

Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефони
для довідок:
(061) 289-12-26

Факс: (061) 289-12-98

Вісник

Запорізького національного університету

– Юридичні науки

№ 4, 2010

Запорізький національний університет
Запоріжжя 2010

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2010. – 209 с.

Затверджено вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 2 від 26.10.2010 р.)

Згідно з Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 збірник внесений до переліку наукових фахових видань (юридичні науки).

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор	– Коломоєць Т. О., доктор юридичних наук, професор
Заступник головного редактора	– Бостан С. К., доктор юридичних наук, доцент
Відповідальний редактор	– Лютіков П.С., кандидат юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ануфрієв М. І.	– доктор юридичних наук, доцент
Бобровник С. В.	– кандидат юридичних наук, професор
Засць А. П.	– доктор юридичних наук, професор
Колпаков В. К.	– доктор юридичних наук, професор
Кривега Л. Д.	– доктор філософських наук, професор
Кузенко Л. В.	– кандидат юридичних наук, доцент
Курило В. І.	– доктор юридичних наук, професор
Куц В. М.	– кандидат юридичних наук, професор
Лукашевич В. Г.	– доктор юридичних наук, професор
Петков В. П.	– доктор юридичних наук, професор
Пирожкова Ю.В.	– кандидат юридичних наук, доцент
Приймаченко Д. В.	– доктор юридичних наук, доцент
Сабадаш В. П.	– кандидат юридичних наук, доцент
Самойленко Г. В.	– кандидат юридичних наук, доцент
Тимченко С. М.	– доктор історичних наук, професор, кандидат юридичних наук
Тихомиров О. Д.	– доктор юридичних наук, професор
Шевченко А. Є.	– доктор юридичних наук, професор
Шишка Р. Б.	– доктор юридичних наук, професор
Ярмиш О. Н.	– доктор юридичних наук, професор

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.....6

ЗМІСТОВНІ СКЛАДОВІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ ШАХРАЇВ 6

Цільмак О.М., д.ю.н., доцент..... 6

О ФОРМИРОВАНИИ ЧУВСТВА МЕРЫ В ПРИМЕНЕНИИ СИЛОВЫХ МЕТОДОВ СОТРУДНИКАМИ

ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ 10

Дуса О.В., к.психолог.н. 10

РОЗВИТКОК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ У КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ –

МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ КАРНОГО РОЗШУКУ 17

Скрябін О.М., к.ю.н., доцент 17

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ..... 23

Давиденко А.О., аспірант 23

РОЗДІЛ ІІ. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО 31

ЄВРОПЕЙСЬКЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ..... 31

Григор'єв В.А., к.ю.н., доцент..... 31

Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим: проблеми становлення та

розвитку 37

Чабан А.А., студент..... 37

РОЗДІЛ ІІІ. ТРУДОВЕ ПРАВО 45

РОЗМЕЖУВАННЯ ЗМІСТУ ТЕРМІНІВ „ЗАРОБІТНА ПЛАТА” І „ОПЛАТА ПРАЦІ” НА ОСНОВІ
АНАЛІЗУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ХХІ СТОЛІТТЯ 45

Божко В.М., к.ю.н., доцент 45

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 53

Губрієнко О.М., к.ю.н., доцент 53

РОЗДІЛ ІV. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО 62

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАОЧНОГО РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ..... 62

Олійник Н.В., помічник голови 62

Киян В.Я., к.ю.н. 62

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВІДНОСИН З РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО

МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ 68

Мальський М.М., аспірант..... 68

РОЗДІЛ V. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО 74

Оціночні поняття в адміністративно-деліктному праві України: деякі аспекти їх

функціонального призначення 74

Коломось Т.О., д.ю.н., професор..... 74

Біленко В.А., доцент 74

ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ	79
<i>Покатаєва О.В., д.е.н., доцент</i>	79
ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ ПРАВНИЧИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ДЕРЖАВАХ,	86
які входили до складу СРСР	86
<i>Віхляєв М.Ю., викладач</i>	86
ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ У СФЕРІ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА	95
<i>Меліхова О.Ю., к.ю.н., ст. викладач</i>	95
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО І СУСПІЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЕРТНО-ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	100
<i>Резнік М.М., викладач</i>	100
ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ КОНТРОЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У ФІНАНСОВО-БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ.....	104
<i>Стародубова О.А., в.о. доцента</i>	104
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ КРЕДИТНИХ СПІЛОК В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ	111
<i>Довгополик А.А., аспірант</i>	111
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ВІДВОДУ ТА САМОВІДВОДУ В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ОРІЄНТИРИ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН СНД)	119
<i>Нікітенко Н.П., здобувач</i>	119
КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ.....	124
<i>Огороднікова І.І., аспірант</i>	124
РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ	132
<i>Яцун О.В., аспірант</i>	132
РОЗДІЛ VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	146
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ХАБАРНИЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ	146
<i>Бояров В.І., к.ю.н.</i>	146
<i>Шалдирван П.В., к.ю.н.</i>	146
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ	151
<i>Кучинська О.П., к.ю.н., професор</i>	151
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ПОРЯДКУ ПОВОДЖЕННЯ З МАЙНОМ, НА ЯКЕ НАКЛАДЕНО АРЕШТ, АБО ЯКЕ ОПИСАНО ЧИ ПІДЛЯГАЄ КОНФІСКАЦІЇ	156
<i>Омельяненко М.І., аспірант</i>	156
РОЗДІЛ VIII. НАУКОВЕ ЖИТТЯ	163
ЗАХИСТ ДИСЕРТАЦІЙ	163
ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ	165

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)	167
--	-----

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 159.9: 159.94

ЗМІСТОВНІ СКЛАДОВІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ ШАХРАЇВ

Цільмак О.М., д.ю.н., доцент

Одеський державний університет внутрішніх справ

Автор в статті розкриває змістовні складові психологічного портрету шахраїв, їх здібності та якості (психофізіологічні, емоційно-вольові, мотиваційні, артистичні, лідерські, довірливо-стратегічні, комунікативні, суспільно-спрямовані, інтелектуальні).

Ключові слова: змістовні складові, психологічний портрет, шахрай, здібності, якості.

Цильмак А.Н. СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА МОШЕННИКОВ / Одесский государственный университет внутренних дел, Украина

Автор в статье раскрывает содержательные составляющие психологического портрета мошенников, их способности и качества (психофизиологические, эмоционально-волевые, мотивационные, артистические, лидерские, доверчиво-стратегические, коммуникативные, социально-направленные, интеллектуальные).

Ключевые слова: содержательные составляющие, психологический портрет, мошенник, способности, качества.

Cilmac H.N. RICH IN CONTENT CONSTITUENTS OF PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF SWINDLERS / Odessa state university of internal affairs, Ukraine

An author in the article exposes the rich in content constituents of psychological portrait of swindlers, their ability and quality (psykhofyzyologych, emotionally-volitional, motivational, artistic, leader, trustingly-strategic, communicative, socially-directed, intellectual).

Key words: rich in content constituents, psychological portrait, swindler, capabilities, qualities.

Величезної шкоди українському суспільству завдає наростаючий вал злочинності, пов'язаної з шахрайством. Враховуючи сучасну картину злочинності у світі, сьогодні прояви шахрайства стають можливими завдяки використанню досягнень науково-технічного прогресу, новітніх інформаційних технологій.

Працівники ОВС часто зустрічаються з таким видом злочину, як шахрайство та відмічають його варіативну змінність, не однотипність та майстерність. Специфіка боротьби з шахрайством на сучасному етапі характеризується не лише його зростаючими кількісними показниками, але й прискореним оновленням його типових форм, підвищенням суспільної небезпечності таких злочинів.

Дослідження Лисоєда О.В. [1] вказало на значне "омолодження" сучасних шахраїв. Вікова характеристика свідчить про найбільшу криміногенність осіб віком 18-24 роки, а також у цілому шахраїв молодіжного віку (18-29 років). Їхня частка серед інших вікових категорій засуджених за шахрайство перевищує 65%.

Кримінальна відповідальність за шахрайство передбачена ст.190 Кримінального кодексу України «Шахрайство». Предметом шахрайства є як чуже майно, так і право на таке майно (закріплених у цінних паперах, заповітах, боргових зобов'язаннях, довіреностях на право розпорядження майном тощо).

Схеми шахрайства завжди удосконалюються та модернізуються. Тому, в оперативно-розшуковій та слідчій діяльності існує проблема розкриття та розслідування злочинів, які скоєні за допомогою шахрайства.

З точки зору правової та психологічної науки існують деякі розходження у поглядах на сутність такого небезпечного явища як шахрайство. З погляду юриспруденції шахрайство – це заволодіння індивідуальним майном громадян або надбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою. З погляду ж юридичної психології під шахрайством розуміється уміле маніпулювання поведінкою людини для отримання від неї швидкого й максимального прибутку [2].

Дослідження кримінально-правових і кримінологічних аспектів шахрайства здійснені у працях Г.М. Анісімова, П.С. Берзіна, Г.М. Борзенкова, О.І. Гурова, П.М. Коваленка, М.Й. Коржанського, О.В. Лисодєда, П.С. Матишевського, В.Р. Мойсика, Б.С. Нікіфорова, М.І. Панова, А.О. Пінаєва, С.Ю. Романова, О.В. Рудзітіса, Р.А. Сабітова, О.В. Смаглюка, І.Я. Фойницького та інших. Напрацювання науковців у галузі віктимології складають, зокрема, роботи Ю.М. Антоняна, Л.В. Багрій-Шахматова, В.В. Вандишева, Т.В. Варчук, В.В. Василевича, Г. Гентига, І.М. Даньшина, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, Ю.Л. Заросинського, А.Ф. Зелінського, Ю.Ф. Іванова, В.П. Коновалова, С.С. Косенко, О.М. Костенка, В.М. Кудрявцева, Н.В. Кулакової, І.Г. Куца, В.С. Мінської, Є.М. Моїсєєва, О.М. Мойсюка, Г.І. Піщенка, В.Я. Рибальської, Д.В. Рівмана, А.Л. Ситковського, В.О. Тулякова, Л.В. Франка, В.Є. Христенка, Г.Й. Шнайдера, О.Ю. Юрченко та деяких інших.

Питання кримінально-правової боротьби з шахрайством докладно висвітили у своїх працях такі криміналісти, як Г.М. Борзенков, В.О. Владимиров, Є.В. Ворошилін, М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський, Г.О. Мендельсон, Б.С. Никифоров, А.О. Пинаєв та ін.; про способи вчинення шахрайства писали М.І. Панов, Р.А. Сабітов та інші правники. Кримінологічним проблемам шахрайських посягань на власність громадян присвячені дисертаційні дослідження М.П. Клейменова, С.В. Косих, О.В. Рудзітіса, а також окремі роботи О.А. Герцензона, І.М. Даньшина, А.Ф. Зелінського, О.І. Гурова. Але ж дослідження зазначених авторів були проведені в 60-80-ті роки, тим часом соціальний зміст шахрайства як одного з видів злочинів в останнє десятиліття істотно змінився.

О.А. Герцензон, О.В. Рудзітіс, І.М. Даньшин, В. Шепітько, О.В. Лисодєд запропонували структурну типологію шахраїв, однак й досі немає їх єдиної класифікації. Шахраї доволі майстерно змінюють власний соціальний образ, вони дуже гарні актори та маніпулятори. Тому дуже важко класифікувати їх та віднести до певного типу. Шахраїв поділяють на групи:

- 1) "нові" шахраї, які використовують механізми ринкових відносин, можливості кредитно-банківських операцій, фіктивних фірм, страхової, інвестиційної і довірчої діяльності;
- 2) шахраї-гастролери, які постійно роз'їжджають і негайно ховаються з місць вчинення злочинних діянь;
- 3) шахраї-гравці, які використовують азартні ігри (карткові шулери, "катали", "червові валети" та ін.);
- 4) шахраї, які не мають постійного місця роботи чи проживання, неодноразово засуджені за шахрайство та інші злочини;
- 5) шахраї, які вчиняють злочини вперше, з легкодумства, під впливом інших осіб чи ситуації;

- б) шахраї-одиначки і шахраї, які вчиняють злочин групою, у тому числі і з розподілом ролей [3].

З точки зору Лисоєда О.В. [1] шахраї – це переважно особи зі стійкою антигромадською спрямованістю, не пов'язані шлюбними та іншими соціально-корисними зв'язками і ролями. Їх відрізняє глибока неповага до суспільства, перекручене розуміння моральних підвалин, зневажливе ставлення до існуючих поруч з ними членів суспільства. Проте своє негативне ставлення до оточуючого їх середовища шахраї намагаються приховувати, уникати конфліктних ситуацій, що виявляється у їх витонченій хитрості, удаваності і здатності до перевтілення. Зовнішньо – це комунікабельні, говірки люди, спроможні швидко залучити до себе увагу інших людей, зацікавити їх, увійти в довір'я, зробити приємне враження надійної або потрібної людини.

Отже, особистість злочинця-шахряя являє собою сукупність соціально значимих негативних властивостей, що утворилися в неї у процесі різноманітних і систематичних взаємодій з іншими людьми.

На сучасному етапі розвитку кримінальної психології існує багато праць щодо характерологічних особливостей шахраїв, однак, чітко визначеного загального психологічного портрету шахраїв не має. Тому **метою та завданнями нашої статті** буде визначання змістовних складових психологічного портрету шахраїв.

Дослідивши характерологічні особливості осіб, що скоїли злочини шляхом шахрайства, можна визначити загальний психологічний портрет шахраїв за такими групами здібностей та якостей:

1. Психофізіологічні:

- *якості* – рухливість, активність, енергійність, психічна сталість, висока освіченість, обізнаність;
- *здібності* – швидка реакція на швидкозмінну обстановку та легка пристосовність до неї, швидкість просторової реакції (на зоровий, слуховий, тактильний, нюховий і руховий подразники), реакції вибору (з попередньою оцінкою ситуації) та реакції на небезпеку; здатність витримувати інтенсивне тривале психоемоційне навантаження без зниження продуктивності злочинної діяльності.

2. Інтелектуальні:

- *якості* – хитрість, кмітливість, розмаїтість інтересів, гнучкість, спостережливість, спритність, дедукція, допитливість, креативність, інтелектуальна ініціативність, підприємливість, прогностичність, розвинута уява;
- *здібності* – здатність самоудосконалювати способи кримінального обману чи розробляти нові; одночасно вести спостереження за багатьма характеристиками об'єкту злочинної уваги та великою їх кількістю; вибудовувати логіку послідовності шахрайських дій для досягнення злочинної мети; до регулювання емоційних станів, довільної регуляції пізнавальних процесів, формування внутрішнього плану дій.

3. Довірливо-стратегічні:

- *якості* – емпатійність (емоційна, когнітивна, предикативна), проникливість, стратегічність, планомірність, інтуїтивність;
- *здібності* – здатність викликати довіру, здійснювати проекцію, наслідування та передбачення моторних та афективних реакцій жертви, візуальну

психодіагностику індивідуально-психологічних особливостей жертв, знаходити «слабкі місця» та застосовувати підходящі способи маніпуляції; проникати у внутрішній світ жертви, відчувати та розуміти її психічні стани; прогнозувати майбутню поведінку.

4. **Емоційно-вольові:**

- *якості* – внутрішня організованість; врівноваженість, цілеспрямованість, наполегливість, заповзятості в досягненні мети, рішучість, сміливість, схильність до ризику та авантюризму, терпимість;
- *здібності* – здатність до самоконтролю та самовладання в різних ситуаціях маніпуляції.

5. **Комунікативні:**

- *якості* – товариськість, балакучість, контактність, доступність, дипломатичність, доброзичливість, упевненість та невимушеність у спілкуванні, відсутність скованості, мовна спритність та привабливість; соціальна перцепція;
- *здібності* – здатність налаштовуватися на різні форми спілкування та обирати відповідну манеру поведінки; встановлювати психологічні контакти; корегувати і управляти процесом взаємодії; налагоджувати зворотній зв'язок; здійснювати сугестивний вплив і переконувати людей; отримувати інформацію, що необхідна для злочинних діянь; проводити переговори, «слухати та чути».

6. **Артистичні:**

- *якості* – брехливість; харизматичність, презентабельність;
- *здібності* – маніпулятивні, здатність ввести в оману; оприлюднити жертві неправдиву та хибну інформацію; до рольового перевтілення; безпомилково грати ролі різних соціальних і професійних типів; видавати себе за інших людей, імпровізувати; не показувати своє справжнє ставлення; створити приємне враження надійної або потрібної людини; привертати до себе увагу людей, подати себе та зацікавити жертву.

7. **Лідерські:**

- *якості* – владність, діловитість, активність при досягненні результатів, самостійність, конкурентність;
- *здібності* – здатність керувати людьми; повести за собою; здійснювати психологічний та інформаційно-інтелектуальний вплив на свідомість і волю жертви, притягувати до себе людей.

8. **Суспільно-спрямовані** – асоціальність, викривлена правосвідомість, корисливість, розважливий егоїзм та егоцентризм, легковажність, негативно-зверхне відношення до людей, ігноруванням принципу розподілу матеріальних благ по праці, зневага до інтересів і думок окремих членів суспільства, відсутність почуття жалю до жертви, жадібність, нечесність;

9. **Мотивація** – авантюристична потреба у шахрайстві; бажання: «легких грошей», ризикувати, наймайстерніше збрехати та увести в оману, добре пожити не утруднюючи себе, довести власну значимість; настанова на задоволення власних корисливих потреб шляхом маніпуляції з жертвою, стійка усвідомлена настанова на збагачення та життєвий успіх, прагнення до наживи.

Структуровані нами змістовні складові психологічного портрету шахраїв вказують на певну антисуспільну й егоїстичну особистісну спрямованість шахраїв і підкреслюють проблему утруднення психодіагностики шахрайських поведінкових проявів та їх логіки доказування.

Таким чином, використання типового загального психологічного портрету сучасного шахрая сприятиме ефективному проведенню оперативно-розшукових та досудово-слідчих заходів та підвищенню психолого-правової обізнаності працівників ОВС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисодед О.В. Кримінологічні проблеми шахрайства. // дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 1999. – 178 с.
2. Кравченко О.В. Психологічні основи шахрайства. – Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.06 / О.В. Кравченко; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 21 с.
3. Пирожков В. Ф. Криминальная психология. – М.: Ось-89, 2001. – 704 с.
4. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы, защиты. – СПб: Речь., 2004 – 304 с.

УДК 159.934:351.74

О ФОРМИРОВАНИИ ЧУВСТВА МЕРЫ В ПРИМЕНЕНИИ СИЛОВЫХ МЕТОДОВ СОТРУДНИКАМИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Диса О.В., к.психолог.н.

*Запорізький юридичний інститут
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

У статті розглядаються особливості професійної діяльності працівників правоохоронних органів. Здійснюючи правову регуляцію суспільних відносин, їм часто доводиться застосовувати силові методи впливу на людей. Як уникнути того, щоб сила не стала нормою для працівника міліції? Що необхідно зробити для формування почуття міри, адекватності та відповідальності у застосуванні силових методів? На ці та інші питання автор намагається знайти відповіді у даній статті.

Ключові слова: правоохоронні органи, силові методи, почуття міри, індивідуальна відповідальність, зло, добро, морально-психологічна підготовка.

Диса Е.В. О ФОРМИРОВАНИИ ЧУВСТВА МЕРЫ В ПРИМЕНЕНИИ СИЛОВЫХ МЕТОДОВ СОТРУДНИКАМИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ / Запорожский юридический институт Днепропетровского государственного университета внутренних дел, Украина

В статье рассматриваются особенности профессиональной деятельности сотрудников правоохранительных органов. Осуществляя правовую регуляцию общественных отношений, им часто приходится применять силовые методы воздействия на людей. Как избежать того, чтобы сила не стала нормой для сотрудника милиции? Что необходимо сделать для формирования чувства меры, адекватности и ответственности в применении силовых методов? На эти и другие вопросы автор пытается найти ответы в данной статье.

Ключевые слова: правоохранительные органы, силовые методы, чувство меры, индивидуальная ответственность, зло, добро, морально-психологическая подготовка.

Dysa O.V. THE FORMATION OF REASONABLE MEASURES IN APPLICATION OF COERCIVE METHODS BY LAW ENFORCEMENT BODIES / Zaporizhzhya legal institute of the Dnepropetrovsk state university of internal affairs of Ukraine, Ukraine

The peculiarities of professional activity of law enforcement bodies are considered in the article. Carrying out legal regulation of public relations, they often have to apply coercive methods to people. How to avoid force to become a norm of behaviour for the police officer? What is necessary to do for the formation of reasonable measures, adequacy and responsibility in application of coercive methods? In the article the author tries to answer these and other questions
Key words: law enforcement bodies, coercive methods, reasonable measures, personal responsibility, evil, good, moral and psychological training.

*„Кто-то должен в
 совершенстве владеть
 искусством Зла,
 чтобы оно из страшного врага
 превратилось в послушного
 раба”*

Б. Акунин

Борьба с преступностью ныне, прежде всего с ее организованными формами, нуждается в значительной активизации деятельности оперативных подразделений МВД Украины, освоении ими современных оперативно-розыскных мероприятий, а также поиска нестандартных методов и средств успешного выполнения задач оперативно-розыскной деятельности (далее – ОРД). Решение указанных вопросов неразрывно связано с проблемой реализации в оперативно-розыскной деятельности психологических закономерностей, без которых качественное обновление работы оперативных подразделений практически не возможно.

Изменяющиеся общественно-исторические условия ставят каждое новое поколение перед необходимостью по-новому, по-своему решать задачу активного сопротивления криминальной активности. Сама жизнь поставила органы внутренних дел на острие самых злободневных проблем общества. И сейчас вопрос о сопротивлении злу стоит остро, как никогда, поскольку эффективная борьба с преступностью находится в прямой и непосредственной зависимости от профессиональной компетентности сотрудников правоохранительных органов, которая предусматривает развитие высоконравственности, профессиональной подготовленности, всесторонней развитости т.п.

Проблемы профессиональной подготовки сотрудников криминальной милиции неоднократно рассматривались и исследовались Д.А. Александровым, В.Г. Андросюком, В.И. Барко, Ю.Б. Ирхиным, Л.И. Казмиренко, В.Е. Коноваловой, В.С. Медведевым, Л.И. Мороз, А.Е. Самойловым, Г.А. Юхновцом, С.И. Яковенко и другими учеными.

Особенности профессиональной деятельности сотрудников оперативных подразделений состоят в том, что они имеют дело с людьми. Этим они близки врачам, учителям, журналистам, представителям других уважаемых профессий. Однако действия органов внутренних дел направлены на правовую регуляцию человеческих отношений в обществе, поэтому сотрудники оперативных подразделений часто действуют в ситуациях противоборства, когда для установления справедливости, защиты себя или других людей, предотвращения преступления и т.п. необходимо применять силовые методы, т.е. „сопротивляться злу силой”. В связи с этим особое значения приобретает проблема формирования чувства меры и адекватности в применении силовых методов сотрудниками оперативных подразделений. Именно этому вопросу посвящена данная статья.

В свое время И. Гердер говорил о том, что человеческое образование должно основываться на мере. На ней покоятся все законы природы, точно так же, как все наши ясные и правильные понятия, наши ощущения прекрасного и благородного, применение наших сил на пользу добра, наше счастье, наше наслаждение: только мера питает и воспитывает нас, мера образует и сохраняет творения. По словам И.С. Тургенева, последний и высший дар богов человеку – чувство меры. Однако любому человеку порой не просто найти золотую середину, правомерность в своих поступках, действиях, особенно, если это касается силовых методов воздействия на людей.

В повседневной жизни применение силы (удар, грубость, применение оружия, принуждение) считается злом и обычному гражданину это кажется чем-то чрезвычайным. В то же время сотрудникам оперативных подразделений в профессиональной деятельности приходится использовать такие методы и происходит это преимущественно в сложных и неожиданных ситуациях, когда времени на раздумья нет и действовать нужно быстро и правомерно. Поэтому возникает ряд вопросов. Как определить границу, когда необходимо применить силовые методы и когда нужно сдержаться? Что остается после применения силы в душе сотрудника милиции? Как подготовить его к работе с неприятелем, который несет зло? Как избежать того, чтобы сила не стала нормой для сотрудника милиции? Что необходимо сделать для формирования чувства меры и адекватности в применении силы?

Ответы на эти вопросы нужно искать во внутреннем понимании сотрудниками правоохранительных органов таких явлений как Зло и Добро, осознании своего назначения и ответственности за судьбу людей и общества в целом. На наш взгляд, подготовка сотрудников милиции, в частности работников уголовного розыска, должна предусматривать глубокие философские и психологические знания для понимания социально-психологических процессов в обществе, поведения отдельных людей, выбора оптимальных методов влияния на них, сохранения и усовершенствования своего внутреннего мира.

Более семидесяти лет назад А.И. Ильиным была написана работа «О сопротивлении злу силою», актуальность которой несомненна и сегодня, потому что посвящена книга одному из центральных вопросов философии – проблеме добра и зла, их внутренней духовной сущности и акту сопротивления злу силой.

Прежде чем рассуждать о зле, автор попытался обозначить и раскрыть его подлинную сущность, определить его «местонахождение». Анализируя добро и зло, он признает их внутреннюю субъективную природу. Зло начинается там, где начинается человек, и притом именно не человеческое тело во всех его отношениях и проявлениях как таковых, а человеческий душевно-духовный мир – это истинное местонахождение добра и зла. Граница между добром и злом лежит внутри нас, «внутреннее» даже ни кем не воспринятое уже есть добро или зло. «Внешнее» же может быть только проявлением внутреннего добра или зла. Перед лицом добра и зла всякий поступок человека таков, каков он «внутренно и изнутри» (И. Ильин), а не таков, каким он кому-нибудь показался внешне или извне. Отсюда следует, что настоящая победа над злом возможна только в процессе его внутреннего одоления. Важно всегда помнить:

- зло существует и небезуспешно действует помимо наших знаний и интуиции;
- злу необходимо активно противостоять и настойчиво теснить его со всех занимаемых позиций, сопротивляться, по крайней мере противиться, не свыкаться с ним;
- реальную силу в борьбе (поединке) со злом дают как минимум три известных человеку добродетельному источника – воля, разум и доброта [4].

Вступив однажды в реальную социальную жизнь, каждый из нас вольно или невольно втягивается в водоворот отношений добра и зла, их непримиримой противоречивости и одновременно природного единства, подобно игре света и тени, подобно любым иным парным отношениям бытия. И, конечно, каждому из нас приходится выбирать: а) быть проводником зла, б) оказывать злу сопротивление. На наше окончательное решение оказывает сильнейшее влияние духовный авторитет отца и матери, очень близкого нам человека, друга или просто литературного (а то и мифического) героя.

И.А. Ильин выделяет такое понятие как «иммунитет ко злу» – понятие сложное, но вполне реальное и воспитуемое (в том числе самовоспитуемое). Отметим главное: успешно сопротивляться злу может лишь тот, кто сам надежно защищен, своего рода «вакцинирован». Такая защищенность возможна при создании двух основ: эмоциональной (воспитание чувств и потребностей) и рациональной (материальная обеспеченность и социальные гарантии).

Автор писал: «В этом, наша беда и наша опасность: мы живем в эпоху воинствующего зла, а верного чутья для распознавания и определения его не имеем. Отсюда бесчисленные ошибки и блуждания... необходима зоркость к человеческой фальши; восприимчивость к чужой неискренности; слух для лжи, – чутье зла; совестная впечатлительность» [4, 95-96].

Мы привыкли постоянно призывать к необходимости творить Добро, но, очевидно, не менее важно иметь «слух для лжи», тренировать свое «чутье зла»» Иначе, как саркастически метко заметил Ильин, «без этого мы (люди добрые и законопослушные) будем обмануты как глупые птицы, переловлены, как кролики, и передавлены, как мухи на стекле» [4, 95].

Глубоко исследуя проблему – о сопротивлении злу силой (а также – в каких пределах, при каких условиях и в каких формах это возможно), Ильин приходит к следующим выводам и размышлениям.

Применение физической силы в борьбе со злом возможно бессмысленно, но это вторичное и подчиненное средство в общей системе духовного воздействия и воспитания. Оно должно применяться не тогда, когда его можно применить, а тогда когда его применить необходимо; и всюду, где в нем нет необходимости, его применять не следует. Важно уяснить, что физическое понуждение и пресечение – это крайняя мера борьбы, и сфера ее применения начинается только там, где внутренние меры оказываются несостоятельными и недостаточными. Предел, от которого становится необходимым физическое воздействие – это и есть «духовная несостоятельность воспитываемого человека и духовная безоружность воспитывающего человека». По словам Ильина, сопротивляющийся злу должен:

- развивать в себе чуткость и зоркость для распознавания зла и для отличия его от явлений, сходных с ним по внешней видимости; стремиться к достижению тех путей и законов, по которым протекает жизнь зла в человеческих душах, а также техники его внутреннего одоления;
- всегда начинать с духовных средств, нисходя к мерам внешней борьбы лишь постольку, поскольку духовные средства оказываются неосуществимыми, недействительными и недостаточными;
- обращаясь к физическому воздействию, всегда искать умственно и практически тот момент и те условия, при которых физическое воздействие сможет быть прекращено, не повредив духовной борьбе;
- постоянно проверять подлинные, внутренние истоки и мотивы своей личной борьбы со злом.

На последнем пункте автор останавливается подробнее, объясняя, что ставить и исследовать вопрос о сопротивлении злу можно только от лица «живого добра». Найти зло, «постигнуть его качество и его природу и противостоять ему, приемля борьбу с ним, но не приемля его самого» – это задача добра.

Все люди связаны между собой в добре и зле. Зло, пребывающее в человеческих душах, сохраняет свою силу даже тогда, когда оно не проявляется в определенных внешних деяниях, отравляя и душу носящую и душу воспринимающую его в отражении. Поэтому «каждый из людей, помимо религиозного и духовного призвания к борьбе со своим злом, имеет еще общественную обязанность – воспитывать себя, духовно очищать свою душу, сдерживать свою злую волю ...» [3, 422].

Ответ, добытый И.А. Ильиным в процессе исследования, звучит так: физическое пресечение и понуждение могут быть прямой религиозной и патриотической обязанностью человека; и тогда он не вправе от них уклониться. Исполнение этой обязанности введет его в качестве участника в великий исторический бой между слугами Божьими и силами ада; и в этом, бою ему придется не только обнажить меч, но и взять на себя бремя человекоубийства.

Только лучшие люди способны вынести всю тяжесть духовного компромисса, не заразиться от соприкосновения со злом, не соблазниться на его мнимые дары. Спасение воина и правителя, пишет Ильин, в голосе совести. Они должны твердо знать, где, в чем и почему их деятельность отступает от заветов праведности, и допускать этот строй поступков и установлений не более, чем этого требует необходимость борьбы со злодеями. Владеть силой и мечом может лишь тот, кто владеет собой, в противном случае он погибнет от меча не физически, а нравственно и духовно: силы его будут растратчены, душа его будет изуродована и борьба проиграна.

Продолжая анализ проблемы применения силовых методов в правоохранительной деятельности, обратимся к художественному произведению Б. Акунина «Алмазная колесница», где автор прекрасно обосновывает применение жестких и крайних методов с точки зрения японской философии, основываясь на понимании категорий добра и зла.

В мире Добра и Зла не существует, потому что некоторые поступки могут при определенном стечении обстоятельств оказаться проявлением высшего благородства или самопожертвования, т.е. постоянно «происходит переворачивание смысла при изменении жизненного контекста» (по Бахтину). «Сильному человеку связанность Добром ни к чему, ему не надо зажимивать один глаз, чтоб ненароком не увидеть страшного. Тот, кто придерживается одного Добра, несвободен, похож на путника, осмеливающегося путешествовать только среди бела дня, или на корабль, умеющий плыть лишь при попутном ветре. Истинно силен и свободен тот, кто не боится бродить по темной чаще ночью. Темная чаща – это мир во всей его полноте, это человеческая душа во всей ее противоречивости» [1, 423]. Сильный человек живет по правилам всего мироздания, включая и Зло. А это все равно, что жить вовсе без правил и вопреки правилам. Его путь – это Путь к истине через постижение законов Зла.

В заключении автор делает вывод о том, что «кто-то должен в совершенстве владеть искусством Зла, чтобы оно из страшного врага превратилось в послушного раба». В реальной жизни этим искусством должны владеть сотрудники правоохранительных органов, поскольку основная цель их профессиональной деятельности – это борьба со злом. Но тут же возникает вопрос о чувстве меры в применении силовых методов, о соблюдении границы между «можно» и «необходимо». Одним из источников формирования чувства меры и адекватности в применения методов воздействия на человека является индивидуальная ответственность человека за собственные действия.

В работе М.М. Бахтина «К философии поступка» [2] одним из концептуальных моментов является идея ответственности. По Бахтину ответственность – это внутренняя, внутренне-социальная характеристика жизни как некоторого акта выбора, как поступка, обусловленного и свободного в одно и то же время. Всякая ответственность – это не только ответственность за «себя»; она имеет границу, преступив которую, ответственность встречает в реальной жизни... не объект, не образ врага, но в большинстве случаев – другую ответственность, другое равноправное «я». А это значит, в свою очередь, что подлинная, а не односторонняя, или, как выражается Бахтин, не «самозванная», ответственность моя в жизни должна активно (а не формально) учитывать эту другую ответственность, этого «другого», не сливая его с моим местом в мире, но и не отрывая «другого» от моего «я». Моя ответственность – персональная, профессиональная, общественная, религиозная – должна все время знать свои границы и переходить границы, чтобы не допустить того, что на языке Достоевского называется «обособлением» и «подпольем». Таков важнейший вывод автора.

Попытаемся диалогическую логику ответственности Бахтина раскрыть на примере соотношения правоохранительной деятельности и реальной жизни. Если воспринимать правоохранительную деятельность как борьбу со злом, можно применить бахтинский принцип единства ответственности: «борьба со злом и реальная жизнь не одно, но должно стать единым во внутреннем смысле личности, в его единстве». Иными словами, сотрудник правоохранительных органов в своей деятельности должен постоянно соотносить (эксцентрировать) профессиональную деятельность с реалиями жизни. И это должно происходить в его сознании, на внутреннем индивидуальном уровне, а не внешне – на уровне слов, приказов, распоряжений и т.д. В случае децентрализации (расхождения) «обособления» моей работы от реальной жизни, моя работа перестает быть борьбой со злом, автоматически происходит процесс снятия с себя ответственности за поступок, «ибо легче творить не отвечая за жизнь» (Бахтин). Однако и полная централизация практически невозможна, поскольку «связь между элементами целого никогда не достигает предела осознанного взаимодействия» (Бахтин). Поэтому в сознании человека всегда остается полоса неопределенности (с точки зрения психологии – непредсказуемости поведения), которая может стать пространством для профессиональной деформации личности.

Таким образом, стремление к достижению максимальной согласованности (эксцентричности) между профессиональной деятельностью и правдой жизни позволяет на внутреннем уровне (во внутреннем диалоге) формировать у представителей силовых структур чувство индивидуальной ответственности. Чем выше чувство ответственности, тем более адекватны и оптимальны применяемые методы сотрудниками правоохранительных органов. Без чувства ответственности не может сформироваться чувство меры, особенно в ситуациях противоборства, когда правоохранитель имеет право применять силовые методы.

По словам Бахтина «современный человек чувствует себя уверенно, богато и ясно там, где его принципиально нет...но не уверенно, скудно и неясно, где он имеет с собою дело, где он центр исхождения поступка». Иными словами, легче исполнять чужие приказы, нежели принимать собственные решения. Для того чтобы не «образовалась бездна между мотивом поступка и его продуктом» сегодня нельзя требовать от сотрудников силовых структур автоматического исполнения приказов и распоряжений. Они должны внутренне понимать, чем обусловлено принятие того или иного нормативного акта или решения, какие он преследует цели, каковы его последствия. Между мотивом поступка и его продуктом должен быть процесс непрерывного осознания, осмысления и согласования мысли с жизненным контекстом. Необходимо добиваться того, чтобы сотрудники ОВД не отделяли своего поступка от его продукта, а стремились объединить их в едином контексте жизни. Для этого необходимы не только правовые знания, но и серьезная морально-

психологическая подготовка, которая предполагает внутреннее осознание своей роли в обществе, формирование чувства ответственности за собственные поступки, развитие оперативного мышления, продуктом которого есть акт принятия решения, адекватного сложившейся ситуации. Только тогда можно рассчитывать на оптимальное решение сотрудниками правоохранительных органов проблемы применения силы в борьбе с внешними проявлениями зла.

Таким образом, профессиональная подготовка сотрудников правоохранительных органов должна основываться на глубоких философских и психологических принципах. В связи с этим возникает вопрос о путях, условиях и факторах формирования личности сотрудника милиции.

По словам В.Л. Махлина «современный человек формируется медленно и, увы, в одиночку», ему не у кого учиться и от кого отталкиваться [5, 7]. Для полноценного и быстрого формирования личности профессионала необходимо общение с людьми, у которых можно учиться, кто является примером в работе, кто, опираясь на жизненный опыт, может объяснить возникающие противоречия и т.д.

Преемственность поколений – важный фактор формирования внутреннего облика сотрудника ОВС. Отсутствие старшего авторитетного коллеги наносит непоправимый урон для молодого поколения правоохранителей. Известно, что кадровый состав современной украинской милиции отличается своим молодым возрастом. В свое время вынуждены были уйти из рядов МВД опытные работники милиции, в результате чего многие молодые сотрудники остались без надежных наставников, доброго совета, крепкого плеча рядом. Пришлось самостоятельно решать многие проблемы, действовать путем проб и ошибок, опираясь только на нормативные документы и, в лучшем случае, на подсказку сотрудника чуть постарше.

Чтобы избежать подобных ошибок в реформировании органов внутренних дел и свести их к минимуму необходимо стремиться к созданию новой эффективной кадровой политике, которая не будет ограничиваться традиционным сокращением кадров, а позволит повысить профессионализм, физическую и психологическую подготовку сотрудников милиции, их стрессоустойчивость и мотивацию к профессиональной деятельности. И самое главное, обеспечит наличие опытного наставника, который будет являться одним из главных факторов формирования профессиональных и морально-психологических качеств у молодых сотрудников милиции.

Принимая во внимание все вышесказанное, мы полагаем, что профессиональная подготовка сотрудников правоохранительных органов, обучение силовым методам, психологическим приемам воздействия на человека должно осуществляться только после осмысления моральных принципов, социальных норм, собственного отношения к людям, злу, добру и т.д. И только после внутреннего согласования между этими компонентами может сформироваться (или не сформироваться) истинное чувство меры, адекватности и индивидуальной ответственности за профессиональные действия.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акунин Б. Алмазная Колесника: роман в 2 т. / Борис Акунин. – М.: Захаров, 2008. – (Серия «Новый детектив»). – Т. 2. – 2008. – 605 с.
2. Бахтин М.М. К философии поступка / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Наука, 1986. – 122 с. – (Философия и социология науки и техники).
3. Ильин И.А. О сопротивлении злу силою / Иван Александрович Ильин. – М., 1996. – (Собрание сочинений в 10 т. / И.А.Ильин; т.5). – С. 31-220.
4. Ильин И.А. Чутье зла / Иван Александрович Ильин. – М., 1993. – (Собрание сочинений в 10 т. / И.А. Ильин; т.2.; кн. 1).

5. Махлин В.Л. Михаил Бахтин: философия поступка / В.Л. Махлин – М, 1990.– № 6. – 58 с. – (Научно-популярная серия „Знание”: Философия и жизнь).
6. Психология и педагогика. Этика: [учебник для вузов] / О.В. Афанасьева, В.Ю. Кузнецов, И.П. Левченко и др.; [под ред. проф. Ю.В. Наумкина]. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1999. – 350 с.

УДК 159.934:378.634

РОЗВИТКОК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ У КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ – МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ КАРНОГО РОЗШУКУ

Скрябін О.М., к.ю.н., доцент

Запорізький юридичний інститут

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України

У статті розглядаються проблеми розвитку професійно важливих якостей у курсантів ВНЗ МВС України. Проводиться аналіз анкетування працівників карного розшуку та викладачів ВНЗ МВС України щодо важливості наявності професійно важливих якостей у курсантів ВНЗ МВС України для здійснення у майбутньому оперативно розшукової діяльності.

Ключові слова: професійні якості, працівники карного розшуку, моральні якості, комунікативна компетентність, соціальний інтелект, рівень розвитку.

Скрябин А.Н. РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНЫХ КАЧЕСТВ У КУРСАНТОВ ВУЗ МВД УКРАИНЫ – БУДУЩИХ СОТРУДНИКОВ УГОЛОВНОГО РОЗЫСКА / Запорожский юридический институт Днепропетровского государственного университета внутренних дел Украины, Украина

В статье рассматриваются проблемы развития профессионально важных качеств у курсантов ВУЗ МВД Украины. Проводится анализ анкетирования сотрудников уголовного розыска и преподавателей ВУЗ МВД Украины в отношении важности наличия профессионально важных качеств у курсантов ВУЗ МВД Украины для осуществления в будущем оперативно розыскной деятельности.

Ключевые слова: профессиональные качества, сотрудники уголовного розыска, моральные качества, коммуникативная компетентность, социальный интеллект, уровень развития.

Skriabin O.M. DEVELOPMENT IS PROFESSIONAL IMPORTANT QUALITIES AT STUDENTS INSTITUTE OF HIGHER OF MVD OF UKRAYNY- FUTURE EMPLOYEES OF CRIMINAL SEARCH / Zaporizhzhya legal institute of the Dnepropetrovsk state university of internal affairs of Ukraine, Ukraine

In the article the problems of development professionally of important qualities at students are examined institute of higher of MVD of Ukraine. The analysis of questionnaire of employees of criminal search and teachers of higher of MVD of Ukraine in regard to importance of presence professionally important qualities at students institute of higher of MVD of Ukraine for realization in the future operative to search activity.

Key words: professional qualities, employees of criminal search, moral qualities, communicative competence, social intellect, level of development.

На сучасному етапі реформування органів внутрішніх справ та приведення вимог до професійного рівня працівника ОВС у відповідність до міжнародних стандартів особливе значення набуває проблема професійної психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ. Аналіз сучасного стану цієї складової професіоналізму показує, що її рівень залишає бажати кращого [1, 219]. Професійно-психологічна підготовка здійснюється під час спеціальних занять із професійної

підготовки, а також під час проведення занять з інших навчальних дисциплін. Основною метою психологічної підготовки є формування та підвищення професійно-психологічної готовності працівників, забезпечення успішного подолання ними психологічних перешкод, які виникають під час вирішення професійних завдань. Одним із головних структурних компонентів професійної готовності працівників міліції є комплекс професійно-значущих якостей [2, 417].

Професійно важливі якості для різних професій розглядалися багатьма авторами: професійно важливі якості льотчика вивчали – К.К. Платонов, В.Л. Маріщук, Н.К. Меньшиков та інші, якості моряка – Є.В. Сушко, А.І. Столяренко, робочих – К.У. Байчоров тощо. Дослідженням професійно важливих якостей працівників ОВС займалися такі науковці: В.Г. Андросюк, Н.В. Андрєєв, О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, В.Л. Васильєв, А.В. Дулов, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, Л.І. Казміренко, В.С. Медведєв, О.Г. Ратінов, А.М. Столяренко, Ю.Ф. Чуфаровський, Г.Г. Шиханцов, М.І. Єникєєв. Загалом у цих роботах розкриваються окремі підходи до структури професійно важливих якостей працівників ОВС. Але, приймаючи до уваги складність досліджуваної проблеми, вона ще залишається дуже актуальною, особливо проблема розвитку професійно важливих якостей курсантів ВНЗ МВС України впродовж їх навчання.

Метою статті є виявлення видів професійно важливих якостей працівників карного розшуку та особливості їх розвитку у курсантів впродовж навчання у ВНЗ МВС України.

У науковій літературі зустрічаються поняття: “професійно важливі якості”, “професійно значущі якості”, “професійно психологічні якості”, але на нашу думку ці поняття є синонімічні, оскільки після аналізу наукової літератури щодо професійно важливих якостей працівників різних спеціальностей нами було виявлено, що при використанні цих термінів науковці мають одне і теж значення.

Щодо змісту поняття “професійно важливих якостей” у науковій літературі існують різні думки. Так, на думку Л.І. Цілінко, під професійно важливими якостями зазвичай розуміють індивідуальні якості суб’єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності та успішність оволодіння нею [3, 327].

У дослідженнях Н.В. Алішева, А.С. Єгорова, Н.П. Реброва під професійно важливими якостями розуміються певні професійно значущі ознаки або параметри, по яким робиться дробова оцінка ефективності і надійності людської ланки в системі “людина-машина”, “людина-знаряддя праці”. Автори вважають, що тільки з цієї загальної позиції можна розглядати професійно значущі якості, що характеризують організм і особистість [4].

В дослідженнях В.Л. Марищука під професійно важливими якостями розуміють певні динамічні риси особистості (які виражаються рівнем відповідних психічних та психомоторних процесів), а також фізичні якості, що відповідають вимогам професії людини і сприяють успішному оволодінню професією [5].

На думку С.О. Філіппова професійно важливі якості – це психологічні якості особистості, що визначають ефективність (продуктивність, якість, результативність тощо) діяльності. Вони є багатофункціональними і разом з тим кожна професія має свій ансамбль цих якостей. До професійно важливих якостей правоохоронця він відносить: спостережливість, образну, рухову та інші види пам’яті, креативне мислення, просторову уяву, уважність, емоційну стійкість, рішучість, витривалість, пластичність, наполегливість, цілеспрямованість, дисциплінованість, самоконтроль та ін. [6, 89].

А.В. Молоканова [7] в своїй дисертації пропонує орієнтуватися на діагностику і розвиток у курсантів таких професійно-значущих якостей, як комунікативна

компетентність, мислення і психологічна стійкість. На її думку, критеріями успішності розвитку необхідних для починаючого працівника міліції, професійно-психологічних якостей випускників є відповідність його рівня сформованості окремих психологічних характеристик у професійно-успішних працівників ОВС. Основними з них є: домінантність, психологічна проникливість, емпатія, сміливість у встановленні соціальних контактів, незалежність, аналітичність мислення, здібність до абстрагування, стриманість в прояві відчуттів і емоцій, упевненість в собі, здатність володіти собою і керувати іншими в психологічно напружених ситуаціях.

Відповідно до довідника професіографічної характеристики основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України за редакцією М.Л. Ануфрієва, Ю.Б. Ірхін, М.Н. Курко, Т.В. Нещерет, С.В. Омельченко, В.В. Синявського, О.В. Шаповалова професійно важливим якостями для оперуповноваженого карного розшуку є: комунікативні якості та вміння, інтелектуальні якості, особливості пам'яті, увага та спостережливість, вольові якості, емоційні властивості, моторні властивості [8, 12].

Після аналізу думок вищезазначених авторів щодо професійно важливих якостей та проведеного нами пілотажного опитування працівників карного розшуку м. Запоріжжя ми дійшли до висновку, що для ефективної професійної діяльності працівник карного розшуку повинен мати: вольові, емоційні, комунікативні, моральні та мотиваційні якості, соціальний інтелект

На наступному етапі, за допомогою анкетування 127 працівників карного розшуку м. Запоріжжя та статистичної обробки отриманих даних ми виявили значущість професійно важливих якостей для ефективного виконання працівниками карного розшуку оперативно-розшукової діяльності.

Працівникам карного розшуку пропонувалось оцінити за п'ятибальною шкалою професійно важливі якості, які їм необхідні для виконання професійної діяльності. У результаті підрахунку виводився середній бал і ранжирування професійно важливих якостей за ступенем значущості для ефективного виконання професійної діяльності.

Остаточні результати анкетування наведені у таблиці 1

Таблиця 1

Професійно важливі якості необхідні для виконання професійної діяльності працівнику карного розшуку

№		Серед. показник
1	Моральні	3,32
2	Мотиваційні	4,13
3	Комунікативні	4,17
4	Вольові	4,27
5	Емоційні	4,39
6	Соціальний інтелект	4,83

Таким чином, ми виявили, що перелічені професійно важливі якості дуже важливі для виконання професійної діяльності працівнику карного розшуку. За результатами анкетування працівників карного розшуку нами було виявлено, що пріоритетними професійно важливими якостями є соціальний інтелект, емоційні, вольові та комунікативні якості. Соціальний інтелект набрав 4,83%, це обумовлено тим, що згідно концепції Джона Гілфорда [9], соціальний інтелект є професійно значущою якістю в сфері професій “людина-людина” та включає 6 чинників, пов'язаних з пізнанням

поведінки: пізнання елементів поведінки – здатність виділяти з контексту вербальну і невербальну експресію поведінки; пізнання класів поведінки – здатність розпізнати загальні властивості в потоці експресивної або ситуативної інформації про поведінку; пізнання відносин поведінки – здатність розуміти відносини; пізнання систем поведінки – здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, значення їх поведінки в цих ситуаціях; пізнання перетворення поведінки – здатність розуміти зміну значення схожої поведінки (вербального і невербального) в різних ситуативних контекстах; пізнання результатів поведінки – здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації. Емоційні якості набрали 4,39% у зв'язку з тим, що працівники карного розшуку повинні бути урівноваженими й самовладати у складних, конфліктних ситуаціях та бути емоційно стійкими при прийнятті неординарних рішень, а також уміти контролювати свій психічний стан. Вольові якості набрали 4,27% у зв'язку з тим, що працівники карного розшуку повинні бути спроможними брати на себе відповідальність у складних ситуаціях, об'єктивно оцінювати власні досягнення, сили та можливості та бути наполегливими у подоланні труднощів, що виникають. Комунікативні якості набрали 4,17%, це обумовлено тим, що працівники карного розшуку для виконання професійної діяльності повинні вміти: привертати до себе людей, викликати в них почуття довіри; швидко знаходити необхідний тон розмови, найдоцільнішу форму спілкування в залежності від психологічного стану та індивідуальних властивостей співрозмовника; давати об'єктивну оцінку діям та вчинкам інших людей; співвідносити власні дії з діями інших осіб; відстоювати власну точку зору; бути здатними та спроможними: до швидкого встановлення психолого-комунікативних контактів із новими людьми; розумно поєднувати ділові та особистісні контакти з оточуючими тощо. Менш важливими професійно значущими якостями на думку працівників карного розшуку є мотиваційні 4,13% та моральні якості 3,32%. Але, ми вважаємо, що мотиваційні якості дуже важливі для працівників карного розшуку, у зв'язку з тим, що вони розкривають спрямованість особистості, яка характеризує в соціальному плані працівника за найбільш суттєвими характеристиками: ставлення до інших, до себе, до майбутнього, до професії тощо. Моральні якості працівників карного розшуку проявляються в тому, що вони повинні бути сумлінними, відповідальними, дисциплінованими, гуманними, справедливими, тактичними, морально стійкими та непідкупними.

Ми вважаємо, що одним з критеріїв ефективності підготовки майбутніх працівників карного розшуку у ВНЗ МВС України є розвиток професійно важливих якостей курсантів. Тому навчально-виховний процес у ВНЗ МВС України повинен реалізовуватися на основі раціонального використання активних форм та методів навчання, правильної побудови і розподілу учбових дисциплін і своєчасної корекції розвитку професійно важливих якостей з урахуванням результатів їх систематичної діагностики. У зв'язку з цим, наступним етапом нашого дослідження було проведення анкетування викладачів ВНЗ МВС України щодо розвитку професійно важливих якостей у курсантів факультету кримінальної міліції. У анкету ми включили всі навчальні дисципліни які передбачені навчальним планом на 2009-2010 навчальний рік для факультету кримінальної міліції ЗЮІ ДДУВС.

Результати анкетування дозволили нам визначити вплив навчальних дисциплін на формування професійно важливих якостей курсантів факультету кримінальної міліції ВНЗ МВС України. Досліджуваними, з якими ми проводили анкетування виступили 43 викладачів ЗЮІ ДДУВС. Від викладачів вимагалось за п'ятибальною шкалою оцінити рівень розвитку професійно важливих якостей у курсантів за допомогою учбової дисципліни, яку вони викладають і записати це у відповідному стовпці карти (анкети). Відповідно 0 балів – дисципліна не розвиває цю професійно важливу якість, 5 балів – дисципліна максимально розвиває цю якість.

За наслідками підрахунку результатів анкетування виводився середній бал розвитку професійно важливих якостей на кожному курсі навчання (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка розвитку професійно важливих якостей
курсантів факультету кримінальної міліції ЗЮІ ДДУВС**

№	Професійно важливі якості	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	Серед. показ	Ранг
1	Моральні	3,11	3,26	3,45	3,78	3,4	6
2	Мотиваційні	3,93	4,04	4,14	4,25	4,09	4
3	Комунікативні	3,96	4	4,14	4,30	4,1	3
4	Вольові	4,01	4,13	4,28	4,46	4,22	2
5	Емоційні	4,03	4,16	4,43	4,53	4,29	1
6	Соціальний інтелект	3,85	3,90	4,0	4,10	3,97	5

В процесі підрахунків результатів анкетування ми виявили, що кожна дисципліна вносить свій вклад у формування професійно важливих якостей курсантів факультету кримінальної міліції.

Аналіз змісту навчального плану підготовки курсантів ЗЮІ ДДУВС вказує, що його структура і зміст сприяють процесу формування професійно важливих якостей майбутніх працівників карного розшуку, однак навчально виховний процес можливо покращити шляхом орієнтування його на розвиток пріоритетних професійно важливих якостей за ступенем значущості, які зазначили працівники карного розшуку. Також, ми виявили, що динаміка розвитку професійно важливих якостей у курсантів факультету кримінальної міліції ЗЮІ ДДУВС дуже позитивна, у зв'язку з тим, що розвиток професійно важливих якостей відбувається поетапно, тобто з кожним роком навчання навантаження на розвиток професійно важливих якостей підвищується.

Для більш наглядного зображення, з метою порівняння результатів анкетування працівників карного розшуку та викладачів, ми вирішили помістити їх у окрему таблицю. (див табл.3)

Таблиця 3

**Порівняння результатів анкетування
працівників карного розшуку та викладачів**

№	Професійно важливі якості	Працівники карного розшуку		Викладачі	
		Серед. показник	Ранг	Серед. показник	Ранг
1	Моральні	3,32	6	3,4	6
2	Мотиваційні	4,13	5	4,09	4
3	Комунікативні	4,17	4	4,1	3
4	Вольові	4,27	3	4,22	2
5	Емоційні	4,39	2	4,29	1
6	Соціальний інтелект	4,83	1	3,97	5

З наведених даних таблиці 3 видно, що для працівників карного розшуку найважливішим за ступенем значущості є соціальний інтелект, емоційні, вольові, комунікативні, мотиваційні, моральні якості. Навчальний план факультету кримінальної міліції ЗЮІ ДДУВС, спрямований в першу чергу на розвиток емоційних, вольових, комунікативних, мотиваційних, моральних якостей та соціального інтелекту. Таким чином, сьогодні професійно-психологічна підготовка у ЗЮІ ДДУВС проводиться на високому рівні з урахуванням практичної діяльності працівників ОВС. Сьогодні, у всіх вищих навчальних закладах України, існує проблема розвитку соціального інтелекту, так як він не достатньо розвивається у звичайному навчальному процесі. Для розвитку соціального інтелекту потрібні спеціальні активні форми та методи навчання, які будуть спрямовані на розвиток саме компонентів соціального інтелекту.

Таким чином, ми вважаємо, що навчально-виховний процес у всіх ВНЗ МВС України можливо покращити за допомогою коректування та спрямування навчальних планів на розвиток пріоритетних професійно важливих якостей працівників ОВС та створення ефективних механізмів розвитку цих якостей, що є підґрунтям для підготовки професійно – компетентного працівника карного розшуку. Перед викладачами ВНЗ МВС України необхідно поставити основну мету: в процесі навчально виховного процесу направляти зусилля на формування пріоритетних знань, вмінь, навичок, індивідуально психологічних властивостей та професійно важливих якостей, що є складовими професійної компетентності працівників карного розшуку. Ці складові повинні бути прописані у навчальних та робочих програмах ВНЗ МВС України. У зв'язку з ростом нових видів злочинів та засобів їх скоєння необхідно проводити періодичне опитування працівників карного розшуку на виявлення необхідних знань, вмінь, навичок, індивідуально психологічних властивостей та професійно важливих психологічних якостей. Це завдання потрібно покласти на психологічну службу та центри практичної психології ВНЗ МВС України. На кожному курсі навчання курсантів у ВНЗ МВС України необхідно проводити діагностику рівня розвитку професійно важливих якостей з метою корегування та розвитку пріоритетних професійно важливих якостей для працівників карного розшуку.

На сьогоднішній день існує чимало різноманітних психологічних тренінгів які розвивають професійно важливі якості працівників різних спеціальностей. Але ми повинні підібрати саме ті активні форми та методи навчання, які ми допоможемо розвивати професійно важливі якості у курсантів – майбутніх працівників карного розшуку у процесі їх навчання у ВНЗ МВС України. Виявлення цих методів та результати їх застосування будуть предметом нашого подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Посметний В.В. Місце та значення психологічної підготовки в системі професійного навчання працівників органів внутрішніх справ // Право і безпека. – 2004. – Т. 3. – № 4. – С. 219-221.
2. Кретчак О.М., Стратонов В.М. Формування професійної підготовленості працівників міліції: психологічний аспект // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Вип.28. – Харків. – 2004. – С. 417-421.
3. Цілінко Л.І. Особливості професійно-психологічної підготовки працівників спеціальних підрозділів міліції “Сокіл”, “Беркут” // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. VIII, част.8. – К., 2006 – 384 с.

4. Алишев Н. В., Егоров А. С., Реброва Н. П. Развитие профессионально важных функций как одно из направлений совершенствования профессиональной подготовки учащихся профтехучилищ. Сборник научных трудов – Л., 1983 – 79 с.
5. Маришук В.Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств: Автореф. дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.03/ЛГУ. – Л., 1982. – 32 с.
6. Філіппов С.О. Психологічні особливості професійної діяльності офіцерів-оперативників Державної прикордонної служби України: Дис...канд. психолог. наук: 19.00.09 / Національна академія держ. прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 247 с.
7. Молоканова А.В. Профессионально-психологические качества следователя и их развитие в высшем образовательном учреждении МВД России. Автореферат дис. канд. психол. наук – М., 2000. – С. 23.
8. Ануфрієв М.І., Ірхін Ю.Б., Курко М.Н., Нецерет Т.В., Омельченко С. В., Синявський В.В., Шапоралов О.В. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми спеціальностей): Довідник. – К.: МВС України; КІВС, 2003. – 80 с.
9. Михайлова Е.С. (Алешина) Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта [Текст]: метод. руководство / Е.С. Михайлова (Алешина). – СПб.: ИМАТОН, 2001. – 53 с.

УДК

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ

Давиденко А.О., аспірант

Запорізький національний університет

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена невідомим зростанням авторитету та значення нотаріату в сучасному суспільстві. Його діяльність має різний вплив на сфери суспільного життя і тому потребує посиленого правового регулювання нотаріальної діяльності. Функцію нотаріату неможливо переоцінити, тому що нотаріат – це зв'язуюча ланка між протилежними інтересами, що стикаються, а тому, природно, зростає й інтерес до історії нотаріату. Метою статті є вивчення та аналіз історії зародження і становлення вітчизняного нотаріату в складних історичних умовах.

Ключові слова: нотаріат, нотаріус, нотаріальні органи, державні нотаріальні контори, приватні нотаріальні контори.

Давиденко А.А., ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НОТАРИАТА В УКРАИНЕ / Запорожский национальный университет, Украина

Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена быстрым ростом авторитета и значения нотариата в современном обществе. Его деятельность имеет различное влияние на сферы общественной жизни и потому требует усиленного правового регулирования нотариальной деятельности. Функцию нотариата невозможно переоценить, потому что нотариат – это соединительная нить между противоположными интересами, которые пересекаются, а потому, естественно, растет и интерес к истории нотариата. Целью статьи является изучение и анализ истории зарождения, а также становления отечественного нотариата в сложных исторических условиях.

Ключевые слова: нотариат, нотариус, нотариальные органы, государственные нотариальные конторы, частные нотариальные конторы.

Davydenko A.A. THE HISTORY OF THE APPEARANCE OF NOTARIAL OFFICE IN THE UKRAINE / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The urgency of the material, presented in the article, are caused by an exuberance in authority and value of notarial office in the contemporary society. Its activity has different influence on the spheres of public life and therefore it requires the intensive lawful regulation of notarial activity. The function of notarial office cannot be overestimated, because notarial office – this is the connecting thread between the opposite interests, which intersect, and therefore, naturally, grows interest in the history of notarial office.

Key words: notary, notary, notary agencies, public notary offices, private notary.

Важливу роль у здійсненні правозахисної та правоохоронної функції у державі відіграє нотаріат України. Захист прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, запобігання правопорушенням є основним завданням нотаріату, авторитет і значення якого невідпинно зростає в нинішніх умовах реформування соціально-економічних відносин. Його діяльність має великий вплив на різні сторони суспільного життя країни, на нормальне функціонування цивільного обороту.

Перехід до ринкової економіки потребує посилення правового регулювання господарських відносин. У свою чергу це потребує і удосконалення правового регулювання діяльності нотаріальних органів. Функцію нотаріату у вільній державній та економічній структурі неможливо переоцінити, нотаріус є у певній мірі зв'язуючою ланкою між протилежними інтересами, що стикаються і які повинні бути гармонізовані швидко і без зайвих витрат.

По мірі розвитку нотаріату зростає інтерес і до його історії. Окремі аспекти цього питання досліджували у науковій і навчальній літературі відомі вітчизняні правознавці, а саме Ясінська Л.Е., Баранкова Л.О., Черниш В.М., Гулевська Г.О., Драгенович Л.В., Сміян С.М., Яворницький Д.І., Субтельний О.П. та багато інших. Сторінки історії нотаріату також висвітлювалися у окремих працях зарубіжних авторів таких як Меркушкин Г.В., Юдельсон К.С., Авдеенко Н.І., Кабакова М.А тощо. Але, водночас, статті, невеликі історіографічні параграфи, розділи і частини в дисертаціях та монографічних дослідженнях вищезазначених авторів мають в основному загальний характер, розглядаються лише мимохідь та чимало питань залишаються відкритими, не дають можливості глибше зрозуміти сучасний стан нотаріату, пізнати сутність та етапи його розвитку. Тому тема історії нотаріату здається беззаперечною і актуальною.

Метою цієї статті є вивчення та аналіз історії зародження і становлення вітчизняного нотаріату в складних історичних умовах.

Поняття «нотаріат» лексично походить від латинського слова «note», що в перекладі означає «знак». Як інститут права він вперше з'явився в Стародавньому Римі у III столітті до н.е. Перша згадка про професію «табеліонів» прийшла з часів римського імператора Костянтина (316 рік до н.е.). Це були особи, які не були державними службовцями, але під контролем держави складали за винагороду юридичні акти, судові папери, проекти право чинів [1, 49]. Саме цей найдавніший інститут придбав пізніше назву «нотаріат».

Історія українського нотаріату відзначається особливостями у такій мірі, у якій був історичний процес розвитку української нації, держави і права.

Спочатку на Русі складання письмових актів при укладенні правочинів було виключним явищем. Наприклад, в «Руській Правді» немає жодної вказівки на письмові документи, як на докази існування юридичних відносин. І це природно, бо Давньоруська держава була ранньофеодальною монархією, де йшов процес становлення феодального ладу і панувало натуральне господарство. Тому й потреби у вітчизняних «табеліонах» не було.

Перші письмові форми правочинів на Україні – Русі починають з’являтися у період феодалної роздробленості у XII столітті. Це окремі уставні і жаловані грамоти удільних князів, а також деякі документи приватних осіб, головним змістом яких було придбання та відчуження прав на землю та холопів. В Галицько-Волинському князівстві прикладом таких документів були – Грамота князя Івана Ростиславовича (1134 рік), «Рукописаніє» князя Володимира Васильовича (1287 рік), «Уставная грамота» Мстислава Романовича (1289 рік) та інші. Окремі дії нотаріального характеру виконував галицький печатник [2, 16].

Органи українського нотаріату за часів Київської Русі зобов’язані своїм зародженням, насамперед, економічним процесам – розширенням торгівельної діяльності та збільшенням торгівельного обігу. Усна форма правочину вже не відповідала потребам часу. Низький рівень освіти населення і збільшення попиту на юридичні послуги призвели до виникнення перших нотаріальних функцій. Заповнити потребу в складанні документів у письмовій формі змогли так звані дяки та піддячі. Спочатку це були люди вільної професії, а з розвитком приказної системи стали обов’язковими членами державних органів, серйозно впливали на хід судових і адміністративних справ. Основним завданням дяків та їх помічників-піддячих було ведення діловодства у державних установах, складання і підписання грамот, видача оригіналів, копій документів і довідок. Також, дяки виконували і нотаріальні функції, які їм були надані відносно нерухомості (13 століття). Паралельно з приказними дяками у 15 столітті з’являються майданні піддячі, які складали письмові акти у містах. На думку багатьох юристів, майданні піддячі є засновниками сучасного нотаріату [3, 40].

В 17-18 столітті прослідковується поступовий процес зміни вільної діяльності писців-професіоналів на підконтрольність їх діяльності державі. Держави (і Річ Посполита, і Росія) з розвитком цивільного обігу будуть прагнути не випустити з під контролю, в першу чергу, дії з нерухомим майном і, як наслідок, осіб, що сприяли перерозподілу власності. Згідно з даними, які наводять у своїх працях Д.І. Яворницький, О. Субтельний та інші історики на момент укладення Переяславської Угоди і Березневих Статей (1654 рік) в козацькій державі вже існували зародки капіталістичних, тобто товарно-грошових відносин [4, 298-299].

Цілком природно було б очікування появи певної категорії осіб в українському суспільстві, які б здійснювали нотаріальні дії, притаманні тим часам. Але цього не сталося. Чому? Історія розвитку української державності, суспільства, його інститутів, є історією боротьби за незалежність, яка супроводжувалася падіннями та злетами. В умовах безперервної боротьби та війн руйнувалися деякі власні правові здобутки; Козацька Держава не визнавала писаного права і тому особи, які виконували нотаріальні функції їй були не потрібні.

Возз’єднання України з Росією призвело до запозичення російського суспільно-державного інституту майданних піддячих в Україну. Згодом Україна все більше втрачала риси автономії, на її території запанували російські закони, а організація та зміни в нотаріальній справі проводилися за загальнодержавними нормативними актами.

Соборне Укладення – “Кодекс Законів Російської держави”, прийняте Земським собором 1649 року, а потім і логічна крапка – “Положення про нотаріальну частину”, затверджене 14 квітня 1866 року імператором Олександром II, – це законодавчі акти, на базі яких створювався та розвивався нотаріат тих часів.. Саме Положенням про нотаріальну частину було визначено, що нотаріуси вважаються державними службовцями, але не мають прав на чини та пенсію за цим званням. Плата їм призначалася відрядна, за виконання конкретних актів згідно із встановленими офіційними розцінками. Призначення відбувалося за рішеннями окружних судів і судових палат. Були закріплені обов’язкові часи присутності у конторах та

зобов'язання неодмінно залишати відповідального заступника у разі відпустки. [5, 14-15].

До претендента на посаду нотаріуса за Положенням про нотаріальну частину (це була державна служба, нотаріус вважався службовцем VIII-го класу, хоча і без права на пенсію) і організації його контори пред'являлися певні вимоги. По-перше, кількість нотаріусів у кожному регіоні обмежувалася спеціальним розкладом, укладеним Міністерством юстиції і погодженим з Міністерством фінансів та Міністерством внутрішніх справ, і тому треба було дочекатися вакансії. Про наявність вакансії оголошували в пресі. Далі спеціальна комісія, що складалася з голови окружного суду, старшого нотаріуса та окружного прокурора на конкурсних засадах проводили іспит з умінь претендентів правильно викладати акти, перевіряли знання діловодства і відповідних законів. Відібраний на посаду нотаріуса претендент повинен був внести для відкриття контори велику заставу. Це робилося заради того щоб, якщо до нотаріуса будуть пред'явлені майнові претензії внаслідок його неправильних дій, задовольнити їх можна було би не тільки за рахунок майна нотаріуса, але й за рахунок застави.

Первісна застava для губернських міст сягала 6000 карбованців, і за кожен рік роботи відраховувалася з прибутку нотаріуса певна сума доти, доки сума застави не досягала 15000 карбованців. До того ж вважалося, що в конторі, крім власника-нотаріуса, працює певний персонал: діловод, касир, артільник, група писарчуків. Контора мусила мати декілька друкарських машинок, касу і сейф, копіювальний прес, нотаріальні книги, бланки, штампи, повну збірку законів та наказів окружного суду. Також, необхідно було зберігати в конторі комплекти фахових видань на зразок „Вестника права и нотариата”, „Собрания узаконений и распоряжений правительства”, „Сенатских объявлений” тощо. Розклад робочого дня погоджувався з окружним судом. Контора працювала щодня, крім загальних “неприсутніх” днів, не менше за 6 годин. Нотаріус не мав права піти у відпустку без дозволу голови окружного суду, а цей дозвіл отримував лише після того, як залишав замість себе заступника. При цьому власник контори повністю матеріально відповідав за всі дії своїх заступників та працівників. Про повернення з відпустки нотаріус повинен був негайно повідомити окружний суд, а у разі затримки він підлягав дисциплінарному покаранню як за службову недбалість [6, 90-99].

Отже, саме за часів Російської імперії було прийняте Положення про нотаріальну частину, яке незважаючи на всі його недоліки, створило і в Україні окремий інститут нотаріату та визначило його місце як органу публічної діяльності в системі судового відомств, але з незалежним колом діяльності, таким чином, інститут нотаріату в Україні формувався під безпосереднім впливом російського законодавства. Після Жовтневої революції почався новий етап в історії нотаріату. 23 березня 1918 року, Рада народних комісарів прийняла постанову, якою скасувала «ныне действующее Положение о нотариальной части» та ввела нове Положення муніципалізації нотаріальних контор.

У період Громадянської війни виникла тенденція ліквідації нотаріату, зобов'язальні відносини зводилися до аліментного права, сімейно-майнових справ, побутового підряду, купівлі-продажу. Але вже в період переходу до Нової Економічної Політики увага радянської влади до нотаріату поновлюється.

Декретом Ради Народних Комісарів у 1921 році встановлено, що посвідчення угод та договорів проводиться нотаріальними столами губернських відділів юстиції та повітовими бюро юстиції. В січні 1922 року були надруковані “Тези про нотаріат”, де підкреслювалося, що в радянській державі нотаріат є державною установою, «а все элементы гражданско-правовых отношений между нотариусами и клиентами, свойственные капиталистическим странам, по вознаграждению за услуги не должны

иметь места». У 1922 році прийнято «Положення про державний нотаріат», яке стало основою радянського нотаріату [7, 48-49].

30 грудня 1922 року перший з'їзд рад уклав Договір про створення Союзу Радянських Соціалістичних республік. До компетенції СРСР, як єдиної союзної держави, увійшов і розвиток радянського законодавства, а також організаційна побудова нового всесоюзного нотаріату. Це було зроблено з введенням нового Положення про нотаріат – 24 серпня 1924 року. Розвиток союзного законодавства та необхідність забезпечення єдності основних принципів діяльності нотаріату у всіх союзних республіках зумовили створення загальносоюзних актів з нотаріату. Ці питання отримали віддзеркалення у Основах судоустрою СРСР від 15 липня 1924 року, в яких разом із загальними вказівками щодо організації та діяльності нотаріату встановлювалися і розмежування компетенції республік СРСР щодо нотаріату. 14 травня 1926 року була прийнята Постанова «Про основні принципи організації державного нотаріату», на основі якого в союзних республіках, у тому числі в Україні, були розроблені та прийняті аналогічні Положення про державний нотаріат.

Згідно з положенням «Про державний нотаріат УРСР» 1930 року право здійснення нотаріальних дій належало державним нотаріальним конторам. Плата за нотаріальні дії переводилася до державних доходів, а держава, в свою чергу, платила заробітну плату нотаріусам та несла витрати по утриманню контор. Державним нотаріусам не дозволялося крім посади нотаріуса займати інші державні посади, але нотаріус міг працювати на так званих виборних посадах та займатися викладацькою діяльністю. Що стосується умов отримання посади нотаріуса, то положення 1930 року ставило умову закінчення юридичного факультету університету та річний стаж роботи помічником в нотаріальній конторі. Нотаріусами могли також стати громадяни СРСР, які не мали вищої юридичної освіти, але які пропрацювали суддями не менше п'яти років.

Нотаріальні контори підпорядковувалися безпосередньо Народному комісаріату суддів, який виконував нагляд за роботою контор. У підсумку можна сказати, що внаслідок обмеженого цивільного обороту – нерухомість або земля не була в обороті, не було приватного підприємництва, відчуження майна здійснювалося без нотаріусів – нотаріус у цей період не мав у суспільстві такого значення, яке він має зараз або мав у попередні періоди. [8, 12].

Аналіз змістовної частини вищевикладених документів, ознайомлення з історіографічними даними дозволяє зробити висновок, що в 20-50-ті роки нотаріат розглядався як технічний орган Наркомату юстиції, який сприяв суду, підвищенню кваліфікації судових працівників та веденню судової статистики. Та й взагалі не було визначення поняття нотаріату, мали місце тільки його завдання. Цей факт не сприяв чіткому розумінню ролі інституту нотаріату у державі та суспільстві. Можливо тому нотаріат був механічно віднесений до органів, які «сприяють суду», а керівництво ним – до судового управління. До речі, таке визначення поняття нотаріату слушно заперечував радянський науковець Перлов І.Д., який вважав, що нотаріат природно не може бути віднесеним до органів, які сприяють суду в здійсненні правосуддя, тому що він не входить в судову систему, а нотаріуси здійснюють своє завдання в органах юстиції. Вчений зазначав, що зв'язок між судами та нотаріальними органами існує лише в можливості оскарження деяких нотаріальних дій судами у встановленому законом порядку [9, 24]. На жаль окрему думку вченого не взяли до уваги. Дійсно, то був дуже складний етап розвитку нотаріату, навіяний хибними уявленнями, а відтак і діями державних партократів. По мірі зміни та розвитку економічних та соціальних умов, удосконалення матеріального та процесуального законодавства про нотаріат включалися і уточнення та зміни до інституту нотаріату.

Вбачається, що історія радянського нотаріату потребує більш глибокого аналізу. Необхідно вивчити специфічні методи керівництва нотаріальними органами СРСР, недоліки та проблеми роботи нотаріальних контор того часу, питання кадрового складу нотаріусів, а також провести аналіз нормативно-правових актів. Такий аналіз, звісно, не є предметом запропонованої статті, але розглядаючи етапи еволюції нотаріату не зайве торкнутися Закону УРСР «Про державний нотаріат», введений в дію Постановою ВР УРСР № 3378 -VIII ВІД 25 грудня 1974 року.

Закон УРСР «Про державний нотаріат», 1974 року, як і передуючі йому нормативно-правові акти, не давав чіткого визначення поняття «нотаріат». З тексту Закону зрозуміло, що це була система тільки державних нотаріальних контор, де працювали державні нотаріуси та посадові особи, що мали право здійснювати нотаріальні дії. Державні нотаріуси підрозділялися на категорії: старші державні нотаріуси, заступники старших нотаріусів та державні нотаріуси. Вони призначалися та звільнялися з посади відповідними органами юстиції (в залежності від категорії нотаріуса). Нотаріусом могла бути особа, яка мала громадянство СРСР та вищу юридичну освіту. В окремих випадках дозволялося призначення на посаду нотаріуса особи, що не мала вищої юридичної освіти.

Таким чином, порівняно з Положенням «Про нотаріат» 1930 року були знижені вимоги щодо повної юридичної освіти. Обов'язковим стало стажування в нотаріаті. Загальне керівництво нотаріатом здійснювали Рада Міністрів СРСР та Рада Міністрів УРСР, виконком місцевих рад народних депутатів, а також інші державні органи відповідно до радянського законодавства. Це означає, що про незалежність та самостійність в діяльності нотаріусів не йшлося. Зазначимо, що завданням нотаріату була охорона соціалістичної власності, прав і законних інтересів громадян, державних установ, зміцнення законності та запобігання правопорушенням (ст.1 Закону).

Отже, вагоме місце в діяльності радянського нотаріату займав захист майнових інтересів, насамперед, держави, а потім – громадян. І це не дивно в умовах тоталітарного режиму. Значно розширилося коло нотаріальних дій, які могли виконувати нотаріуси: це нотаріальні дії, що засвідчували безспірне право; нотаріальні дії, спрямовані на посвідчення фактів; надання документам виконавчої сили; нотаріальні дії, направлені на збереження майна, документів і доказів [10]. Розширення основного переліку повноважень, в свою чергу, засвідчує також і якісні зміни, що відбулися в нотаріаті. Але з розвитком об'єктивних соціально-економічних процесів (політичної «перебудови»), появи інституту приватної власності – нотаріат знову потребує реформування.

Початок періоду незалежності нашої держави був досить непростим для всієї України – складні соціальні конфлікти, ідеологічні протиріччя, неадекватні економічно-правові відносини призвели до браку ресурсів для вирішення життєво важливих і невідкладних проблем нотаріату.

З часом, у 90-ті роки, на перший план вперше почали виходити саме незалежність та самоврядування нотаріальних органів. Так, 2 вересня 1993 року в Україні був прийнятий Закон України "Про нотаріат". Сам факт, що вже через два роки після проголошення Акта про незалежність України (24.08.1991 року) одним з перших був ухвалений Закон, який вже по-новому регламентував діяльність українського нотаріату.

Цей закон вніс до історії розвитку українського нотаріату багато новацій, серед яких:

- створення кваліфікаційних комісій нотаріату для визначення рівня професійної підготовки осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю;
- видача свідоцтв про право на зайняття нотаріальною діяльністю всім громадянам України, які пройшли кваліфікаційний іспит;

- заснування в обласних центрах, містах Києві, Севастополі державних нотаріальних архівів, що є складовою частиною Національного архівного фонду;
- здійснення тимчасового зберігання нотаріальних документів (до 75 років) саме Національними архівами, що значно полегшує роботу нотаріусів;
- закріплено право осіб, які отримали свідоцтво для зайняття нотаріальною діяльністю, зареєструвати приватну нотаріальну діяльність [11].

Знайомство з відповідними нормативними документами Німеччини та Франції, дають змогу стверджувати, що вітчизняні законотворці використали деякий досвід організації нотаріату в цих країнах. Наприклад, службове страхування приватного нотаріуса; затвердження шкали майнових ставок; дозвіл на створення асоціацій та нотаріальних палат.

Щодо історії нотаріату в період незалежної України, необхідно сказати і про виникнення Української нотаріальної палати (УНП) – добровільної громадської організації нотаріусів. Вона була створена у 1993 році на конференції нотаріусів і зареєстрована Міністерством юстиції України.

Основна мета Української нотаріальної палати – об'єднання на професійній основі зусиль нотаріусів для задоволення та захисту законних соціальних та інших спільних інтересів, сприяння підвищенню їхнього професійного рівня та вдосконалення правової допомоги, що надається органами нотаріату громадянам, підприємствам і організаціям.

Завданням Української нотаріальної палати є підвищення ролі нотаріату в умовах формування в Україні ринкових відносин; віднесення престижу професії нотаріуса; створення умов для активної діяльності членів УНП на основі єдності професійних інтересів; реалізації їхніх прав; сприяння розвитку міжнародних зв'язків, з метою зміцнення наукових і професійних контактів членів Палати, обміну досвідом, співробітництва з міжнародними організаціями нотаріату. В усіх областях України створені регіональні відділення УНП. В окремих регіонах нотаріуси об'єдналися в Асоціації, що є колективними членами Палати. У 1998 році Українська нотаріальна палата була прийнята спостерігачем від міжнародної спільноти до світової організації нотаріусів – Міжнародного Союзу Нотаріату, який об'єднує нотаріати 82 країн. Вже десять років основні зусилля УНП спрямовує на перехід до нотаріату латинського типу – вільного, самоврядного, а саме це є основою латинського нотаріату – вільний нотаріус, який, з одного боку, є незалежним представником держави, наділеним повноваженнями на вчинення нотаріальних дій, а з іншого боку, нотаріус несе особисту майнову відповідальність за вчинені нотаріальні дії [12].

Міністерством юстиції України була розроблена Концепція розвитку нотаріату в Україні, яка покладена в основу проекту Нової редакції Закону «Про нотаріат» [13, 223]. У 2009 році Закон «Про нотаріат» вийшов вже оновлений.

Проаналізувавши вищевикладене, можна зазначити, що історія розвитку і реформування нотаріату сучасної, незалежної України тісно переплітається з історією двох великих подій, які дали можливість українським нотаріусам самостійно вирішувати свою долю – прийняття у квітні того ж року Верховною Радою України Закону України «Про нотаріат» та заснування у квітні того ж року Української нотаріальної палати – єдиного всеукраїнського об'єднання нотаріусів. Ці події дуже вплинули на життя нотаріату, адже як інститут, який функціонує у сфері перетину приватних і публічних інтересів, нотаріат має володіти організаційною структурою, що відповідала б його унікальній природі.

У підсумку можна сказати, що новий етап розвитку українського суспільства, який ґрунтується на Конституції України 1996 року, пов'язаний із реформуванням

національної правової системи в цілому та її окремих правових інститутів. Серед цих інститутів і реформування інституту нотаріату в незалежній Україні.

Метою реформ у сфері нотаріату повинно бути не вирішення окремих проблем, а встановлення ефективного позасудового забезпечення схорони та захисту законних прав та інтересів громадян, що повинно ґрунтуватися на єдиних принципах, формах і методах організації та здійснення нотаріальної діяльності. Такий підхід до вирішення кола проблем нотаріату може запобігти «монополізації» нотаріальної діяльності, використанню нотаріату як виду бізнесу та розвитку інших негативних тенденцій. Необхідно широко використовувати позитивні фактори минулого у діяльності сучасного нотаріату, важливо знати і шанувати свою історію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черниш В.М. Історико-правовий аспект вітчизняного нотаріату / Мала Енциклопедія нотаріуса: юридичний журнал – 2010. – № 1. – С. 49-51.
2. Тодоров І.Я. Історія держави і права України: підручник / І.Я. Тодоров, В.Н. Суботін. – Донецьк: ДГТ. – 1998. – 187 с.
3. Злотніков М.Р. Піддячі іванівської площі / М.Р. Злотніков // Нотаріальний вісник. – 1998. – № 1. – С. 40.
4. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: підручник / Д.І. Яворницький. – Львів: Світ. – 1990. – 376 с.
5. Сміян Л.С. Нотаріат в Україні. Загальна частина: підручник / Сміян Л.С., Хоменко П.Г., Нікітін Ю.В. – Київ: КНТ, 2009. – 632 с.
6. Меркушкин Г.В. Становление и развитие российского нотариата // Г.В. Меркушин // Вестник МГУ, 2002. – №. 6. – С. 90-99.
7. Понамарев А.Ф. Исторические даты российского нотариата / А.Ф. Понамарев // Нотариальный вестник. – 2002. – № 1. – С. 48-49.
8. Шаповалова Л.Л. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Росії. – Автореф. дис. к.ю.н. – Ставрополь. – 2000. – С. 12.
9. Перлов І.Д. До кінця завершить реформу судового управління в СРСР / І.Д. Перлов // СГІП. – 1957. – № 1. – С. 24.
10. Закон УРСР «Про державний нотаріат СРСР» від 25.12.1974», введ. в дію Пост. ВР УРСР № 3378 – VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr4488.htm/>.
11. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-ХП: за станом на II.06.2009 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам вид-во, 2009, – 16 с. – (Бібліотека офіційних видань).
12. Про Українську нотаріальну палату / [Електронний ресурс]: за даними офіційного сайту Української нотаріальної палати. – 2010. – Режим доступу: <http://www.palata.notariat.org.ua/aboutunp>.
13. Васильєв А.С. Судові та правоохоронні органи України: підручник / А.С. Васильєв. – Харків: «Одісей», 2006. – 345 с.

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК

ЄВРОПЕЙСЬКЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Григор'єв В.А., к.ю.н., доцент

Національний університет «Одеська юридична академія»

У даній статті розкривається зміст моделей конституційної юстиції, відомих світовій конституційній практиці. Автор описує американську та європейську моделі, визначає їх особливості та вплив кожної з них на розвиток конституційного контролю в державах. Аналізуючи діяльність Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні, автор відзначає його схожість з європейською моделлю, але вказує, що поділ моделей конституційної юстиції на два види є умовним, так як сьогодні все більший розвиток отримують змішані моделі.

Ключові слова: конституційна юстиція, конституційна юрисдикція, конституційний контроль, конституційне правосуддя, американська модель, європейська модель, змішана модель, судові органи.

Григорьев В.А. ЕВРОПЕЙСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ КОНСТИТУЦИОННОЙ ЮСТИЦИИ В УКРАИНЕ / Национальный университет «Одесская юридическая академия», Украина
В статье раскрывается содержание моделей конституционной юстиции, известных мировой конституционной практике. Автор описывает американскую и европейскую модели, определяет особенности и влияние каждой из них на развитие конституционного контроля в государствах. Анализируя деятельность Конституционного Суда Украины как единственного органа конституционной юрисдикции в Украине, автор, отмечает его похожесть на европейскую модель, но указывает, что разделение моделей конституционной юстиции на два вида является условным, потому что сегодня все более развиваются смешанные модели.

Ключевые слова: конституционная юстиция, конституционная юрисдикция, конституционный контроль, конституционное правосудие, американская модель, смешанная модель, судебные органы.

Grigoryev V.A. EUROPEAN MODELLING OF THE CONSTITUTIONAL JUSTICE IN UKRAINE / Odesa, Ukraine

The contents of the constitutional justice models known to the world constitutional practice are given in this article. The author describes both American and European models, mentions their peculiarities and influence of every ne on the development of constitutional control in the states. Analyzing the activity of Ukrainian Constitutional Court, as the only body of constitutional jurisdiction in Ukraine, the author notes its similarity with European model, but points that the division of the constitutional justice models into two types is only conditional because of much more developed mixed models nowadays.

Key words: constitutional justice, constitutional jurisdiction, constitutional control, constitutional justice, American model, European model, mixed model, court bodies.

Концепція конституціоналізму передбачає, що здійснення усіх процесів в державі повинно відбуватись у відповідності до Конституції, проте, не завжди приписи, закріплені на конституційному рівні втілюються належним чином у життя, і, тому, на сучасному етапі розвитку та демократизації конституційного ладу країн світу держава повинна створити систему та виробити механізм правового захисту Конституції.

У загальному, широкому розумінні захист Конституції є діяльністю усіх суб'єктів права із забезпечення реалізації норм Конституції в суспільних відносинах. Так, захист

і охорону конституції, в тому числі заходами конституційного контролю, здійснюють наступні органи публічної влади: глава держави, парламент, уряд та інші органи виконавчої влади, прокуратура, органи місцевого самоврядування. Такий контроль можна кваліфікувати як загальнополітичний конституційний контроль. Проте, на нашу думку, найбільш дієвим і ефективним засобом охорони конституції є конституційний контроль, що здійснюється в Україні єдиним органом конституційної юрисдикції – Конституційним Судом України.

Актуальність обраної теми статті підсилюється тим, що в контексті інтегрування України в загальноєвропейський простір передбачає необхідність комплексного удосконалення механізму організації та функціонування органів конституційного контролю в Україні у відповідності до європейської моделі конституційної юстиції та обумовлює необхідність проведення наукових досліджень в цьому напрямку. Хоча варто зазначити, що поділ моделей конституційної юстиції на два види: американський та європейський, є досить умовним, оскільки на сучасному етапі розвитку державотворення переважної більшості країн світу, все більший розвиток отримують змішані моделі.

У зв'язку із цим **метою** статті є розкриття змісту моделей конституційної юстиції, відомих світовій конституційній практиці та ґрунтовний аналіз американської та європейської моделей, визначення їх особливостей та вплив кожної з них на розвиток конституційної юстиції в Україні.

В юридичній літературі дослідженню окремих аспектів означеної проблематики приділяється увага як вітчизняних, так і зарубіжних вчених–правознавців. Детальний виклад вказана проблема знайшла у працях таких вчених як: Вітрук Н., Горшенев М., Закоморна К., Ковальчук В., Марчук Р., Портнов А., Ріяка В., Руссо Д., Савчин М., Савчин М., Селіванов А., Скомороха В., Страшун Б., Шаповал В., Юдин Ю. та ін.

Світова практика діяльності органів конституційної юстиції традиційно виділяє дві моделі – американську та європейську.

Американська модель, ґрунтується на досвіді США, де право виносити рішення про неконституційність законів надається Верховному суду країни. Така система конституційного контролю діє в США, Канаді, Японії, Австралії, Індії, Скандинавських країнах, Швейцарії, та ін. Особливості американської моделі полягають в тому, що всі конституційно-правові питання й суперечки розглядаються судами загальної юрисдикції при здійсненні звичайного судочинства у конкретних справах – кримінальних, цивільних, адміністративних. Функції конституційного контролю, разом з іншими функціями – розгляд апеляцій, слухання справ в якості суду першої інстанції, тлумачення Конституції США і федеральних законів – виконує, зокрема, Верховний Суд США [1, 70]. При цьому в деяких державах перевірку конституційності законів та інших актів публічної влади здійснюють всі суди країни від нижчих до вищого (наприклад, в США, Аргентині, Мексиці, Скандинавських країнах, Японії), в інших тільки Верховний Суд, у тому числі в ряді федеративних держав – вищі судові інстанції суб'єктів федерації (наприклад, в Австралії, Індії, Канаді, Малайзії).

Конституційна юрисдикція загальних судів у країнах з американською моделлю судового конституційного контролю здійснюється по-різному. В одних країнах вона чітко не виділяється із загальної юрисдикції, в інших закріплюється в загальній формі як повноваження проводити контроль за конституційністю правових актів, в третіх встановлюється більш конкретно зазначенням, в різному поєднанні, на такі повноваження, як, наприклад, тлумачення конституції, захист конституційних прав і свобод за зверненнями громадян, вирішення спорів між федерацією та її суб'єктами, контроль за конституційністю правових актів і дій публічної влади, за проведенням виборів до вищих конституційних органів і т.п. [2, 187].

Європейська модель судового конституційного контролю прийнята не тільки в більшості країн Західної Європи, але і на Американському континенті (Колумбія, Коста-Ріка, Панама, Чилі та ін.), в Азії (Ірак, Кіпр, Сирія, Туреччина та ін.), Африці (Ангола, Єгипет, Малі та ін.) Європейська модель заснована на тому, що спеціально засновані конституційні суди розглядають справи про конституційність закону поза зв'язку з конкретною справою, що розглядається судом. Така модель конституційної юстиції характерна для Австрії, Угорщини, Іспанії, Італії, Російської Федерації, Туреччини, України, ФРН та ін. При цьому органи конституційного контролю України, як і в ряді інших країн (РФ, Туреччина, ФРН та ін.), включені в судову систему. В інших країнах (Італія, Іспанія, Польща, Франція та ін.) такі органи не входять у судову систему.

Особливістю європейської моделі є те, що для вирішення конституційно-правових питань і спорів: створюється спеціальний орган конституційної юрисдикції; конституційний контроль є його єдиною функцією; правове становище конституційних судів та їх компетенція визначаються конституцією і спеціальними законами; рішення органу конституційної юрисдикції є загальнообов'язковими. Наявність і обсяг відповідних повноважень в органів конституційної юрисдикції залежить від багатьох факторів, в тому числі від форми державного устрою, національних традицій, тенденцій формування та розвитку органів юстиції. Так вчені-правознавці зазначають, що європейська модель конституційного контролю виникла у зв'язку з тим, щоб не допустити повтору грубих порушень прав людини і громадянина, які мали місце до і після Другої світової війни. У постсоціалістичних країнах створення інституту конституційного контролю обумовлювалося прагненням подолати наслідки тоталітарних і авторитарних режимів. Інша обставина пов'язана з концентрацією влади у виконавчих органах, які спиралися на підтримку парламентської більшості. Конституційний контроль у таких умовах стає помітною перешкодою на шляху можливих порушень Конституції [3, 70].

Комплексного дослідження питань, пов'язаних з утворенням, діяльністю і розвитком органів конституційної юстиції в Україні вченими не проводилося. Більшою чи меншою мірою вивчалися лише окремі проблеми конституційної юрисдикції. Глибоке і всебічне дослідження таких питань передбачає, перш за все, аналіз існуючих наукових поглядів з цієї проблеми, вивчення еволюції конституційної юстиції в Україні та прогноз перспектив її трансформації.

Конституційну юстицію, як і будь-яке інше правове явище, не можна досліджувати окремо від процесів, які відбуваються в суспільстві, державі, так як її зміст впливає на законодавче регулювання, права людини, порядок формування державних органів і т.п.

Стаття 1 Конституції України 1996 року проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Для виконання зазначених положень Основного Закону і Конституції в цілому потрібний надійний і дієвий механізм реалізації та захисту конституційних принципів і норм. Основним елементом такого механізму і головною гарантією правової охорони Конституції є діяльність Конституційного Суду України як спеціального органу судового конституційного контролю – органу конституційної юстиції (правосуддя, юрисдикції).

На думку більшості вітчизняних і зарубіжних вчених, наявність в державі інституту конституційної юстиції, є необхідною ознакою правової держави. У такій державі влада здійснюється на основі поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а робота державних органів будується на визнанні, дотриманні та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Конституційне правосуддя – принципово новий для України конституційно-правовий інститут і реальність української державно-правової дійсності. Діяльність органів

конституційного правосуддя являє собою конституційний контроль – перевірку законів та інших правових актів на їх відповідність Основному Закону країни. Історично конституційне правосуддя виникло з метою перевірки конституційності законів. Потім предметом розгляду конституційних судів стало питання конституційної відповідальності глави держави у випадку його державної зради, порушення ним Конституції та інше (імпічмент) [4, 154].

Як правило, повноваження Конституційного суду регулюються вичерпно нормами Конституції і профільного закону, і тоді перелік його повноважень вважається закритим. У деяких країнах перелік повноважень Конституційного суду є відкритим, що так само зазначено у Конституції та Законі про Конституційний Суд. Але законодавець у такому разі може розширити коло повноважень Конституційного Суду, якщо це не буде суперечити його правовій природі як органу конституційного контролю.

Іноді Конституційні Суди самостійно конкретизують свої повноваження, оскільки Конституція чи профільний закон формулює їх занадто узагальнено. Наприклад, Конституційний Суд Угорщини, який дуже широко тлумачив допустимість звернень і ухвалював рішення щодо будь-якого клопотання, яке надавало можливість тлумачити те чи інше положення Конституції. Конституційний Суд Угорщини розширює свою конституційну юрисдикцію контролем основних тенденцій судової практики шляхом використання практики «діючого права» (досвід Конституційного Суду Італії) і тлумачення норм відповідно до Конституції (досвід Конституційного Суду Німеччини) [4, 154-155]. Конституційний Суд Італії у відповідності зі статтею 134 Закону про Конституційний Суд, має право розглядати спори про компетенцію, які можуть виникнути між парламентом і урядом, главою держави та областями, або між областями. Крім того, Суд має повноваження народного вето [5, 376].

Поступово предмет юрисдикції конституційних судів розширюється. Враховуючи, що узагальнення повноважень конституційних судів у різних країнах виходить за рамки цього дослідження, ми зупинимося лише на видах органів конституційного контролю.

Виділяють два види спеціалізованих органів конституційного контролю – конституційні суди і конституційні ради. Останні вважаються подібною до судової влади. Різниця між ними, головним чином, процесуальна. Конституційний суд – орган, який застосовує змагальну і голосну процедуру розгляду справ. Конституційна рада – орган, в якому така змагальність практично відсутня або має умовний характер [3, 389].

Аналіз діяльності Конституційного Суду України дозволяє нам зробити висновок, що відповідну контрольну функцію Конституційний Суд України здійснює при вирішенні питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справ про відмову Президента України від поста в порядку імпічменту (статті 150, 151 Конституції України, [6] статті 13, 39 Закону України «Про Конституційний Суд України») [7]. Про те, що конституційний контроль реалізує юрисдикцію Конституційного Суду України, відзначав Селіванов А.О. Він вказував, що така реалізація здійснюється у всіх випадках здійснення конституційного правосуддя, оскільки перевіряються не тільки норми, окремі положення, але і закон в цілому, і в разі виявлення суперечностей з конституційними нормами він підлягає визнанню таким, який втрачає юридичну силу в певній галузі законодавства. Контрольна функція Конституційного Суду України щодо конституційності законів та інших правових актів повинна забезпечувати коригування законодавства через джерело вищого права – Конституцію України [8, 6].

Однак Конституційний Суд України виконує не тільки контрольні повноваження, встановлені Конституцією України та спеціальним законом. Характеризувати Конституційний Суд України як тільки орган контролю не можна, оскільки, крім

конституційного контролю, він здійснює офіційне тлумачення Конституції України та законів України (статті 150, 151 Конституції України, [6] стаття 13 Закону України «Про Конституційний Суд України») [7]. Дослідники даної проблеми, наприклад, Н.В. Вітрук, вважають, що конституційна юстиція (правосуддя) синтезує в собі два начала – сутність конституційного контролю і форму правосуддя, внаслідок чого маємо справу з самостійним видом державно-владної контрольної діяльності у спеціалізованій формі конституційного правосуддя. Конституційне правосуддя як різновид правосуддя має основні ознаки: 1) наявність конституційних судів як спеціалізованих судових органів конституційного контролю; 2) автономне становище судів в ієрархії судових органів; 3) самостійна процесуальна форма розвитку конституційного правосуддя; 4) юридична сила рішень конституційного правосуддя прирівняна до юридичної сили Конституції; 5) особлива система законодавства, яка регулює конституційне правосуддя [4, 23–36]. Зазначені ознаки, в повному обсязі, на наш погляд, притаманні і діяльності Конституційного Суду України. Однак А.В. Портнов не відносить першу ознаку до діяльності Конституційного Суду України, не вказуючи причин [9, 42]. М.В. Савчин відзначає, що Конституційному Суду України належить першість у забезпеченні верховенства Основного Закону, конституційного ладу, основних прав і свобод. Цей орган виступає конституційним органом влади спеціальної компетенції, функції якого мають самостійний характер і займають важливе місце серед інструментів механізму стримувань і противаг. Таку особливість розгляду конституційно-правових спорів діяльності Конституційного Суду України можна визначити як здійснення конституційної юстиції [10]. Разом з цим, автор зазначає, що здійснення конституційної юстиції забезпечується не тільки безпосередньо органами конституційної юрисдикції, а також іншими судовими установами, в залежності від особливостей розвитку національної правової системи та організації публічної влади.

Конституції різних держав приділяють у різній ступені увагу питанням формування органів конституційної юстиції. У Данії і Норвегії, наприклад, конституційний контроль здійснюють загальні суди на основі судової практики або судового прецеденту у зв'язку з відсутністю в Конституціях цих країн спеціальних вказівок щодо забезпечення ними такого контролю. В Аргентині, США конституційний контроль судів загальної юрисдикції лише в якійсь мірі базується на положеннях конституцій, яким суди дали власну інтерпретацію. Так в Конституції США 1787 року немає чіткого визначення повноважень Верховного Суду щодо тлумачення ним Конституції і здійснення американськими судами конституційного контролю. Фахівцями висловлюється точка зору, що підставами для здійснення цими органами таких повноважень є пункт 1 розділу 2 статті III Конституції США, де вказується, що судова влада поширюється на всі справи, які вирішуються за законом і правом справедливості, що впливають з цієї Конституції.

В інших країнах, таких як Швейцарія, Болівія, Колумбія, Бразилія, Нікарагуа, Гондурас, Уругвай, Мексика, Венесуела, Сальвадор, Філіппіни, Панама, Індія, Японія, Греція, функції конституційного контролю загальних судів чітко і повно закріплені в Конституціях. В Австрії, Іспанії, Італії, Франції повніше нормативно врегульована діяльність спеціалізованих судових (квазісудових) органів конституційного контролю. Цьому питанню присвячені цілі розділи і окремі статті Конституцій, а також спеціальні закони. У той же час у ФРН, Російської Федерації діяльність органів конституційного контролю в Конституціях визначається окремими статтями, які не об'єднані в розділи [11, 47].

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що аналіз становлення та розвитку конституційної юстиції в Україні надає змогу визначити її як найбільш наближену до європейської моделі із закріпленням в Основному Законі єдиного органу конституційної юрисдикції – Конституційного Суду України. Проте, враховуючи

тенденції розвитку сучасного державотворення, вважаємо, що поділ моделей конституційної юстиції на два види, на нашу думку, є досить умовним, оскільки, все більшого розвитку отримують змішані моделі, що містять у собі елементи і тієї й іншої, існують також змішані моделі, які поєднують у собі обидві названі моделі і є європейсько-американської моделлю.

Отже, в процесі розвитку України як демократичної, незалежної соціальної, правової держави стають очевидними тенденції розвитку конституційної юстиції, яка найбільш комплексно захищатиме конституційні приписи від порушень за законодавчому, виконавчому та інших рівнях здійснення державної влади, а відтак нагальною є потреба вироблення єдиної конструктивної моделі конституційної юстиції, яка могла б ввібрати позитивні риси обох існуючих моделей і забезпечити належну реалізацію та захист Конституції України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: [учебник]: в 4 т. / Отв. ред. проф. Б.А. Страшун. – М.: НОРМА, 2001. Т. 4. – Часть особенная: страны Америки и Азии. – 2001. – 656 с.
2. Юдин Ю.А. Модели конституционного правосудия / Ю.А.Юдин / Сравнительное конституционное право. – М.: Манускрипт, 1996. – С. 186-189.
3. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т.: [учебник] / Отв. ред. проф. Б.А. Страшун. – 3-е изд., обновл. и дораб. – М.: Издательство БЕК, 2000. – 784 с. Тома 1-2. Часть общая. – 2000. – 784 с.
4. Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс / Н.В. Витрук. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 383 с.
5. Конституційне право зарубіжних країн: [навч. посібник] / [М.С. Горшенёва, К.О. Закоморна, В.О. Ріяка] / За заг. ред. В.О. Ріяки. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 544 с.
6. Конституция України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
7. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49.
8. Селіванов А.О. Верховенство права в Конституційному правосудді: Аналіз конституційної юрисдикції / А.О. Селіванов. – К.; Х.: Акад. прав. наук. України, 2006. – 400 с.
9. Портнов А.В. Теоретичні основи формування конституційного судочинства в Україні: [монографія]. – К.: Логос, 2008. – 135 с.
10. Савчин М.В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: дис. к.ю.н.: 12.00.02 / М.В. Савчин. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 186 с.
11. Конституційне судочинство. Американський та український досвід. – К.: Ін-т демократії ім. П. Орлика, 1999. – 196 с.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Чабан А.А., студент

Науковий керівник:

Мяловицька Н.А., к.ю.н., доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена актуальним проблемам розвитку конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим. Аналізуються етапи становлення його сучасної конституційної моделі.

Ключові слова: автономія, Автономна Республіка Крим, регіоналізм, децентралізація.

Чабан А.А. КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ: ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

Статья посвящена актуальным проблемам развития конституционно-правового статуса Автономной Республики Крым. Анализируются этапы становления его современной конституционной модели.

Ключевые слова: автономия, Автономная Республика Крым, регионализм, децентрализация.

Chaban A.A. THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA: THE PROBLEMS OF FORMATION AND DEVELOPMENT / Kyiv national Taras Shevchenko university, Ukraine

The article is dedicated to the actual problems of development of constitutional and legal status of the Autonomous Republic of Crimea are analyzed. The stages of formation of its modern constitutional model are analyzed.

Key words: autonomy, the Autonomous Republic of Crimea, regionalism, decentralization.

Проголошення незалежності України та прийняття чинної Конституції України обумовило процеси демократизації суспільства і держави. За невеликий проміжок часу відбулись значні зміни у політичній системі суспільства: пішли у небуття органи, властиві радянській системі, з'явилися нові демократичні структури. Змінився характер взаємовідносин між центральною та регіональною і місцевою владою.

Яскравим зразком цих змін є конституювання у механізмі адміністративно-територіального устрою України регіону з особливим статусом – Автономної Республіки Крим, проголошення та утворення системи органів та посадових осіб автономії, формування їх конституційно-правового статусу.

Актуальність дослідження конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим обумовлена кількома чинниками. По-перше, кримський регіон, маючи статус адміністративно-територіальної автономії у системі територіального устрою України, характеризується своєрідними органами публічної влади, які не властиві усім іншим адміністративно-територіальним одиницям в Україні.

По-друге, розвиток кримського регіону в цілому потребує гнучкого науково обгрунтованого механізму вирішення справ в економічній, соціально-культурній, екологічній сферах, у сфері розвитку національних меншин та корінних народів Криму, що були депортовані за радянських часів. Якщо цей механізм не може бути ефективно реалізованим у рамках загальнодержавної політики, то він має шанси здійснитися на регіональному рівні.

Означена проблематика була предметом наукових дискусій та академічних досліджень юридичної, історичної та політологічної науки. Так, у спеціальній літературі ґрунтовний розгляд проблем статусу автономних утворень та їх організаційних структур, Автономної Республіки Крим в цілому та конституційно-правового статусу органів

влади в Автономній Республіці Крим зокрема, як на сучасному етапі їх існування, так і в історичній ретроспективі, проводився у працях Г.Г. Абасова [1], А.Б. Адельсеїтової [2], Т.Б. Бикової [3], Д.В. Велігодського [4], С.А. Заулочної [6], Г.В. Зубенко [7], В.І. Кичуна [9], О.Л. Копиленка [13], Н.В. Корольової-Борсоді [15], Ю.О. Мешкова [16], Н.А. Мяловицької [17], О.О. Неделько [19], О.М. Редькіної [24], В.М. Пашені [20], Г.О. Швачки [26] та ін.

Незважаючи на наявність цих та інших наукових праць, питання конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим, витоків його становлення та остаточного оформлення його сучасної конституційної моделі, залишається одним з найбільш дискусійних у конституційній та політичній теорії та практиці. Характер та правова природа Автономної Республіки Крим, її місця у системі адміністративно-територіального устрою, взаємозв'язків із державою та іншими інститутами політичної системи суспільства об'єктивно вимагає аналізу еволюції Автономної Республіки Крим та виявлення чинників та умов становлення її конституційно-правового статусу.

У даній статті автор намагається звернути увагу на актуальні проблеми розвитку конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим в історичній ретроспективі, проаналізувати ключові етапи становлення його сучасної конституційної моделі.

Використання історико-правового підходу щодо конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим має важливе теоретико-методологічне значення. Адже маючи перед собою моделі правового статусу Автономної Республіки Крим, які впроваджувалися протягом історії української держави, дослідивши злети та кризи державності, розглянувши характер стосунків Автономної Республіки Крим та її органів з іншими суб'єктами та інститутами політичної організації суспільства, усвідомлюючи причини трансформації цих взаємовідносин, можна зрозуміти причини та наслідки сучасної суперечливої ситуації, пов'язаної із реалізацією конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим та можливими сценаріями його розвитку.

Це дозволяє, по-перше, розглядати еволюцію конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим як цілісний процес його виникнення, визнання, формування, становлення і розвитку.

По-друге, аналіз еволюції конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим дає можливість виділити в загальному історичному русі публічно-владних інститутів на території Автономної Республіки Крим ряд якісно різних етапів з дуже неоднаковими політико-правовими і соціально-економічними параметрами.

По-третє, незважаючи на те, що розвиток державності в Україні, її внутрішньої та зовнішньої політики, у тому числі й по відношенню до Кримської автономії, характеризується радикальними змінами парадигм і, що принцип історизму вимагає оцінювати розвиток публічної влади на кожному етапі за законами тієї епохи, а не за критеріями більш пізніми, ретроспективний аналіз змісту, структури, функціонування конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим та її органів дозволяє не лише простежити певну наступність протягом багатьох років історії Криму, а й виявити чинники становлення конституційної моделі його автономії в сучасній Україні.

В історії України можна виділити два автономні утворення, які існували на її території. Так, 12 жовтня 1924 р. в Україні було створено Молдавську Автономну Соціалістичну Республіку, яка проіснувала до 2 серпня 1940 р. Цій республіці були притаманні всі ознаки, які були властиві й іншим республікам колишнього СРСР. Друга автономія – Крим.

Історія розвитку автономії на Кримському півострові сягає давніх часів. Ще за часів Російської імперії у 1774 р. було укладено Кючук-Кайнаджирський мирний договір, яким було завершено русько-турецьку війну 1768–1774 рр. та закладено основу наступного входження Криму до складу Росії.

8 квітня 1783 р. було видано Маніфест про приєднання Кримського ханства до Росії, а вже у червні цього року було засновано Севастополь. Пізніше, 2 лютого 1784 р. на території ханства було засновано Таврійську область, яку з часом, у 1802 р., було перетворено на губернію.

У наступні десятиріччя відбувалися певні зміни у статусі жителів півострову, корінним народам надавалися права, якими володіли громадяни Росії. Але характер національної та економічної політики, яка проводилася царським урядом у Криму, був обумовлений виключно економічним та військовим значенням цього регіону для Росії, необхідністю послаблення турецького впливу на півострів, перетворення Криму у розвинутий у економічному відношенні регіон [25, 3-4].

Утворенню власне Кримської автономії передували події 1917 р. На думку О. Л. Копиленка, коріння «суверенізації» Криму сягають ще червня – листопада 1918 р., коли так званий Крайовий уряд Криму прагнув побудувати практично незалежну державу, навіть із власною «помісною» церквою [14, 7-8].

Одночасно не можна не згадати рух кримських татар восени 1917 р. Так, за результатами роботи Курултаю (кримськотатарського парламенту), що відкрився 26 листопада 1917 р. у Бахчисараї було проголошено утворення «демократичної Кримської республіки». Більш того, 13 (26) грудня 1917 р. Курултаєм було ухвалено «Національну Конституцію (Основний Закон) кримськотатарського народу» [18] – перша в черзі кримських конституцій і, доречі, єдина, що ґрунтувалася на національних засадах.

Значною подією у становленні Кримської автономії було виникнення Таврійської Республіки. У січні 1918 р. після захоплення влади у Криму більшовиками, у лютому було скликано Надзвичайний з'їзд Рад Таврійської губернії, на якому було сформовано постійні органи губернської влади та управління, передовсім ЦВК Тавриди, яким й було проголошено утворення Радянської Республіки Тавриди 21 травня 1918 р. [8, 79].

Однак вона проіснувала лише нетривалий час: 30 квітня 1918 р. до Криму ввійшли німецькі війська. У результаті ліквідації Таврійської Республіки був утворений Кримський Крайовий Уряд. Він ставив своїм завданням збереження самостійності півострова до «з'ясування його міжнародного положення та поновлення законності і порядку» (До населення Криму: Декларація першого Кримського Крайового уряду Прем'єр-Міністра С. Сулькевича від 12/25 червня 1918 р.) [14].

Після звільнення Криму у травні 1919 р. було утворено Кримську Республіку. Вищим органом влади на території Криму проголошувався Тимчасовий Робочо-Селянський уряд Кримської Радянської Соціалістичної Республіки, який наділявся значним колом повноважень в економічній, соціальній, оборонній сфері та «ставив своїм завданням та первинним обов'язком у тісному союзі з ін. радянськими республіками прийняти активну участь в боротьбі за торжество Радянської влади та світової соціалістичної революції» [5].

У 1921 р. у межах Кримського півострова було утворено Автономну Кримську Соціалістичну Радянську Республіку у складі РСФРР. 18 жовтня 1921 р. було видано Декрет ВЦВК та РНК «Про Автономну Кримську Радянську Соціалістичну Республіку» [14, 181-184]. Власне кажучи Кримську автономію не було поновлено. Цей факт пояснюється тим, що Радянський уряд проводив політику утворення національних, а не територіальних автономій. На відміну від більшості автономій, де

превалювало кримське населення, Кримська Автономна Республіка не була татарською. Специфіка складу населення регіону, його національне різноманіття та щільні господарські зв'язки різних національних груп з однорідними господарськими функціями – усе це надавало Криму особливий характер, вимагало проведення край диференційованої політики у цьому районі. За задумкою радянського керівництва, Крим повинен був стати наприкінці 20-х років зразком вирішення національного питання у Радянській Росії та СРСР. Так, 10 листопада 1921 р. першим Всеукраїнським Установчим З'їздом Рад було прийнято Конституцію Кримської СРР, у якій Кримська СРР проголошувалася як Республіка трудового народу – робочих і селян, влада яких на території Криму здійснювалася радами робочих, селянських, червоноармійських та військово-морських депутатів та іншими органами за вибором рад [14, 184-190]. Не відбулося особливих змін у статусі Крим й після прийняття нової редакції цієї Конституції 5 травня 1929 р. [14, 190-215].

Власне кажучи органи влади автономних республік у перші післяреволюційні роки вирішували досить широке коло питань, іноді виходячи за рамки, передбачені самою ідеєю автономії, керували господарством, фінансами, збройними силами. Кримська Республіка до початку 20-х рр. навіть здійснювала зовнішні зносини з дипломатичних та торгових питань [25, 5-6].

4 червня 1937 р. IX надзвичайний з'їзд Рад Кримської АРСР затвердив Конституцію (Основний Закон) Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки [14, 216-234], за якою у відношенні Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки постійно починає вживатися термін «державний» вже у ст.1 Кримська АРСР визначалася як «соціалістична держава робітників і селян».

У 1937 р. тодішній центр не тільки не протидіяв, а навпаки – заохочував надання Кримській АРСР (втім, як і всім іншим союзним і автономним республікам) усіх зовнішніх ознак державності, позбавляючи водночас її будь-яких реальних повноважень. Яскравим свідченням цього стала ліквідація системи «стримувань і противаг» між центром і автономією, що була унікальною ознакою Конституції 1929 р. У новій кримській Конституції 1937 р. її замінило лаконічне положення, яким «у випадку розбіжностей закону Кримської АРСР і законів СРСР та РРФСР діють закони СРСР та РРФСР».

Наступність же кримських радянських конституцій зберігалася у їх незмінному «територіальному» характері, що спирався на принцип «рівності усіх національностей, які мешкали в Криму». Звідси й положення Конституції про рівноправне вживання російської й татарської мов [13, 76].

Варто зазначити, що у 1944 р. дана автономна республіка перетворювалася у Кримську область у складі РРФСР, що призвело до трансформації її органів у звичайні місцеві органи державної влади. Аналіз низки нормативно-правових актів, які скасували автономний устрій у Криму і понизили її статус до рівня обласної адміністративно-територіальної одиниці, а саме Указу Президії Верховної Ради РРФСР «Про перетворення Кримської АРСР у Кримську область» 1944 р., Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про перетворення Кримської АРСР у Кримську область у складі РРФСР» 1945 р. та Закону РРФСР «Про ліквідацію Чечено-Інгушської АРСР і перетворення Кримської АРСР у Кримську область» 1946 р., дозволяють стверджувати, що ліквідація Кримської АРСР відбулася з порушенням чинної на той час Конституції СРСР, що визначала державний устрій країни, який змінювався виключно Законом СРСР, ухваленим двома палатами Верховної Ради СРСР – Радою Союзу і Радою національностей [6].

Необхідно зазначити, що існуюча до Великої вітчизняної війни автономна республіка у Криму була національною, для корінного народу, але, як відомо, у травні 1944 р. кримські татари були депортовані з півострова, тому етнонаціональний критерій для

існування автономної республіки зник. У силу цього було створено Кримську область (як звичайна адміністративно-територіальна одиниця) у складі Російської Федерації, а 19 лютого 1954 р. на ознаменування 300-річчя возз'єднання України з Росією її було передано Україні.

Історичні документи (Постанова Ради Міністрів РРФСР та Подання Президії Верховної Ради РРФСР «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу Української РСР» від 5 лютого 1954 р., Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР» від 19 лютого 1954 р., Стенограма засідання Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР» від 19 лютого 1954 р., Подання Президії Верховної Ради УРСР «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР» від 13 лютого 1954 г., Закон «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР» від 19 лютого 1954 р.» від 26 квітня 1954 р.) свідчать, що передача Кримської області мотивувалась тим, що Кримська область не має сухопутного кордону з Росією, спільністю економіки, територіальною близькістю, тісними господарськими та культурними зв'язками Кримської області та УРСР.

Важливо відзначити, що в той час у СРСР вирішувалося питання про впорядкування адміністративно-територіального поділу взагалі, а не йшлося тільки про Крим. На тій же сесії Верховної Ради СРСР 26 квітня 1954 р. були затверджені укази Президії Верховної Ради про утворення та ліквідацію ще 16 областей у складі п'яти колишніх союзних республік [12, 473].

20 січня 1990 р. у Криму було проведено референдум про відновлення Автономної Республіки Крим у складі СРСР, а 12 лютого 1991 р. Верховна Рада України підтримала відповідне рішення і прийняла закон про відновлення автономії Криму. Так юридично було оформлено створення Автономної Республіки Крим.

Під час проведення референдуму татари становили лише 30 тисяч населення Криму і не проживали компактно. За таких умов не було підстав для створення автономної республіки. Однак у зв'язку з політичною ситуацією, яка склалася на той час в Україні в цілому і в Криму зокрема, була утворена Автономна Республіка Крим. У подальшому це мало наслідком те, що певні сепаратистські сили в Криму почали запроваджувати ідею створення незалежної держави. Протягом 1991–1995 рр. цей курс був домінуючим у діяльності керівників Криму. Так, 4 вересня 1991 р. Верховна Рада Криму прийняла Декларацію про державний суверенітет Криму, 5 травня 1992 р. – Акт проголошення незалежності Криму, 6 травня 1992 р. – Конституцію Республіки Крим, згідно з якою Крим проголошувався суверенною і незалежною державою. Потім були прийняті інші акти подібного характеру, які суперечили Конституції та іншому законодавству України. У результаті виникла реальна загроза територіальній цілісності України.

З урахуванням цього 17 березня 1995 р. Верховною Радою України з метою захисту державного суверенітету було прийнято Закон України «Про скасування Конституції і деяких законів Автономної Республіки Крим», згідно якого у зв'язку з невиконанням Верховною Радою Автономної Республіки Крим постанов Верховної Ради України від 22 вересня [23] і 17 листопада 1994 р. [22] щодо приведення Конституції і законів Автономної Республіки Крим у відповідність з Конституцією і законами України і з метою забезпечення верховенства Конституції і законів України на всій її території та захисту державного суверенітету України, було скасовано Конституцію Автономної Республіки Крим, прийняту Верховною Радою Автономної Республіки Крим 6 травня 1992 р., а також ряд законів Автономної Республіки Крим як такі, що суперечать Конституції (Основному Закону) України.

На сьогоднішній день правовий статус Автономної Республіки Крим визначений Конституцією України, в якій міститься розділ X, присвячений Автономній Республіці

Крим, Законом України «Про Автономну Республіку Крим» [21], Конституцією Автономної Республіки Крим 1998 р. Згідно з ними Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України, що перебуває у її складі як адміністративно-територіальна автономія. Тому вона не є носієм державного суверенітету, не має права сепаратизму, тобто виходу зі складу України, не може вступати у політичні відносини з іноземними державами тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим є результатом складної еволюції цього територіального утворення, яка відбувалася під впливом ряду внутрішніх та зовнішніх факторів: від статусу звичайної губернії у складі Російської імперії до спроб самоорганізації кримськотатарського народу, через бурхливі події ХХ ст. у вигляді нетривалого існування Радянської Республіки Тавриди до Автономної Кримської Соціалістичної Радянської Республіки та звичайної області у складі РСФРР та УРСР як складової частини СРСР до спроб самопроголошення «суверенної держави Республіки Крим» та конституювання адміністративно-територіальної автономії у складі єдиної та неподільної території сучасної України. Процес становлення конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим обумовлений об'єктивними та суб'єктивними факторами її еволюції як територіальної автономії, що вплинули на цей процес, зміст та характер цієї еволюції.

Процеси, які відбувалися в першій половині 90-х років в Криму, є одним з проявів реакції на багаторічну національну політику СРСР, який стримував розвиток як національний, так і регіональний. Але на відміну від інших регіонів колишнього СРСР, ці процеси мали мирний характер і ніколи не переростали у збройний конфлікт. Централізація та децентралізація політико-територіального устрою сучасної України у поєднанні з автономізацією Кримського регіону, конституювання системи органів влади в Автономній Республіці Крим не змогли за відносно невеликий термін вирішити усі політичні, юридичні, етнонаціональні та регіональні проблеми.

Оптимістичний сценарій розвитку подій дозволяє сподіватися, що адекватне розуміння європейських стандартів регіонального самоврядування та демократичне застосування принципів централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій, дозволить зняти гостроту сепаратистських тенденцій в Автономній Республіці Крим, зміцнити єдність країни, не допустити наступ потенційних міжнаціональних та міжрегіональних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абасов Г.Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Г.Г. Абасов; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2004. – 21 с.
2. Адельсеїтова А.Б. Організаційно-правові питання діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / А.Б. Адельсеїтова; Київ. нац. ун-т внутр. спр. – К., 2007. – 20 с.
3. Бикова Т.Б. Створення Кримської АСРР: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Т.Б. Бикова; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – 20 с.
4. Велігодський Д.В. Державні утворення в Криму наприкінці 1918 – в 1920 рр.: історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.

- наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Д.В. Велігодський; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 20 с.
5. Декларация Временного Рабоче-Крестьянского правительства Крымской Советской Социалистической Республики от 6 мая 1919 г. // Борьба за советскую власть в Крыму. Документы и материалы: В 2 т. – Симферополь, 1951. – Т. 2. – С. 144-148.
 6. Заулочна С.А. Конституційний статус Кримської автономії у складі РСФРР (1921 – 1944 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С.А. Заулочна; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2009. – 20 с.
 7. Зубенко Г.В. Конституційно-правовий статус Рахункової палати Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Г.В. Зубенко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 19 с.
 8. История национально-государственного строительства в СССР. 1917–1978 гг. / под ред. В.П. Шерстобитова, О.И. Чистякова и др. – Т. 1. – М.: Мысль, 1979. – 224 с.
 9. Кичун В.І. Конституційно-правові основи взаємовідносин вищих органів влади України і Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / В.І. Кичун; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2001. – 20 с.
 10. Конституция (Основной Закон) Крымской Автономной Социалистической Республики: Утверждена Постановлением Чрезвычайного IX Съезда Советов Крымской АССР 4 июня 1937 г. // Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації. – К.: Таксон, 2001. – С. 216-234.
 11. Конституция Крымской Автономной Социалистической Советской Республики: Принята VI Всекрымским Съездом Советов 5 мая 1929 года // Копиленко О. Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації / О. Л. Копиленко. – К. : Таксон, 2001. – С. 190-215.
 12. Конституційне право України: підруч. / за редакцією Ю.М. Тодики та В.С. Журавського. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.
 13. Копиленко О.Л. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу: монографія / О.Л. Копиленко. – К.: Таксон, 2002. – 342 с.
 14. Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації / О. Л. Копиленко. – К.: Таксон, 2001. – 362 с.
 15. Корольова-Борсоді Н.В. Правове регулювання виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Н. В. Корольова-Борсоді ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 19 с.
 16. Мешков Ю.А. Конституционно-правовой статус Республики Крым: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право ; государственное управление ; административное право; муниципальное право» / Ю.А. Мешков; Московская государственная юридическая академия. – М., 2000. – 32 с.

17. Мяловицька Н.А. Автономія та її роль у державному будівництві (країни Європи): монографія / Н.А. Мяловицька. – К.: Логос, 2009. – 504 с.
18. Национальная Конституция (Основной Закон) крымско-татарского народа: Принята на 2-м общекрымском Курултае (съезде) 13 (26) декабря 1917 г. // Крымско-татарское национальное движение: В 2 т. – М., 1992. – Т. II. – С. 22-26.
19. Неделько О.О. Взаємовідносини органів представницької та виконавчої влади в Автономній Республіці Крим: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О.О. Неделько; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 21 с.
20. Пашеня В.М. Формування та діяльність органів влади і управління в Криму (1921 – 1929 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.М. Пашеня; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2005. – 18 с.
21. Про Автономну Республіку Крим : Закон України від 17 березня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 11. – ст. 69.
22. Про виконання Постанови Верховної Ради України «Про політико-правову ситуацію в Автономній Республіці Крим»: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 47. – ст. 425.
23. Про політико-правову ситуацію в Автономній Республіці Крим: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40. – ст. 372.
24. Редькіна О.М. Кримський крайовий уряд генерал-лейтенанта С. Сулькевича (червень – листопад 1918 р.): історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О.М. Редькіна; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 24 с.
25. Федоров А.В. Правовой статус Крыма. Правовой статус Севастополя / А.В. Федоров. – М.: Изд-во Московского университета, 1999. – 56 с.
26. Швачка Г.О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Г.О. Швачка; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.

РОЗДІЛ III. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.232

РОЗМЕЖУВАННЯ ЗМІСТУ ТЕРМІНІВ „ЗАРОБІТНА ПЛАТА” І „ОПЛАТА ПРАЦІ” НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ XXI СТОЛІТТЯ

Божко В.М., к.ю.н., доцент

Полтавський національний технічний університет імені Ю. Кондратюка

Стаття присвячена порівняльному аналізу термінологічних відмінностей між оплатою праці та заробітною платою на основі наукових досліджень, здійснених впродовж XXI століття.

Ключові слова: оплата праці; заробітна плата; винагорода за працю; плата; правове регулювання оплати праці; працівник; роботодавець.

Божко В.Н. РАЗГРАНИЧЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ТЕРМИНОВ „ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА” И „ОПЛАТА ТРУДА” НА ОСНОВАНИИ АНАЛИЗА НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ XXI ВЕКА / Полтавский национальный технический университет имени Ю.Кондратюка, Украина.

Статья посвящена сравнительному анализу терминологических отличий между понятиями оплата труда и заработная плата на основании научных исследований, осуществлённых в начале XXI века.

Ключевые слова: оплата труда; заработная плата; вознаграждение за труд; плата; правовое регулирование оплаты труда; работник; работодатель.

Bozhko V.M. THE COMPARATIVE ANALYSIS OF TERMINOLOGICAL DIFFERENCES BETWEEN LABOR PAYMENT AND WAGES BASED ON THE MONOGRAPHIC RESEARCH OF XXI CENTURY / Poltava national technical university named after G. Kondratyuka, Ukraine.

The article deals with the comparative analysis of terminological differences between labor payment and wages based on the monographic research that was made during of XXI century.

Key words: labor payment; wages; remuneration for work; legal regulation of labor payment; employee; employer.

Серед прийомів і засобів, які використовуються для формальної визначеності права та підвищення ефективності правового регулювання, юридична термінологія відіграє вирішальну роль. Адже терміни є тим будівельним матеріалом, за допомогою якого будуються правові норми. Саме тому як перед тими, хто формулює норми права, так і перед тими, хто їх застосовує постійно виникають різноманітні питання термінологічного та мовностилістичного характеру. До того ж лексико-семантичні особливості української мови іноді перешкоджають однозначному розумінню і застосуванню термінів не лише в законотворчості, але й у сфері правозастосування. Все це свідчить про актуальність нашого дослідження.

Науково-теоретичною основою дослідження стали праці І.В. Зуба [1], І. Лаптії [2], Н.Б. Болотіної [3, 4], В.І. Прокопенка [9], В.Я. Буряк [10], С.М. Прилипка й О.М. Ярошенка [12] та багатьох інших дослідників.

Віддаючи належне науковому доробку названих учених, потрібно відмітити, що вони здебільшого спеціально не зосереджували свою увагу на співвідношенні змісту досліджуваних термінів.

Нашою метою є виявлення правових позицій, сформульованих науковцями в своїх наукових дослідженнях щодо розмежування змісту термінів „заробітна плата” та

„оплата праці”.

І.В. Зуб, аналізуючи в колективній монографії „Проблемы укрепления социальной справедливости в трудовых отношениях” зміст права на винагороду за працю, використовує досліджувані терміни як синоніми. Так, розкриваючи структуру доходів працівників, учений говорить, що „вони складаються із трьох складових: 1) оплати праці; 2) частини чистого прибутку; 3) доходу від цінних паперів” [1, 74]. По тексту роботи зустрічаються терміни „розмір оплати праці” [1, 81], „системи оплати праці” [1, 82] та „системи заробітної плати” [1, 81] тощо.

Порівнюючи за змістом терміни „заробітна плата” і „оплата праці”, І. Лаптії стверджує, що „якщо простежити логіку законодавця, то термін „оплата праці” є ширшим, оскільки спрямований на організацію оплати праці, регламентацію її окремих елементів і всієї системи правових засобів у цій сфері, а поняття „заробітна плата” акцентує увагу на об’єкті трудових відносин між сторонами” [2, 82]. Тому на її думку оплата праці – „де система юридичних норм, спрямованих на організацію всієї системи правовідносин у цій сфері і регламентацію окремих її елементів, пов’язаних із забезпеченням та здійсненням роботодавцем виплат працівникам” [2, 82]. А під заробітною платою вона розуміє „винагороду, включаючи виплати стимулюючого характеру, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові своєчасно та систематично за виконану ним роботу” [2, 84].

Натомість Н.Б. Болотіна переконана, що „нині в законодавстві терміни „оплата праці” і „заробітна плата” застосовуються як синоніми. Однак видається все ж, що термін „оплата праці” є більш широким та його цільове призначення спрямоване на організацію оплати праці, регламентацію її окремих елементів і всієї системи правових засобів у цій сфері, на відміну від терміну „заробітна плата” [3, 298]. Щоправда в §10.2 підручника „Правове визначення поняття оплати праці. Структура і функції заробітної плати” дослідник формулює правове визначення заробітної плати [3, 297]. При цьому, на думку автора, „щодо оплати праці найманих працівників застосовується термін „заробітна плата”, ним підкреслюється те, що грошова винагорода виплачується за витрачену працю, за роботу, яка виконана”. Тобто учений з одного боку прагне розмежувати зміст названих термінів, а з іншого – часто використовує їх як синоніми. Так, наприклад, на її думку „оплата праці залежить не тільки від результатів праці конкретного працівника, але також від результатів праці, прибутковості конкретного підприємства” [3, 298]; оплата праці становить найбільшу питому вагу в структурі грошових доходів населення [3, 301-302] тощо.

Наслідком ототожнення оплати праці і заробітної плати стало використання автором підручника наступних термінів: „організація оплати праці” [3, 295, 298] і „організація заробітної плати” [3, 295]; „розмір оплати праці” [3, 296, 302] і „розмір заробітної плати” [3, 301, 304]; „основна оплата праці” [3, 316, 326] і „основна заробітна плата” [3, 298] тощо.

Щоправда, наступний підручник Н.Б. Болотіної став більш термінологічно виваженим, однак і в ньому зустрічаються випадки ототожнення названих термінів. Так, розпочавши розкривати зміст функцій оплати праці (відновлюючої, стимулюючої) [4, 465-466], учений завершив дослідження соціальною функцією заробітної плати [4, 467]; досліджуючи сфери регулювання оплати праці (назва §11.3), відразу говорить про державне і договірне регулювання заробітної плати [4, 468]; розкриваючи зміст права на оплату праці (§11.11), веде мову про право на заробітну плату [4, 506] тощо.

Таким чином, аналіз контекстного використання досліджуваних термінів засвідчив, що Н.Б. Болотіна все ж таки ототожнює їх зміст та користується ними для характеристики предмету, який є не лише частиною валового внутрішнього продукту [4, 453], але й елементом умов праці [4, 451].

Автори „Науково-практичного коментаря до законодавства України про працю” також вважають, що з точки зору прав і обов’язків сторін трудового договору терміни „заробітна плата” і „оплата праці” є синонімами. Відмінність між ними полягає лише в тому, що перший термін акцентує увагу на об’єкті правовідносин між роботодавцем та працівником, а другий вказує на дію роботодавця, яку він має здійснити через перебування у трудових правовідносинах (оплатити працю) [5, 450]. Тобто спочатку ототожнивши досліджувані терміни, далі авторський колектив погодився визнати, що заробітна плата, як іменник, характеризує об’єкт, в той час, як оплата праці характеризує процес. Але ж чи дозволяє така їх відмінність говорити про них як про синоніми? До того ж, на нашу думку, авторський колектив коментаря надто звужено розуміє поняття „оплата праці” як процес виключно щодо виплати заробітної плати та те явище, яке воно уособлює. Авторська позиція породжує ще одне запитання: якщо заробітна плата виступає в трудових відносинах як об’єкт, то чи може вона бути об’єктом правового регулювання? Очевидно, що ні. Але ж на що тоді спрямовано дію механізму правового регулювання – на трудові відносини загалом?

В шеститомному виданні „Юридичної енциклопедії” теж розкрито зміст досліджуваних термінів. Однак, формулюючи поняття заробітної плати, Н.М. Хуторян говорить про „винагороду за працю, яку роботодавець виплачує працівнику за виконану роботу” [6, 523], а розкриваючи зміст поняття оплати праці, Д.О. Карпенко теж говорить про „винагороду, обчислену як правило в грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу” [7, 279]. Окрім того, свідченням ототожнення змісту названих термінів є аналіз структури оплати праці, яка, на думку Д.О. Карпенка, складається із „основної оплати праці, додаткової оплати праці та інших заохочувальних виплат” [7, 280]. На наш погляд виникає цілком логічне запитання: якщо терміни „заробітна плата” й „оплата праці” дійсно є синонімічними, то чи потрібно було двічі розкривати їх значення? Однак, і у „Великому енциклопедичному юридичному словнику” збережено ті ж самі підходи до змісту досліджуваних термінів [8, 283, 563-564].

В.І. Прокопенко – один із небагатьох вітчизняних дослідників відносин оплати праці, який у своєму підручнику не лише спробував розмежувати зміст досліджуваних термінів, але й сформулював їх визначення. Так, на його думку, „заробітна плата – це винагорода, обчислена у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу” [9, 354]. Натомість під оплатою праці він розуміє „винагороду, що встановлюється попередньо в державно-нормативному порядку або за угодою сторін трудового договору” [9, 365]. Тобто сформулювавши визначення двох термінів, але не пояснивши їх відмінності, дослідник таким чином лише привернув увагу до сутності тих явищ, які приховуються за термінами „оплата праці” та „заробітна плата”, але так і не розмежував їх зміст. Адже як перше, так і друге поняття на його переконання характеризують не просто предмет, а один і той самий предмет – винагороду за працю. Це дало підстави В.І. Прокопенку не лише стверджувати про те, що „оплата праці повинна залежати від кількості та якості праці” [9, 365], але й оперувати, наприклад, такими термінами, як „системи заробітної плати” [9, 195, 365] і „системи оплати праці” [9, 365, 367] тощо.

В.Я. Буряк стверджує, що „оплата праці може бути визначена як винагорода, що виплачується працівнику за використання його праці” [10, 317]. І далі, порівнюючи економічні та правові аспекти винагороди за працю, автор ототожнює заробітну плату і оплату праці, характеризуючи їх як предмет. Так, зокрема, на його думку „оплата праці ... включає не тільки оплату праці осіб, які перебувають у трудових відносинах, але й доходи представників вільних професій” [10, 317]. Або наступне твердження ученого: „серед прав працівника на оплату праці можна виділити право на регулярну виплату заробітної плати” [10, 322]. Дослідник говорить також, що в правничій літературі й у

законодавстві України при визначенні працівникам грошової винагороди застосовують терміни оплата праці й заробітна плата. Вважається, що обидва зазначені поняття є синонімами. Про це можна пересвідчитися, проаналізувавши той же Закон „Про оплату праці” та відповідну главу КЗпП України. І закон, і глава Кодексу мають назву „оплата праці”, але обидва акти при цьому подають визначення заробітної плати [10, 319]. Натомість, наголошує учений, у науковій літературі щодо грошової винагороди працівників, які працюють за трудовим договором, традиційно вживають термін „заробітна плата”. Що ж стосується поняття „оплата праці”, то існує думка, що воно є ширшим за своїм значенням, аніж „заробітна плата” [10, 319].

Зайвим свідченням того, що автор ототожнює названі терміни, є й структура підручника, в якому розділ 10 має назву „Правове регулювання оплати праці”, а підрозділ 10.2 – „Види регулювання заробітної плати” [10, 532].

Не можемо залишити поза увагою і дисертаційне дослідження О.В. Валецької „Правове регулювання оплати праці”, в якому також значну увагу зосереджено на розмежуванні змісту термінів „заробітна плата” й „оплата праці”. Так, на її думку, оплата праці – це система організаційно-правових механізмів та способів, які обумовлюють визначення, нарахування та виплату працівнику заробітної плати за його працю відповідно до законодавства, актів соціального діалогу і трудового договору [11, 10]. Натомість заробітна плата – це винагорода, обчислена у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець систематично, гарантовано і своєчасно виплачує працівникові за виконану ним роботу у розмірах і в строки, визначені законодавством, колективними угодами та локально-правовими актами [11, 10-11].

Таким чином, в той час як заробітна плата ототожнюється із предметом, оплата праці є „системою механізмів та способів”, тобто певним процесом. Щоправда, на жаль, досліднику не вдалось послідовно провести логічну та термінологічну демаркаційну лінію між окресленими явищами навіть в тексті автореферату.

До того ж під час аналізу його змісту в нас виникає багато додаткових запитань. По-перше, якщо оплата праці не є тотожною із заробітною платою, а дослідження, зважаючи на його назву, спрямоване на правове регулювання оплати праці (в цьому контексті не зовсім коректним вважаємо окреслення автором об’єкту дисертаційного дослідження трудовими відносинами з оплати праці, бо науковець так і не пояснила взаємозв’язку між трудовими відносинами та оплатою праці [11, 5]), то навіщо зосереджувати свою увагу на принципах та функціях заробітної плати? Адже якщо терміни „заробітна плата” і „оплата праці” не є тотожними за своїм змістом, то, очевидно, вони мають виконувати зовсім різні функції. Натомість автор залишив поза увагою функції оплати праці.

Щодо принципів заробітної плати, то виникає запитання – чи взагалі можливе їх існування, якщо заробітна плата є винагородою (тобто предметом)? Адже дослідник по всьому тексту роботи справедливо наголошує саме на правовому регулюванні оплати праці. Але якщо оплата праці є об’єктом правового регулювання (але не як „система механізмів і способів, які обумовлюють визначення, нарахування та виплату заробітної плати”), то винагорода за працю ним не може бути, а, отже, не існують і принципи правового регулювання заробітної плати.

По-друге, досліднику не вдалось послідовно дотриматись проголошеного розмежування змісту досліджуваних термінів. Навпаки, термін „оплата праці” іноді використовується для характеристики предмета. Так, наприклад, в підрозділі 1.2. стверджується, що „працівники отримали право на *оплату праці*, а її розмір не міг бути нижчим за прожитковий мінімум” [11, 8]; в підрозділі 3.1 – про „мінімальний розмір оплати праці” [11, 13]. Нарешті ще більш красномовний приклад: „Укладаючи трудовий договір, сторони *обов’язково* повинні дійти згоди щодо *оплати праці*. І в

подальшому в процесі трудової діяльності питання з урегулювання оплати праці можуть бути вирішені в окремих випадках *лише* в індивідуально-договірному порядку” [11, 14-15].

В усіх цих випадках, на нашу думку, термін „оплата праці” використовується не в значенні процесу, і навіть не як „система механізмів та способів”, а як предмет, як винагорода за працю.

Хоча остання авторська цитата наводить читача на роздуми. І не лише тому, що сторони трудового договору, на її думку, зобов’язані дійти згоди щодо оплати праці. Хоча якщо це дійсно так, то чому ж тоді в авторському понятті „оплати праці” вказано, що вона визначається „відповідно до законодавства, актів соціального діалогу і трудового договору”, а не лише трудового договору?

Якщо в трудовому договорі визначається оплата праці, то як тоді зрозуміти зміст такого авторського принципу оплати праці: „встановлення розміру заробітної плати конкретного працівника у трудовому договорі” [11, 11]? Незрозуміло, до чого мають дійти згоди сторони трудового договору – щодо заробітної плати чи оплати праці? Адже якщо в трудовому договорі визначається розмір заробітної плати „конкретного працівника”, то чому ж тоді в авторському понятті заробітної плати немає жодної згадки про трудовий договір, а говориться лише, що вона „виплачується у розмірах і в строки, визначені законодавством, колективними угодами та локально-правовими актами”? Чи трудовий договір охоплюється одним із перерахованих правових актів?

Більше того, якщо в трудовому договорі дійсно встановлюється „розмір заробітної плати”, то як тоді розуміти зміст наступного принципу: „випередження темпів зростання продуктивності праці порівняно з темпами зростання заробітної плати” [11, 11]? Тобто, в разі зростання продуктивності праці щоразу має переукладатись трудовий договір або до нього мають вноситись зміни?

По-третє, суперечливо дослідник окреслила юридичний факт, із настанням якого пов’язується виникнення права на заробітну плату. Адже в авторському понятті заробітної плати учений говорить, що вона виплачується за „виконану ним роботу” [11, 11], а в понятті оплати праці – „виплату працівнику заробітної плати за його працю” [11, 10]. Тобто, так і не зрозуміло, заробітна плата є винагородою за виконану роботу чи за процес праці? Якщо за результат, то як це узгоджується зі змістом наступного авторського принципу: „диференціація розміру заробітної плати залежно від особливостей умов праці, її складності, шкідливості, значення для господарства країни, природно-кліматичних та географічних особливостей району виконання робіт та інших відповідних факторів, визначених законодавством, локальними актами та трудовим договором” [11, 11-12]? Тобто жодна із названих підстав диференціації заробітної плати не враховує результати праці. А якщо, при цьому, заробітна плата має залежати, ще й від „значення для народного господарства країни”, то не зрозуміло: значення з чийої точки зору: роботодавця, працівника чи держави? Адже до сфери державного регулювання оплати праці не віднесено визначення певного коефіцієнта, який би зумовлював диференціацію величини винагороди за працю залежно від галузі економіки чи промисловості. Більше того, в актах МОП закріплюється принцип „рівної плати за рівноцінну працю”, який напевно мав би заперечувати виплату різної винагороди за виконання рівноцінної, а не лише рівної праці. І, знову ж таки, як ці всі підстави для диференціації винагороди за працю співвідносяться з авторським твердженням, що „заробітна плата визначається в трудовому договорі” [11, 11]?

Крім того, авторське поняття „додаткової заробітної плати” охоплює такі показники, як „перевиконання норм праці”, що характеризують результат, так і „за особливі умови праці”, що характеризують процес праці. Це зумовлює виникнення чергового

запитання – навіщо тоді говорити про „дворівневу структуру заробітної плати” [11, 9, 11]? Чим тоді її складові вирізняються поміж собою?

По-четверте, перераховуючи основні функції заробітної плати, учений згадує про „функцію формування платоспроможного попиту” [11, 12], що на думку автора, дозволяє стверджувати, нібито „саме заробітна плата в умовах ринку встановлює необхідні пропорції між попитом та пропозицією споживчих товарів” [11, 12]. Не вважаючи за доречне дискутувати щодо змісту наведеної авторської тези з економічної точки зору, наведемо наступну цитату дослідника: „У сучасний період заробітна плата не виконує своїх функцій, але починає виконувати інші функції, непридатні їй, впливаючи на динаміку попиту й пропозиції на ринку праці” [11, 12]. Тобто формування платоспроможного попиту на ринку споживчих товарів є основною функцією заробітної плати, натомість вона не має впливати на ринок праці? Але ж розкриваючи зміст іншої, основної (регулюючої) функції, автор стверджує, що в сучасних соціально-економічних умовах істотно зростає її роль, тому що переміщення найманих працівників у пошуках роботи зумовлює диференціацію заробітної плати на підприємствах, у галузях і регіонах [11, 12]. А оскільки заробітна плата сприяє перерозподілу працівників між підприємствами, галузями, регіонами, то хіба вона таким чином не впливає на ринок праці, формуючи на ньому попит та пропозицію? Але хіба все це характеризує основну функцію заробітної плати та вирізняє її, наприклад, з-поміж винагороди за цивільно-правовими угодами?

Дискусійним також є віднесення заробітної плати до „найважливішої категорії в системі умов праці” [11, 3]. Адже аналіз змісту ст.ст.21, 32, 88 КЗпП України не дозволяє зробити такого висновку, бо законодавець намагався розмежувати такі категорії, як „заробітна плата” і „умови праці”.

С.М. Прилипко та О.М. Ярошенко в своєму підручнику „Трудове право України” також використовують обидва досліджувані терміни. Крім того, самі автори наголошують на тому, що у трудовому законодавстві для позначення винагороди, яку роботодавець виплачує працівникові за виконану роботу згідно трудового договору, використовуються два терміни: „оплата праці” та „заробітна плата”. Щоправда, на їх думку, „з точки зору прав та обов’язків сторін трудових правовідносин, ці терміни є синонімами” [12, 472]. Але відразу ж дослідники застерігають: „У буквальному сенсі заробітна плата – це об’єкт правовідносин, а оплата праці – це дія роботодавця по відношенню до виконаної роботи” [12, 473] (а не працівника). Однак це застереження ускладнює розуміння сутності названих термінів. Адже якщо вони є синонімами, тобто близькими за змістом, то не можуть характеризувати водночас і предмет (об’єкт правовідносин), і дію роботодавця (очевидно, зміст правовідносин). Не сприяє усвідомленню сутності досліджуваних термінів і подальше перерахування дослідниками принципів правової організації оплати праці, серед яких вони виокремлюють: „2) Оплата праці залежить від трудового внеску працівника та максимальним розміром не обмежується. 3) Мінімальний розмір оплати праці встановлюється державою” [12, 182]. Тобто в усіх названих прикладах термін „оплата праці” характеризує предмет, а не процес, не дію роботодавця. Адже якщо оплата праці не обмежується максимальним розміром та має мінімальну величину, то вона аж ніяк не може характеризувати дію роботодавця.

Проаналізувавши зміст підручника „Трудовое право России” під редакцією К.М. Гусова та В.М. Толкунової, переконались в тому, що російські дослідники також ототожнюють поняття „оплата праці” та „заробітна плата”. Так, розкриваючи зміст поняття „заробітна плата” вони говорять про те, що „це зароблена плата за вже виконану роботу і роботодавець зобов’язаний систематично її виплачувати” [13, 288-289]. Проте розкриваючи зміст принципів правової організації оплати праці, (щоправда, на с.289 – правова організація заробітної плати) говорять про те, що: „2) *оплата праці*

залежить від трудового внеску працівника та максимальним розміром не обмежена; 3) мінімальний розмір *оплати праці* встановлюється державою (а на с.289 – мінімальний розмір заробітної плати); 5) оплата праці конкретного працівника встановлюється за згодою сторін трудового договору; 6) форми, системи і тарифи *оплати праці* ... розмір *оплати праці* визначаються Урядом Російської Федерації” [13, 289]. Тобто в усіх названих випадках авторський колектив ототожнює за своїм змістом терміни „заробітна плата” й „оплата праці”.

Л.О. Сироватська в своєму підручнику „Трудовое право” не сформулювала власного визначення поняття „оплата праці” можливо саме тому, що вона ототожнює його з поняттям „заробітна плата”. Яскравим свідченням цього є назва глави Х „Правове регулювання оплати праці (заробітної плати)” та §10.1 „Поняття і методи регулювання оплати праці (заробітної плати)” [14, 117].

О.В. Смірнов стверджує, що „заробітна плата – це плата за роботу, яку виконує працівник відповідно до визначеної в трудовому договорі трудової функції. Іншими словами, – говорить дослідник, – заробітна плата є заробленою платою” [15, 303]. Натомість поняття „оплати праці” ним теж не сформульовано, але зважаючи на те, що він використовує такі вислови, як „місячна оплата праці працівників”, „мінімальний розмір оплати праці”, що є свідченням ототожнення автором поняття „заробітної плати” і „оплати праці” [15, 304-306].

В.І. Казанцев стверджує, що „такі поняття як „оплата праці” й „заробітна плата” близькі між собою за змістом. Проте перший термін є значно ширшим за другий. Оплата праці по суті теж є винагородою за працю, але до неї, окрім заробітної плати, входять й інші виплати, доплати, премії, компенсації, надбавки, які встановлюються нормативно-правовими актами, колективними договорами та угодами, а також індивідуальними трудовими договорами. Найголовнішою відмінністю названих термінів, – узагальнює дослідник, – є та обставина, що передбачені федеральними законами різноманітні утримання здійснюються лише із заробітної плати працівника” [16, 114].

Досліджуючи зміст окреслених термінів, Ю.П. Орловський наголошує, що „трудове законодавство застосовує поняття „заробітна плата” і „оплата праці”, однак частіше користується другим значенням (що є свідченням того, що автор їх ототожнює, адже, очевидно, він говорить про друге значення одного поняття). Разом з тим, з правової точки зору поняття „заробітна плата” є більш точним, адже саме з ним пов’язана категорія найманої праці. Справа в тому, – переконує дослідник, – що заробітна плата – це плата за роботу, яку виконує працівник відповідно до трудової функції. Іншими словами, заробітна плата є заробленою платою і цим вона відрізняється від оплати праці” [17, 358].

В.М. Скобелкін у своєму підручнику „Трудовое процедурно-процессуальное право” стверджує, що в законодавстві „отримують своє закріплення і процедури, пов’язані з оплатою праці”. Однак в тексті підручника автор використовує як тотожні поняття „системи оплати праці” та „системи заробітної плати” [18, 252-253], що дає нам підстави схилитись до думки про ототожнення автором термінів „оплата праці” та „заробітна плата”.

Узагальнюючи аналіз правових позицій науковців, сформульованих ними впродовж поточного століття, щодо розмежування змісту досліджуваних термінів, можемо зробити кілька висновків. По-перше, наш аналіз засвідчив, що науковці в тій чи іншій мірі не лише використовують терміни „оплата праці” та „заробітна плата”, але й прагнуть проаналізувати їх зміст. По-друге, наш аналіз наукових праць виявив, що існує три точки зору на співвідношення змісту окреслених термінів: 1) вони є синонімами, тобто тотожні за змістом; 2) вони співвідносяться як частина та ціле (зміст одного є ширшим від змісту іншого); 3) вони взаємопов’язані причинно-наслідковим

зв'язком: оплата праці характеризує певний процес (як систему відносин), наслідком якого є заробітна плата як предмет (винагорода). Котра із цих позицій є більш виваженою? Пошук відповіді на це питання і стане предметом нашого подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проблемы укрепления социальной справедливости в трудовых отношениях / Отв. ред. З.К. Симорот. – К.: Наукова думка. – 1993. – 172 с.
2. Лаптії І. Оплата праці і заробітна плата: щодо питання термінології / І.Лаптії // Право України. – 2005. – №7. – С. 81-84.
3. Трудове право України: Підручник / За ред. Н.Б. Болотіної, Г.І. Чанишевої. – К.: Т-во Знання, КОО, 2000. – 564 с.
4. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. – 5-те вид., перероб. і доп. / Н.Б. Болотіна – К.: Знання. 2008. – 860 с.
5. Стичинський Б.С. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Б.С. Стичинський, І.В. Зуб, В.Г. Ротань. – 2-е вид., допов. та переробл. – К.: А.С.К., 2001. – 1072 с.
6. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., Т.2: Д – Й. – 1999. – 744 с.
7. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., Т.4: Н – П. – 2002. – 720 с.
8. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: ТОВ Вид-во Юридична думка, 2007. – 992 с.
9. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. 3-те вид., перероб. та доп. / Володимир Іванович Прокопенко – Х.: Консум, 2002. – 528 с.
10. Трудове право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Буряк, З.Я. Козак та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Концерн Видавничий Дім „Ін Юре”, 2004. – 536 с.
11. Валецька О.В. Правове регулювання оплати праці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 „Трудове право; право соціального забезпечення” / Оксана Валеріївна Валецька. – Луганськ, 2009. – 23 с.
12. Прилипко С.М. Трудове право України: Підручник. – 3-те вид., перероб. і доп. / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – Х.: ФІНН, 2010. – 752 с.
13. Гусов К.М. Трудовое право России: Учеб. / К.М. Гусов, В.Н. Толкунова. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 496 с.
14. Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учеб. 2-е изд., перераб. и доп. / Л.А. Сыроватская. – М.: Юристъ, 1999. – 312 с.
15. Трудовое право: Учеб. / Под ред. О.В. Смирнова. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 528 с.
16. Трудовое право. Учеб. / В.И. Казанцев, С.Я. Казанцев, В.Н. Васин. – М.: Академия, 2003. – 288 с.
17. Трудовое право России: Учеб. / Под ред. Орловский Ю.П., Нуртдинова А.Ф. – М.: Контракт Инфра, 2008. – 608 с.
18. Скобелкин В.Н. Трудовое процедурно-процессуальное право: Учеб.пособие. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета. – 2002. – 504 с.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Губрієнко О.М., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

В статті дається загальна характеристика сучасного стану пенсійної системи України та окреслюються основні напрямки її реформування, зокрема, вдосконалення солідарної системи і недержавного пенсійного забезпечення, а також запровадження накопичувальної пенсійної системи.

Ключові слова: пенсія, пенсійна система, пенсійна реформа, пенсійний вік, солідарна система, накопичувальна система, недержавне пенсійне забезпечення, пенсійний фонд.

Gubrienko E.N. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье дается общая характеристика современного состояния пенсионной системы Украины и определяются основные направления ее реформирования, в частности, совершенствование солидарной системы и негосударственного пенсионного обеспечения, а также введение накопительной пенсионной системы.

Ключевые слова: пенсия, пенсионная система, пенсионная реформа, пенсионный возраст, солидарная система, накопительная система, негосударственное пенсионное обеспечение, пенсионный фонд.

Gubrienko E.N. CHALLENGES AND PROSPECTS FOR REFORM OF THE PENSION SYSTEM OF UKRAINE / Zaporozhya national university, Ukraine

The article gives a general description of the current state pension system of Ukraine and the main directions of its reform, in particular, improving the solidarity system and private pensions, as well as the introduction of a funded pension system.

Key words: pension, pension system, pension reform, retirement age, solidarity system, storage system, private pension provision, the pension fund.

Актуальним завданням сучасного етапу соціально-економічних перетворень в нашій державі є радикальне реформування пенсійної системи, що має важливе значення для забезпечення сталого розвитку України, подолання наслідків фінансової-економічної кризи, підвищення рівня соціального забезпечення пенсіонерів. Незважаючи на те, що до сьогодні було здійснено низку важливих для подальшого розвитку пенсійної системи перетворень, започаткована пенсійна реформа далеко не завершена: по-перше, пенсія не убезпечує від бідності; по-друге, система залишається соціально несправедливою; по-третє, не відбулося детінізації заробітків і доходів загалом; по-четверте, Пенсійний фонд України не може обійтися без дотацій із бюджету тощо. Частка пенсійних видатків у ВВП стрімко збільшується, а у 2009 року вона дорівнювала 18 % – це найвищий показник у світі.

Різні аспекти реформування пенсійної системи України аналізували, зокрема, Н. Болотіна, М. Бойко, С. Синчук, М. Боднарчук, В. Бурак, І. Гуменюк, С. Прилипка, Г. Чанишева, І. Ярошенко, Л. Князькова, А. Скоробагатько, Т. Кравчук, І. Оклей, Г. Нечай, Н. Горюк, Д. Полозенко, Е. Лібанова, В. Колбун, Л. Шангіна, В. Ульянов. Проте чимало аспектів цієї проблеми залишаються невирішеними, а наявні пропозиції носять суперечливий або дискусійний характер. Тому метою статті є аналіз ключових проблем реформування солідарної пенсійної системи, запровадження накопичувальної системи, розвиток недержавного пенсійного забезпечення в контексті сучасних соціально-економічних реформ в Україні.

У 1992 р. Україна почала переходити від пенсійного забезпечення, успадкованого від радянських часів, до побудови пенсійної системи, заснованої на страхових принципах. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 1992 р. № 39 на базі Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР був утворений Пенсійний фонд

України, започатковано функціонування системи збору та розподілу страхових внесків роботодавців та громадян на пенсійні виплати [1]. Це стало початком переходу до традиційних світових принципів організації пенсійного забезпечення. Водночас у пенсійному забезпеченні була наявна ціла низка проблем, зокрема, низький його рівень; майже відсутня диференціація розмірів пенсій; наявність значних переваг та пільг у пенсійному забезпеченні окремих категорій працівників при однаковому рівні відрахувань; несвоєчасна сплата страхового збору до Пенсійного фонду України. Принцип страхування реалізувався не повною мірою і по суті носив адміністративно-розподільний характер, не забезпечував залежності розміру пенсії від розміру сплачених внесків. Крім того, за рахунок страхових зборів проводилися окремі види виплат, які не пов'язані з трудовим вкладом, не залежать від участі у фінансуванні пенсійного забезпечення. Усі ці та деякі інші фактори і зумовили необхідність проведення в Україні пенсійної реформи.

13 квітня 1998 р. Президент України видав Указ „Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні”, у якому були сформульовані невідкладні завдання з реформування цієї сфери [2]. Але до 1 січня 2004 р. в Україні діяла повністю державна система пенсійного забезпечення, яка у своїй основі мала базовий Закон України “Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 р. Основами законодавства про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. у системі соціального страхування було передбачено його окремий вид – пенсійне страхування. 9 липня 2003 р. Верховна Рада України прийняла два пенсійних закони – “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та “Про недержавне пенсійне забезпечення”, які мають привести пенсійну систему у відповідність до міжнародних стандартів і досвіду розвинених країн з ринковою економікою [3; 4].

Відповідно до зазначеного законодавства, основними новелами у пенсійному забезпеченні стали такі: запровадження нової пенсійної системи (трирівневої); визначення механізму обрахування та сплати страхових внесків на пенсійне страхування; заміна трудового стажу на страховий стаж; встановлення нових механізмів залежності розміру пенсій від тривалості страхового стажу та розміру заробітку, обрахунку страхового стажу із введенням коефіцієнта страхового стажу, а також заробітку для нарахування пенсії з урахуванням коефіцієнта заробітної плати тощо. Крім того, при проведенні цієї реформи здійснено низку важливих для подальшого розвитку пенсійної системи перетворень, зокрема у солідарній системі: забезпечено призначення пенсій на підставі даних системи персоніфікованого обліку; застосовано розмежування джерел фінансування пенсійних виплат по різних пенсійним програмам між бюджетом Пенсійного фонду і державним бюджетом; зменшено обсяг пільг по сплаті страхових внесків; Пенсійному фонду України передані функції по призначенню та виплаті пенсій від Міноборони, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, МНС, МВС, ДПА, Державного департаменту з питань виконання покарань та деяких інших [5, 308-309; 6]. Також завдяки низці заходів (механізм розрахунку страхового стажу та заробітку) певною мірою була здійснена диференціація розмірів пенсій для 8 млн. пенсіонерів.

Але слід зазначити, що існуюча пенсійна система потребує подальшого реформування з огляду на низку факторів. Зокрема, на сьогодні кількість платників внесків на пенсійне страхування складає 15,2 млн., а кількість пенсіонерів – 13,8 млн., тобто платник внесків фінансує 90,8 % середньої пенсії, а в деяких регіонах і більше. За прогнозом Інституту демографії та соціальних досліджень, протягом 2010-2025 р. співвідношення осіб пенсійного віку та населення працездатного віку досягне 50 %, а до 2050 р. – 76 %. [7, 2]. Тоді, щоб забезпечити розмір пенсійної виплати на нинішньому рівні, потрібно буде сплачувати у декілька раз більший порівняно із сьогоднішнім розмір страхового внеску. 20 жовтня 2009 року було ухвалено Закон України „Про встановлення

прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати”, відповідно до якого істотно збільшилася мінімальна пенсія і неминуче посилюється дефіцит власних коштів Пенсійного фонду [8]. Отже, зростає потреба в бюджетних дотаціях. У той же час переважна більшість сучасних пенсіонерів отримують низькі пенсії. Зокрема, 55% пенсіонерів отримують пенсії не вище 800 грн., а їхня частка в загальній сумі видатків на виплату пенсій становила лише 38 %. Натомість 12% пенсіонерів з найвищими пенсіями (понад 1500 грн.) отримують 28% загального обсягу місячних видатків на виплату пенсій. До цієї групи належать переважно особи, яким пенсії призначено за окремими законами (державні службовці, судді, науковці, журналісти тощо), та пенсіонери, які працювали на підземних роботах. Тільки 3200 пенсіонерів одержують дійсно високі пенсії – понад 10 000 грн. [9]. Таким чином, вкрай актуальним для України є подальше проведення пенсійної реформи: введення накопичувального рівня, оптимізацію солідарної пенсійної системи та подальший розвиток недержавного пенсійного забезпечення.

Як вважають багато фахівців, солідарна система, навіть за умов її удосконалення, не в змозі вирішити проблему забезпечення рівня життя, який гарантує Конституція України. Основною метою прийнятого 9 липня 2003 р. Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” було доповнення існуючого солідарного Пенсійного фонду накопичувальним пенсійним забезпеченням – другим і третім рівнями пенсійної системи. Однак останні шість років уряд активно займався лише реформуванням солідарного пенсійного страхування, змінюючи його у режимі „ручного управління”. Аналізованим проблемам була присвячена і схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2005 року № 525-р Стратегія розвитку пенсійної системи. Основною її метою проголошувалося визначення перспективи подальшого реформування пенсійної системи, спрямованої на забезпечення її фінансової стабільності, підсилення дії страхових принципів у солідарній системі, запровадження накопичувальної системи та подальший розвиток недержавного пенсійного забезпечення [10]. Проте проголошені у цій Стратегії заходи на практиці так і не були реалізовані, а розпорядженням уряду від 21 жовтня 2009 р. була затверджена Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, яка скасовувала попередню Стратегію. Ця Концепція передбачає низку заходів із удосконалення пенсійної системи, зокрема, забезпечення стабільного функціонування пенсійної системи; забезпечення соціальної справедливості у солідарній пенсійній системі; удосконалення та спрощення механізму функціонування та забезпечення зрозумілості пенсійної системи для громадян та роботодавців; забезпечення громадського контролю за функціонуванням Пенсійного фонду України; уніфікація пенсійного законодавства. Серед заходів, здійснення яких повинно сприяти, зокрема, забезпеченню соціальної справедливості у солідарній пенсійній системі, Концепція називає наступні: удосконалити порядок перерахунку пенсій працюючим пенсіонерам; ліквідувати диспропорції у пенсійному забезпеченні, обумовлені збереженням спеціальних пенсійних програм для деяких категорій громадян, яким встановлені окремі умови пенсійного забезпечення, і поетапно здійснити перехід до єдиних правил призначення пенсій; упорядкувати розміри надбавок та підвищень до пенсій для різних категорій осіб залежно від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність [11, 3].

Як відомо, наразі, серед багатьох інших, гостро постало питання про можливість підвищення пенсійного віку для жінок. До кінця вересня 2010 р. уряд мав намір внести на розгляд парламенту законопроект, у якому передбачатиметься поступове збільшення пенсійного віку для жінок до рівня чоловіків – із 55 до 60 років, додаючи шість місяців щороку, починаючи з 2011 р. [12]. Вирівняти пенсійний вік у жінок та чоловіків пропонується і в Програмі економічних реформ на 2010-2014 рр. [9]. Слід зазначити,

що питання підвищення пенсійного віку обговорювалися вже принаймні з 2006 р., і ця пропозиція й до сьогодні залишається вкрай дискусійною. Багато експертів наполягають, що це єдиний спосіб уникнути колапсу пенсійної системи, який давно назріває у зв'язку з ускладненням демографічної ситуації й поступовим старінням суспільства. Висуваються також й інші аргументи: середня пенсія українця у 2009 р. становила 40 % від середньої заробітної плати, а в 2050 р., за збереження нинішніх тенденцій, становитиме тільки 28 %. Експерти ООН називають і інші дані: в Україні найбільше у світі пенсійне навантаження на бюджет, і при цьому у нас вік виходу на пенсію – один із найнижчих у Європі [13, 36].

На думку Директора Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України Е. Лібанової, підвищення пенсійного віку для жінок практично не вплине на демографічну ситуацію, натомість зрівнювання віку виходу на пенсію забезпечить жінкам фінансову незалежність. Нині заробітна плата жінок в Україні – приблизно 70 % від зарплати чоловіків, а середня пенсія жінок – близько 50 % від середньої пенсії чоловіків. Дається взнаки й вища заробітна плата чоловіків, і більша тривалість того періоду, за який нараховується пенсія. Сьогодні ця нерівність компенсується доплатами до прожиткового мінімуму, але з часом чоловіки, на відміну від жінок, починають отримувати пенсію, значно вищу за цей рівень. Із запровадженням накопичувальної системи гендерна нерівність відчуватиметься ще сильніше, бо значно важливішою стане тривалість періоду, за який нараховуватиметься пенсія. І тоді середня пенсія жінок становитиме 30 % від пенсії чоловіків. Це ще раз доводить, що вік виходу на пенсію і у жінок, і у чоловіків має бути однаковим. А деякі дослідники вважають, що до питання підвищення пенсійного віку повинен існувати комплексний підхід, тобто треба працювати над заходами із підвищення тривалості життя, охорони праці, запровадження медичного страхування, розширення зайнятості, перепідготовки кадрів з урахуванням вікових особливостей. Л.Шангіна, наприклад, переконана у тому, що пенсійну реформу треба проводити комплексно, піднімаючи рівень зарплат, стимулюючи створення нових робочих місць, а лише підвищення пенсійного віку не вирішить економічних проблем, оскільки коли суспільству загрожує безробіття, підвищувати пенсійний вік нерозумно й економічно невиправдано [12].

В свою чергу, багато з політиків та фахівців висловлюються категорично проти підвищення пенсійного віку для жінок. Так, М. Томенко вважає, що Україні необхідна справедлива пенсійна реформа, а не підвищення пенсійного віку. Він також переконаний, що реформа пенсійної системи має бути системною, повинна початися із реформи заробітної плати, зокрема, виведення її з тіні, проведення певних економічних чинників економічним блоком уряду, щоб реально забезпечити ситуацію з розвитку фінансового ринку [14].

Окрім підвищення пенсійного віку, наразі пропонується і збільшення страхового стажу для призначення мінімального розміру пенсії за віком відразу на 10 років – з 20 до 30 років у жінок та з 25 до 35 років у чоловіків. У той же час незмінною залишається норма про те, що за кожний повний рік страхового стажу понад мінімальний пенсія за віком збільшується на 1 % розміру пенсії. З цього приводу окремі вчені вважають, що, підвищуючи страховий стаж, необхідно підвищувати і „вартість” кожного року понаднормативного стажу. Зазначений вище законопроект містить також норму про обмеження максимального розміру пенсії дванадцятьма прожитковими мінімумами для осіб, які втратили працездатність [15, 7].

Фахівці зазначають, що існують і інші можливості оздоровлення української пенсійної системи: обмежити пільгові внески, оподаткувати або обмежити розмір спеціальних пенсій, обмежити більш ранній вихід на пенсію. Пропозиції щодо обмеження розміру максимальних пенсій час від часу з'являються в парламенті, однак до логічного завершення вони не доходять. Деякі експерти вважають, що заходи із обмеження

спецпенсій матимуть для оздоровлення української економіки лише косметичний характер. У той же час, зокрема, автори Концепції подальшого проведення пенсійної реформи, як вже зазначалося, дотримуються думки про необхідність ліквідувати диспропорції у пенсійному забезпеченні: розмір пенсії для усіх пенсіонерів повинен залежати не від статусу особи, не від закону, за яким їй була призначена пенсія, а від розміру його заробітку та тривалості сплати страхових внесків, тобто важливим є зміцнення страхового принципу пенсійної системи [16, 2].

У світлі реформування пенсійної системи необхідною є і низка заходів для удосконалення та спрощення механізму функціонування та забезпечення зрозумілості пенсійної системи для громадян та роботодавців. Слід нагадати, що на сьогодні є чинними більше двадцяти законів, які встановлюють особливі умови пенсійного забезпечення певних категорій громадян (наприклад, „Про державну службу”, „Про службу в органах місцевого самоврядування”, „Про прокуратуру”, „Про статус народного депутата України”, „Про статус суддів”, „Про судову експертизу”, „Про наукову та науково-технічну діяльність” тощо).

Наразі, окрім демографічних факторів, які викликають кризовий стан солідарної пенсійної системи в Україні, існують також економічні фактори, які сильніше за все виявляються під час фінансово-економічної кризи. Незважаючи на досить значні внески до Пенсійного фонду, коштів не вистачає. За даними Міністерства фінансів України, кожна шоста гривня держфінансів іде на пенсійні виплати. Станом на вересень 2010 р. дефіцит Пенсійного фонду України становить близько 18 млрд. грн. Тому вкрай важливою є не лише стабілізація фінансового стану Пенсійного фонду України, а й впровадження другого рівня пенсійної системи. Це дозволить диверсифікувати джерела отримання доходів при досягненні пенсійного віку, послабити у подальшому вплив демографічного фактору на стан солідарної пенсійної системи.

Окремі фахівці вважають, що запроваджувати обов’язкову накопичувальну систему необхідно, але варто пам’ятати, що це – витратний захід, і він залишатиметься таким досить тривалий період. Джерелом перекриття недонадходження коштів унаслідок того, що частина їх акумулюватиметься вже на індивідуальних рахунках у людей, знову ж може бути державний бюджет, який, скоріше за все, не потягне таких видатків. Крім того, накопичувальні елементи системи вразливі до фінансових та економічних криз, їх варто вводити лише на фоні зростання ринку. Базовий закон встановлює певні умови введення другого рівня пенсійної системи в Україні. Так, закон про введення другого рівня може бути прийнятий „лише за умов економічного зростання країни протягом останніх двох років, а саме: якщо у кожному з них ВВП зростав не менш ніж на 2 % порівняно із попереднім роком”. За оптимістичним прогнозом, закон може бути прийнято не раніше ніж через два роки за умови, що підтвердяться урядові прогнози відносно темпу зростання ВВП у 2010 та 2011 рр. (відповідно 3,7 та 5,4 %) [17, 3].

На сьогодні є різні пропозиції щодо участі працівників певного віку у другому рівні: зокрема, пропонується розпочати з тих осіб, які починають працювати або які не досягли 25 років, або тих, яким виконалося 39 років. Експерти вважають, що встановлюючи вікову категорію, слід враховувати три аспекти: 1) можливості забезпечення фінансової стабільності Пенсійного фонду; 2) щоб учасник цієї системи мав достатньо часу для накопичення суми коштів на рахунок, яка разом з пенсією із солідарної системи забезпечила гідний розмір пенсійної виплати; 3) щоб фінансовий ринок мав можливість „поглинути” суму пенсійних надходжень [17, 3]. На думку інших фахівців, класичним періодом накопичення пенсій вважається 40-45 років, менша тривалість накопичень вимагає збільшення розміру страхових внесків [18, 2]. А деякі експерти впевнені, що навіть 5-7 років участі у накопичувальній пенсійній системі дозволять громадянину покращити своє матеріальне становище у старості – за 5-7 років

можна підвищити коефіцієнт заміщення пенсією заробітної плати від 45 % до 50 % . Дослідники звертають увагу на той факт, що у накопичувальній пенсійній системі головний аспект соціальний, такою ж є і її головна мета – вона повинна забезпечити не надзвичайно високі прибутки певним суб'єктам фінансового ринку, а стабільні доходи особам похилого віку. Тому механізми та принципи інвестування накопичувальної системи повинні відповідати соціальному завданню – не втратити пенсійні кошти, зберегти їх вартість з урахуванням інфляції (програма-мінімум). А програмою-максимум є суттєве примноження цих коштів, щоб сумарно із солідарної та накопичувальної системи особа мала 65-70 % заміщення своєї заробітної плати [19, 3].

У базовому Законі України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” не встановлено ні конкретний рік введення накопичувальної системи, ні розміри внесків. У Стратегії розвитку пенсійної системи (2005 р.) йшлося про запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування у 2006-2009 рр. Уряд у грудні 2006 р. надав до Верховної Ради законопроект про введення другого рівня, який був присвячений зазначеним питанням. У квітні 2007 р. у першому читанні парламент прийняв Закон „Про введення накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування”, але до другого читання проект так і не був підготовлений. Зрозуміло, що за цей час законопроект застарів у деяких своїх аспектах і вимагає відповідних коректив [20, 3]. Дещо пізніше Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, скасувавши Стратегію 2005 р., завершення підготовки до введення обов'язкової накопичувальної пенсійної системи та здійснення її поетапного введення запланувала на 2014-2017 рр., а Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. – до кінця 2012 р.

Окремі експерти з питань пенсійної реформи (Н. Горюк) вважають, що на сьогодні окремі положення базового закону про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, що стосуються другого рівня, потребують уточнення та доопрацювання, а окремі з них вже не узгоджуються з діючим законодавством [17, 3]. Інші дослідники (Г. Нечай) вважають, що Верховна Рада України повинна прийняти закон, у якому б по-перше, чітко визначались права та обов'язки усіх державних установ, задіяних у майбутній роботі другого рівня пенсійної системи; по-друге, містився детальний опис механізмів функціонування майбутньої системи; по-третє, формулювалися вимоги та критерії відбору тих недержавних пенсійних фондів, які будуть допущені до другого рівня; по-четверте, встановлювалися уніфіковані для другого та третього рівня пенсійної системи правила адміністрування накопичувальних фондів, інвестування та щоденного обліку коштів [21, 4]. А деякі урядовці пропонують одночасно з проектом державного бюджету розглядати в Верховній Раді законопроект про введення накопичувальної системи, щоб відразу можна було з'ясувати, чи має держава кошти для здійснення масштабних пенсійних перетворень [18, 2].

Серед заходів із удосконалення пенсійної системи України варто звернути увагу і на необхідність формування надійного недержавного пенсійного забезпечення. Щодо третього рівня пенсійної системи слід зазначити, що відповідно до ст. 3 Закону України „Про недержавне пенсійне забезпечення” цей вид пенсійного забезпечення здійснюється: пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів; страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії і т.п.; банківськими установами відповідно до цього Закону та законодавства про банківську діяльність шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків. Передбачено існування таких видів недержавних пенсійних фондів, як відкриті, корпоративні та професійні [4].

Доцільно звернути увагу, що за даними Державного реєстру фінансових установ станом на 30 червня 2010 р. кількість недержавних пенсійних фондів складає 107, але

при доволі великій їх чисельності кількість фізичних осіб – їхніх вкладників – залишається достатньо низькою (кількість учасників недержавних пенсійних фондів за укладеними пенсійними контрактами – 498, 8 тис. осіб). За показниками кількості суб'єктів, які надають послуги за недержавним пенсійним забезпеченням, Україна вже випередила низку держав, зокрема, Польщу (16 фондів), Угорщину (21 фонд), де ця система почала діяти значно раніше. Однак за обсягом залучених коштів наша країна ще досить відстає від них, суми накопичення на індивідуальних пенсійних рахунках ще досить низькі. Значний процент із створених пенсійних фондів не функціонує. Більше 2000 підприємств є засновниками та вкладниками недержавних пенсійних фондів (Укртелеком, Укрпошта, Стірол, Нацбанк, Укресімбанк тощо), але загальні активи цих фондів станом на перший квартал 2010 р. складають усього 939, 4 млн. грн. [21, 4; 22].

На думку фахівців, існуючих темпів розвитку системи недержавного пенсійного страхування недостатньо, щоб забезпечити громадян додатковими коштами після виходу на пенсію. Основними причинами повільного розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення називаються такі, як низький рівень доходності пенсійних активів; законодавча неурегульованість окремих питань діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення; низький рівень довіри населення до недержавного пенсійного забезпечення, банківської системи; недостатня зацікавленість роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм; низький фінансовий рівень можливості громадян для участі у системі недержавного пенсійного забезпечення. Крім того, досить актуальним для формування ефективної, надійної системи недержавного пенсійного забезпечення є приведення програм добровільного пенсійного страхування, виконання яких регулюється окремими законодавчими актами, відповідно до вимог Закону України „Про недержавне пенсійне забезпечення” [11, 2].

У світлі формування ефективної недержавної пенсійної системи вкрай важливим є забезпечення розробки та виконання обов'язкових професійних пенсійних програм для окремих категорій осіб, зайнятих на роботах з особливо шкідливими та особливо важкими умовами праці, які дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах або за вислугу років, з одночасним здійсненням заходів із створення роботодавцем безпечних для здоров'я робочих місць. Достроковий вихід на пенсію, скорочення періоду сплати страхових внесків є великим тягарем для солідарної пенсійної системи. Для таких категорій осіб пропонується обмежити право на дострокове отримання пенсії із солідарної системи, а здійснення пенсійного забезпечення таких працівників передбачається через професійні та корпоративні фонди. Такий крок відповідає світовій практиці. Лише три країни в світі за роботу в небезпечних, шкідливих умовах пропонують отримувати пенсію на 5-10 років раніше: Україна, Білорусь, Російська Федерація. Відповідний законодавчий акт, який передбачає здійснення пенсійного забезпечення окремої категорії працівників, зайнятих на роботах з особливо шкідливими та особливо важкими умовами праці, які дають право на призначення пенсій за віком на пільгових умовах чи за вислугу років, знаходиться на стадії розробки.

Проведений аналіз дозволяє зробити наступні ключові висновки.

Існуюча в Україні пенсійна система, яка значною мірою ґрунтується на принципах (засадах), успадкованих з радянських часів, не дивлячись на неодноразові спроби реформування, є в цілому неефективною як в суто економічному аспекті (лягає непомірним тягарем на державний бюджет України), так і з погляду соціальної справедливості (недодержання страхових принципів – наявність значних пільг у пенсійному забезпеченні окремих категорій працівників при однаковому розмірі відрахувань; низький рівень пенсій більшості пенсіонерів). Ключовими напрямками реформування пенсійної системи України є суттєве вдосконалення солідарної системи, розширення участі населення та підвищення ефективності діяльності недержавних

пенсійних фондів, негайне запровадження накопичувальної пенсійної системи з урахуванням досвіду розвинутих держав світу. Важливим є також поступове підвищення пенсійного віку (в першу чергу – для жінок), яке має здійснюватися одночасно з комплексом інших заходів в соціально-економічній та правовій сферах, зокрема, підвищенням рівня життя та скороченням „тіньової зайнятості”.

Для створення універсальної законодавчої бази подальшого реформування пенсійної системи слід скасувати практику регулювання умов пенсійного забезпечення деяких категорій громадян окремими законодавчими актами, що дозволить у майбутньому ухвалити єдиний акт у цій сфері – Пенсійний кодекс України. Однією із нагальних складових частин пенсійної реформи є введення другого рівня пенсійної системи, оскільки внаслідок демографічних тенденцій солідарна пенсійна система нездатна забезпечувати існуючий рівень заміщення пенсіями втраченого заробітку та оптимальну диференціацію пенсій.

Реформування пенсійного законодавства має також включати справедливий механізм зростання пенсійних виплат, створення прозорої пенсійної системи, а також підвищення індивідуальної зацікавленості громадян у сплаті страхових внесків, зокрема, у накопичувальному пенсійному забезпеченні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про створення Пенсійного фонду України: постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 1992 р. № 39 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
2. Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні: Указ Президента України від 3 квітня 1998 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
3. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №49-51. – Ст. 376.
4. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47-48. – Ст. 376.
5. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 615 с.
6. Про передачу органам Пенсійного фонду України функцій з призначення і виплати пенсій деяким категоріям громадян: постанова Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2006 р. № 22 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
7. Дорош Е. Накопительная система: обсуждение // Пенсионный курьер. – 2010. – 1 января. – № 1. – С. 2.
8. Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати: Закон України від 20 жовтня 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 4. – Ст. 19.
9. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки „Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
10. Стратегія розвитку пенсійної системи, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2005 року № 525-р / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

11. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.10.2009 р. № 1113 // Пенсійний кур'єр. – 2009. – 30 жовтня. – № 44. – С. 1-3.
12. Позняк-Хоменко Н. Старіти заборонено / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.glavred.info/archive/2010/08/19/090919-2.html>
13. Марек Гура. Пенсійна реформа: Виклик для України / За ред.. Марчіна Свенчіцкі, Інни Чапко, Анастасії Єрмошенко. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. – 68 с.
14. Микола Томенко: Україні необхідна справедлива пенсійна реформа, а не підвищення пенсійного віку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.k-z.com.ua/12072>.
15. Яценко Н. Критические дни пенсионной реформы // Зеркало недели. – 2010. – 21 августа. – № 30. – С. 1, 7.
16. Орел М. Василь Надрага: Необходимо затвердить страхові принципи пенсійної системи // Пенсійний кур'єр. – 2010. – 23 квітня. – № 17. – С. 2.
17. Орел М. Накопичувальна система: необхідно прийняти спеціальний закон // Пенсійний кур'єр. – 2010. – 12 лютого. – № 7. – С. 3.
18. Орел М. Сергей Тигипко: „Альтернативы накопительной системе нет”. Члены правительства и парламентарии обсуждали возможность введения II уровня пенсионной системы уже в ближайшей перспективе // Пенсионный курьер. – 2010. – 24 сентября. – № 39. – С. 2.
19. Билаш М. Пенсионеры должны стать инвесторами. Профессор Владимир Ульянов: „Накопительный уровень пенсионной системы увеличит доходы пенсионеров” // Пенсионный курьер. – 2009. – 11 декабря. – № 50. – С. 3.
20. Орел М. Накопительная система: время дискуссий // Пенсионный курьер. – 2010. – 14 мая. – № 20. – С. 3.
21. Дорош Е. Анна Нечай: „Украине важен второй уровень пенсионной системы” // Пенсионный курьер. – 2009. – 24 июля. – № 30. – С. 4.
22. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення за I півріччя 2010 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npf_2kv_2010.pdf

РОЗДІЛ IV. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО

347.93(477)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАОЧНОГО РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

Олійник Н.В., помічник голови

Шевченківський районний суд м. Запоріжжя

Киян В.Я., к.ю.н.

*Запорізький юридичний інститут**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена проблемам розгляду цивільних справ місцевими судами загальної юрисдикції у порядку заочного провадження. Досліджуються умови та особливості такого розгляду, пропонуються шляхи вдосконалення.

Ключові слова: заочне рішення, позивач, відповідач, суд.

Олейник Н.В., Киян В.Я. ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЗАОЧНОГО РАССМОТРЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ / Шевченковский районный суд г. Запорожья, Запорожский юридический институт Днепропетровского государственного университета внутренних дел, Украина

Статья посвящена проблемам рассмотрения гражданских дел местными судами в порядке заочного производства. Исследуются условия и особенности такого рассмотрения, предлагаются пути усовершенствования.

Ключевые слова: заочное решение, истец, ответчик, суд.

Oleinik N.V., Kiyani V.Y. CERTAIN ISSUES OF TRIAL OF CIVIL CASES IN ABSENTIA / Zaporizhzhya legal institute of the Dnepropetrovsk state university of internal affairs of Ukraine, Ukraine

The article is devoted to the issues of trial of civil cases in absentia by local courts of general jurisdiction. The author examines conditions and specifics of this trial and suggests ways of its improvement.

Key words: courts decision in absentia, plaintiff, defendant, court.

Рішення суду, будучи обов'язковим до виконання усіма органами державної влади, органами самоврядування, їх посадовими особами, громадянами та організаціями, іншими особами, на всій території України, є гарантією захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина України. У зв'язку з цим рішення у цивільній справі повинно бути законним і обґрунтованим.

За загальним правилом ухваленню рішення має передувати судовий розгляд справи, в якому беруть участь дві сторони спірного правовідношення. Проте бувають випадки, коли відповідач не з'являється до суду, ігнорує судові виклики. У багатьох країнах світу введені спрощені форми розгляду справ, якщо відповідач не з'явився до суду. Одним із таких є Цивільний процесуальний кодекс Російської Федерації [1] (далі – ЦПК РФ) від 23.12.2002 року, де главою 22 було передбачено новий вид впровадження – заочний розгляд справи.

У Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) інститут заочного рішення запроваджено з 01.09.2005 року у зв'язку з необхідністю забезпечувати ефективність та своєчасність цивільного судочинства.

На думку Яркова В. В., заочний розгляд є спрощеним видом провадження в силу відсутності відповідача при розгляді справи та тих обмежень, встановлених для позивача (відповідач не може змінити предмет, підстави позову, збільшувати розмір позовних вимог) [2, 408].

З метою врегулювання колізій законодавства, ряд науковців, зокрема, Васильченко В. В., Зейкан Я. П., Кравчук В. М., Луспеник Д. Д., Червоний Ю. С., Харитонов Є. О., Шевчук П. І. та інші намагаються вдосконалити застосування зазначених норм процесуального права. Однак відсутність сталої судової практики, постійні зміни до цивільного процесуального кодексу ускладнюють належне вирішення прогалин пов'язаних із розглядом цивільних справ, зокрема заочного провадження.

Після набрання чинності Закону України “Про судоустрій та статус суддів” [3] від 07.07.2010 року № 2453-VI, інститут заочного рішення стає досить актуальним. Нарешті, у ст.83 зазначеного Закону виокремилися підстави притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, що є дієвим заходом своєчасності розгляду цивільної справи. Разом з тим доцільно зазначити, що навантаження на суддів з кожним роком постійно зростає про що свідчить обсяг кількості справ, що розглядаються в судах. Однією із проблем, яка виникає під час розгляду права у судах, є своєчасна явка сторін. Наведемо, на нашу думку, кілька негативних наслідків неявки відповідача (відповідачів) у судові засідання, з якими доводиться стикатись на практиці: 1) відкладення судового розгляду через неявку відповідача у судові засідання у більшості випадків є невиправданим, оскільки істотних доказів у заперечення позовних вимог позивача, які б вплинули на зміст рішення суду, він може і не мати, і це лише створює перепони для своєчасного розгляду справи протягом розумного строку; 2) через неявку відповідача у судові засідання секретареві судового засідання необхідно повторити виклик сторін у судові засідання, для чого виписати судові повістки про виклик разом із розписками, підготувати рекомендований лист з повідомленням, забезпечити своєчасні знаки поштової оплати для відправлення судових повісток, які і без того, в сучасних умовах, майже не фінансуються.

Доречно зауважити, що глава 8 ЦПК “Заочний розгляд справи” не виведена поза межі позовного провадження, як, наприклад, наказне провадження. Зазначене дає підставу погодитись із твердженнями багатьох вчених-юристів про те, що заочний розгляд справи не є спрощеним провадженням у цивільному судочинстві. Заочний розгляд справи знаходиться в розділі III ЦПК України “Позовне провадження”, що чітко вказує на те, що всі основні інститути позовного провадження та пов'язані з ним загальні засади (принципи) цивільного процесу повинні дотримуватись при ухваленні заочного рішення. Це стосується насамперед змагальності, диспозитивності, процедур попереднього та судового розгляду, доказів і доказування, перегляду рішення та багатьох інших [4, 7]. З цього випливає, що основною метою запровадження заочного рішення є створення певних перешкод для зловживання з боку відповідача, своїми процесуальними правами, стимулювання активності сторін і змагальності цивільного процесу та прискорення вирішення спорів. Крім того, інститут заочного провадження спрямований на виконання ч.3 ст.27 ЦПК про те, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки.

Умови та порядок ухвалення заочного рішення мають свої особливості, а також певні недоліки його законодавчого врегулювання.

Статтею 224 ЦПК України визначено, що у разі неявки в судові засідання відповідача, який належним чином повідомлений і від якого не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності або якщо повідомлені ним причини неявки визнані неповажними,

суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів, якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи.

З аналізу даної статті можна визначити, що проведення заочного розгляду справи можливе лише за таких умов:

- 1) неявка відповідача в судове засідання;
- 2) належне повідомлення відповідача про час і місце судового засідання;
- 3) відсутність поважних причин неявки відповідача;
- 4) відсутність заяви відповідача про розгляд справи за його відсутності;
- 5) відсутність заперечень позивача проти заочного розгляду справи.

Не зважаючи на обов'язкову наявність всіх умов, перелічених вище, можна стверджувати, що неявка відповідача на судове засідання є певною процесуальною бездіяльністю сторони, оскільки цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін, за якою кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, та є головною для ухвалення заочного рішення.

Неявкою відповідача є його відсутність у залі судового засідання при розгляді справи по суті. При цьому слід зазначити, що неявкою відповідача є власне його відсутність, а також відсутність його представника.

Не можна також визнати відповідача таким, що не з'явився у судове засідання, якщо він був видалений із зали судового засідання в порядку застосування заходів процесуального примусу, про що зазначено в п.30 Постанови Пленуму Верховного Суду України "Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції" № 2 від 12.06.2009 року [5].

Як зазначено в Узагальненні Верховного Суду України "Практика ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах" від 12.06.2009 року, правильним вбачається, що неявка відповідача в судове засідання після оголошеної перерви, зупинення провадження у справі та поновлення її слухання не дає підстав для ухвалення заочного рішення, оскільки відповідач брав участь у попередніх засіданнях, йому роз'яснювали його права та обов'язки, він висловлював свою думку і ставлення до позовних вимог [6].

Ч.2 ст.224 ЦПК України визначено, що у разі участі у справі кількох відповідачів заочний розгляд справи можливий у випадку неявки в судове засідання всіх відповідачів. Якщо ж в судове засідання з'явився хоча б один з відповідачів, заочний розгляд справи неможливий. У випадку неявки в судове засідання обох сторін – і позивача, і відповідача, – заочний розгляд справи також неможливий.

Відсутність однієї сторони, в даному випадку, відповідача (відповідачів), викликає питання, чи досягається завдання цивільного судочинства як справедливого правосуддя, заснованого на принципі рівності сторін перед законом і судом, та чи дотримуються публічні інтереси правосуддя, конституційні гарантії здійснення права на судовий захист.

При ухваленні заочного рішення суд, через так звану процесуальну бездіяльність відповідача, згідно з ч.4 ст.169 ЦПК України вимушений досліджувати лише наявні у справі дані і докази, які, в даному разі, надані позивачем, а це в певних випадках позбавляє суд можливості всебічно і повно з'ясувати обставини справи та дослідити докази, якими вони обґрунтовуються. Проте це не є порушенням норм процесуального права, а вимушеною мірою, направленою на захист законного права позивача на своєчасний розгляд справи та певним чином спонукання відповідача після отримання

ним копії заочного рішення, подати заяву про його скасування та надання доказів в заперечення позовних вимог які матимуть істотне значення для правильного вирішення справи.

Другою умовою постановлення заочного рішення є належне повідомлення відповідача про час і місце судового засідання, факт якого суд обов'язково повинен перевірити до прийняття рішення про заочний розгляд справи у відповідності до ст.224 ЦПК України.

Слід зазначити, що повідомлення сторін про час і місце розгляду справи повинно проводитися відповідно до вимог статей 74-76 ЦПК України. При цьому матеріали справи повинні містити належні докази такого повідомлення. В протилежному випадку відповідач не може вважатися повідомленим належним чином, і підстав для заочного розгляду справи не існує.

Викликаючи сторони у судові засідання судам слід дотримуватись вимог ч.4 ст.74 ЦПК України про те, що судова повістка про виклик повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд і підготовки до участі в судовому розгляді справи, але не пізніше ніж за три дні до судового засідання, а судова повістка-повідомлення – завчасно.

Відповідач, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, викликається в суд через оголошення у пресі. З опублікуванням оголошення відповідач вважається повідомленим про час і місце розгляду справи. Цей порядок врегульовано постановою Кабінету Міністрів України від 25.01.2006 року № 52 “Про порядок визначення друкованого засобу масової інформації, у якому розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме” [7], відповідно до якого оголошення про виклик до суду публікується в установлені законодавством строки у друкованому засобі масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження, яким визначено газету “Урядовий кур’єр”, та в друкованому засобі масової інформації місцевої сфери розповсюдження за останнім відомим місцем проживання (перебування) на території України відповідача, третіх осіб, свідків, перелік яких щороку затверджується відповідним розпорядженням Кабінету Міністрів України, зокрема розпорядженням № 678-р від 29.12.2006 року (зі змінами, внесеними розпорядженням Кабінету Міністрів України № 608-р від 01.08.2007 року).

Крім перевірки належного повідомлення відповідача про час і місце судового засідання, на підставі ст.224 ЦПК України суд повинен перевірити і поважність причин його неявки в судові засідання, якщо вони відповідачем були повідомлені. За відсутності відповідача з причин, які судом визнано поважними, заочний порядок розгляду справи виключається. Якщо ж до суду надійшла заява відповідача про розгляд справи за його відсутності, це може розцінюватись судом як пасивне визнання ним позову, і в такому разі розгляд справи проводиться в загальному порядку.

Згідно з ч.1 ст.225 ЦПК України про заочний розгляд справи суд постановляє ухвалу. Існують різні думки, щодо місця винесення цієї ухвали, чи то в нарадчій кімнаті [8, 434], чи не виходячи до нарадчої кімнати, однак з обов'язковим занесенням до журналу судового засідання [9, 547]. В обох випадках відповідно до ч.2 ст.210 ЦПК України вони повинні бути мотивовані.

При ухваленні заочного рішення суди повинні чітко дотримуватись вимог ч.1 ст.224 ЦПК України про те, що заочне рішення може бути ухвалене лише при згоді на це позивача, оскільки в такому разі для нього настають певні обмеження, пов'язані з неможливістю збільшити або зменшити розмір позовних вимог. Про це бажано пропонувати позивачам надавати суду письмову відповідну заяву.

Що стосується форми і змісту заочного рішення, то воно повинно відповідати вимогам, встановленим ст.ст.213 і 215 ЦПК України, проте є певні особливості на відміну від звичайного рішення. Зокрема, в описовій частині заочного рішення необхідно вказати, що справа розглядалася за відсутності відповідача у порядку заочного провадження з дотриманням вимог, встановлених законом. В резолютивній частині у відповідності до вимог п.4 ч.1 ст.215 ЦПК України повинні бути зазначені строк і порядок набрання рішенням законної сили та його оскарження, а також відповідно до ст.226 ЦПК України обов'язково має бути зазначено строк і порядок подання відповідачем заяви про його перегляд.

При заочному розгляді справи складання повного рішення може бути відкладено, проте в силу ст.227 ЦПК України повний текст заочного рішення відповідачеві у будь-якому випадку має бути направлено не пізніше трьох днів з дня проголошення рішення суду або його вступної та резолютивної частин. Це є обов'язковим, оскільки на підставі ч.2 ст.232 ЦПК України право оскаржити заочне рішення в загальному порядку має лише позивач. Відповідач зобов'язаний пройти дещо іншу процедуру, а саме подати протягом десяти днів з дня отримання копії заочного рішення до суду, що його ухвалив, заяву про його перегляд, і обов'язково надати докази: поважності причин неявки в судові засідання; поважності причин, що перешкодили йому повідомити про це суд, а також докази, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, що передбачено пп.3, 4 ч.2 ст.229 ЦПК України.

Якщо суди не роз'яснюють в заочному рішенні порядку його перегляду, це призводить до його оскарження відповідачем в загальному порядку, через що місцевий суд зобов'язаний направити справу до апеляційного суду, а останній, в свою чергу, відмовляє у прийнятті апеляційної скарги у зв'язку з недотримання порядку оскарження заочного рішення, що призводить до безпідставного затягування строків розгляду справи.

У ст.228 ЦПК України зазначено, що заяву про перегляд заочного рішення може бути подано відповідачем протягом десяти днів з дня отримання його копії, однак не вказано, що робити суду, якщо такий строк пропущено з будь-яких причин.

В інших аналогічних нормах, зокрема в ст.106 ЦПК України щодо скасування судового наказу, ст.294 ЦПК України щодо строків апеляційного оскарження визначено, що заяви (скарги), подані після закінчення встановленого строку, залишаються без розгляду, якщо суд, за заявою цієї особи, не знайде підстав для поновлення строку. Відсутність у ст.228 ЦПК України вказаних підстав щодо подачі заяви про перегляд заочного рішення, не виключає можливості поновлення пропущеного з поважних причин цього строку. Це є значним недоліком законодавства і судам в такому випадку слід було б застосовувати положення ст.73 ЦПК України.

За результатами розгляду заяви про перегляд заочного рішення суд у відповідності до ч.3 ст.231 ЦПК України може своєю ухвалою залишити заяву без задоволення або скасувати заочне рішення і призначити справу до розгляду в загальному порядку, оскарження яких не передбачено. Однак в п.16 ч.4 ст.293 ЦПК України зазначено, що оскарженою може бути ухвала про залишення заяви про перегляд заочного рішення без розгляду. Проте не зрозуміло, в яких саме випадках заява про перегляд заочного рішення може бути залишена без розгляду, оскільки зі змісту глави ЦПК про заочний розгляд справи взагалі не вбачається можливості постановлення судом такої ухвали.

Крім того, в ч.4 ст.231 ЦПК України вказано, що строк, протягом якого розглядалася заява про перегляд заочного рішення, не включається до строку на апеляційне оскарження рішення.

Заява про апеляційне оскарження або ж сама апеляційна скарга повинні бути подані протягом десяти днів з дня проголошення рішення. У строк на оскарження рішення суду не включається строк для розгляду заяви про перегляд заочного рішення, а він починає спливати з моменту подачі заяви про перегляд заочного рішення. Проте, як зазначає Луспеник Д.Д., до подачі такої заяви відповідачем вже проходить як мінімум 10 днів (3 дні для направлення йому копії рішення, дні для отримання ним цієї копії, дні для підготовки заяви, збирання доказів та направлення до суду тощо). Таким чином, у будь-якому разі після залишення без задоволення заяви про перегляд заочного рішення, навіть не враховуючи строк розгляду цієї заяви, апеляційний строк уже пропущений. Апеляційна судова практика наразі напрацювала два шляхи вирішення з цього законодавчого недоліку: 1) вимагати від відповідача ставити питання про поновлення пропущеного процесуального строку; 2) приймати апеляційну скаргу, подану протягом 10 днів після постановлення вказаної вище ухвали. Правильним буде саме другий варіант, оскільки системно-логічний контекст цього законодавчого врегулювання вказує саме на те, що строк відповідачу на апеляційне оскарження заочного рішення починає спливати саме з наступного дня після постановлення ухвали про залишення без задоволення заяви про перегляд заочного рішення [4, 7].

Після скасування заочного рішення суду необхідно повернутися до стадії підготовки справи до судового розгляду та призначити попереднє судове засідання, якщо суддя вирішив, що його проведення є необхідним. Проте, якщо виникає необхідність в постановленні ухвали про повторний заочний розгляд справи, особливо, коли обставини справи вказують на навмисне затягування розгляду справи відповідачем, з метою недопущення порушення права позивача на справедливий та своєчасний розгляд справи, то до таких випадків судам слід підходити з обережністю. Необхідно зауважити, що в повторно ухваленому заочному рішенні не вказується про право відповідача подати заяву про перегляд заочного рішення, оскільки таке рішення оскаржується як позивачем, так і відповідачем у загальному порядку згідно з ч.3 ст.232 ЦПК України.

З викладеного вище можна зробити висновок, що вдосконалення інституту заочного провадження є нагальною потребою сучасного цивільного процесуального законодавства, і стане однією із основних гарантій позивача на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/popular/gpkrf/8_25.html#p1847
2. Гражданский процесс: учеб. Для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 «Юриспруденция» и по специальности 021100 «Юриспруденция» / [Абушенко Д.Б. и др.]; отв. ред. – В.В. Ярков – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006.
3. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1146.580.0>
4. Луспеник Д.Д. Заочний розгляд справи: проблемні новели ЦПК // Юридичний Вісник України. – 2006. – № 9. – С. 7-12.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції” № 2 від 12.06.2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1077.2372.0>

6. Узагальнення Верховного Суду України “Практика ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах” від 12.06.2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1077.1851.0>
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 25.01.2006 року № 52 “Про порядок визначення друкованого засобу масової інформації, у якому розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме” / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1096.54.0>
8. Гражданский процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Червоний Ю.С., Волосатий Г.С., Ермолаєва В.О. и др. – Х.: Одиссей, 2008. – 434 с.
9. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, В.В. Васильченка, Н.Ю. Голубєвої. – Х., Одиссей, 2009 – 547 с.

УДК

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВІДНОСИН З РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

Мальський М.М., аспірант

Львівський національний університет ім. І. Франка

Стаття присвячена характеристиці правовідносин, що виникають при реалізації стороною арбітражної угоди права на звернення до міжнародного комерційного арбітражу. У статті виділено передумови звернення до міжнародного комерційного арбітражу, розглянуто «активну» і «пасивну» стратегії дій сторони, яка не має наміру виконувати арбітражну угоду.

Ключові слова: міжнародне приватне право, міжнародний комерційний арбітраж, арбітражна угода, порядок врегулювання спорів.

Мальський М. М. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВООТНОШЕНИЙ С РЕАЛИЗАЦИ ПРАВА НА ОБРАЩЕНИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОМЕРЧЕСКИЙ АРБИТРАЖ / Львовский национальный университет им. И. Франка, Украина

Статья посвящена характеристике правоотношений, которые возникают при реализации стороной арбитражного соглашения права на обращения в международный коммерческий арбитраж. В статье выделены предусловия обращения в международный коммерческий арбитраж, рассмотрено «активную» и «пассивную» стратегии действий стороны, которая не имеет намерения выполнять арбитражное соглашение.

Ключевые слова: международное частное право, международный коммерческий арбитраж, арбитражное соглашение, порядок урегулирования споров.

Malsky M. M. CHARACTERISTIC OF THE LEGAL RELATIONSHOPS WHICH ARISE DURING REALIZATION OF THE RIGHT TO REFER TO THE INTERNATIONAL COMERCIAL ARBITRATION / Ivan Franko national university of Lviv, Ukraine

The article is devoted to the characteristic of the legal relationships which arise during realization by the party to an arbitration agreement its right to refer to the international commercial arbitration. The initial conditions of application to the international commercial arbitration, as well as “active” and “passive” strategies of actions of a party to an arbitration agreement, who does not want to execute arbitration agreement, are determined.

Key words: international private law, international commercial arbitration, arbitration agreement, dispute settlement order.

Арбітражна угода зобов'язує її сторони подати спір, що охоплюється нею, на розгляд третейському суду, одночасно перешкоджаючи розгляду відповідного спору в державному суді. Передання спору на вирішення третейському суду є договірним зобов'язанням сторін. Водночас арбітражна угода надає третейському суду всіх необхідних повноважень для вирішення спору.

Постановка завдання. Провести характеристику правовідносин з реалізації права на звернення до міжнародного комерційного арбітражу.

Ще Женевський протокол про арбітражні застереження 1923 року закріпив у ст.1 обов'язковий характер зобов'язання передання спорів на розгляд третейському суду. Пізніше, в п.1 ст.II Нью-Йоркської конвенції про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень 1958 року (далі – Нью-Йоркська конвенція), було закріплено, що кожна держава – учасниця конвенції визнає письмову угоду, згідно з якою сторони зобов'язуються передати в арбітраж всі чи певні спори, які виникли чи можуть виникнути між ними у зв'язку з певними договірними чи іншими правовідносинами, об'єкти яких можуть бути предметом арбітражного розгляду.

У науковій доктрині зазначається, що специфіка арбітражної угоди полягає в тому, що вона має процесуальні наслідки [3, 37]. Для звернення в арбітраж не є достатнім лише наявність дійсної арбітражної угоди. Арбітраж є способом вирішення спорів і тому звернення до арбітраж не можливо без наявності спору сторін. Аналіз типових арбітражних застережень підтверджує, що наявність спору є передумовою для звернення в арбітраж. Так, в арбітражному застереженні, рекомендованому Міжнародним комерційним арбітражним судом при Торгово-промисловій палаті України, зазначається, що в порядку арбітражу вирішуються саме «спори, розбіжності чи вимоги, які виникають з договору».

Отже, для реалізації права на звернення до міжнародного комерційного арбітражу повинен існувати склад юридичних фактів:

- 1) наявність дійсної арбітражної угоди;
- 2) наявність спору між сторонами.

При цьому сторони можуть передбачити й необхідність наявності й інших передумов звернення до міжнародного комерційного арбітражу. Найтиповішою з таких є необхідність доарбітражного врегулювання спору. Сторони можуть передбачити проведення обов'язкових переговорів перед зверненням в арбітраж, або обов'язку передати спір на попередній розгляд медіатору, вищому керівництву сторін, експерту тощо. У деяких арбітражних угодах зазначається мінімальний проміжок часу протягом якого повинно тривати доарбітражне урегулювання.

Якщо обидві сторони виконують арбітражну угоду, тобто погоджуються з юрисдикцією третейського суду і передають спір на його розгляд, особливих проблем, за звичай, не виникає. Ситуація, за якої обидві сторони не погоджуються з юрисдикцією третейського суду, теж не є складною, бо тоді цей суд втрачає право розглядати спір через те, що зникає єдина правова основа цього права – воля сторін, виражена у формі арбітражної угоди [9, 49].

Проблеми постають тоді, коли одна із сторін відмовляється виконувати умови арбітражної угоди. На які засоби правового захисту може розраховувати друга сторона? Найбільш ефективним і доцільним засобом правового захисту у випадку невиконання умов арбітражної угоди є зобов'язання виконати обов'язок «в натурі» (англ. *specific performance*).

Згідно з цим принципом, не допускається одностороння відмова сторони арбітражної угоди від обов'язку передати спір в арбітраж, а у разі й відмови від цього обов'язку,

сторона має право зобов'язати до виконання умов арбітражної угоди. Невиконання арбітражної угоди може полягати у відмові брати участь в арбітражному розгляді, при цьому «ігноруючи» умови арбітражної угоди і власне арбітражний розгляд (відмова від призначення арбітра, непред'явлення доказів чи документів, які просить арбітражний суд, нез'явлення на арбітражний розгляд тощо). Сторона може вдатися до більш активних дій і заперечувати юрисдикцію (компетенцію) третейського суду на розгляд спору.

Отже, сторона, яка не має намір виконувати умов арбітражної угоди, може діяти за однією із стратегій:

- а) «пасивною» – відмовившись від участі в арбітражному процесі (неподання документів і доказів, непризначення арбітра тощо);
- б) «активною» – оспороюючи юрисдикцію третейського суду.

Перший випадок, зазвичай, не перешкоджає продовженню арбітражного розгляду й ухваленню заочного рішення. Існує чимало способів вирішення проблеми, якщо одна із сторін уклала арбітражну угоду, проте не має наміру брати участі в арбітражному розгляді, а навпаки – відмовляється від нього. У таких випадках арбітражний розгляд продовжується, незважаючи на відмову сторони брати участь в арбітражі або відмову пред'явлення процесуальних документів чи призначення арбітра. Національне законодавство та регламенти різних арбітражних інституцій містять правові норми, які обмежують вплив тактики відмови чи затягування арбітражного розгляду іншою стороною.

Стратегія «активного» невиконання умов арбітражної угоди полягає в оспорованні компетенції арбітражного суду. Дж. Барсело виокремлює три етапи, на кожному з яких сторона може оспорити юрисдикцію третейського суду:

- 1) в судовому порядку (до, або під час арбітражного розгляду);
- 2) в межах арбітражного розгляду;
- 3) при судовому перегляді арбітражного рішення (під час процедури його оскарження чи визнання і виконання) [10].

На першому етапі має місце ситуація, коли позивач подає позов до державного суду, попри наявність арбітражної угоди. При цьому такий позов може бути поданий і під час арбітражного розгляду.

Згідно з п.3 ст.ІІ Нью-Йоркської конвенції, якщо до суду держави – учасниці Конвенції надійде позов з питання, щодо якого сторони уклали арбітражну угоду, то цей суд повинен, за клопотанням однієї із сторін, направити сторони в арбітраж, якщо він не визнає, що вказана угода є недійсною, втратила чинність чи не може бути виконаною. Якщо суд з'ясує одну з перелічених умов, то він не передає спір в арбітраж і має право вирішити спір по суті.

Під «недійсністю» зазвичай розуміється очевидний дефект волі або безумовна відсутність повноважень на представництво сторони при підписанні арбітражної угоди, під «втратою сили» – припинення дії арбітражної угоди, до цього дійсної, за волевиявленням сторін, під «невиконаністю» – надто незрозуміле формулювання арбітражної угоди, яке не дозволяє її виконання на практиці [2, 66].

На основі згаданого положення Нью-Йоркської конвенції було сформульовано ст.8 Типового закону ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговельний арбітраж 1985 року (далі – Типовий закон ЮНСІТРАЛ), якій повністю відповідає ст.8 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Водночас ця стаття конкретизує строк, упродовж якого може бути заявлене відповідне клопотання про передання спору в арбітраж: це

повинна зробити інша сторона, тобто відповідач, не пізніше подання своєї першої заяви щодо суті спору.

Такий строк встановлюється і в п.1 ст. VI Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 року (далі – Європейська конвенція), де зазначається, що відвід державного суду з непідсудності, заснований на наявності арбітражної угоди і заявлений в державному суді, в якому порушено справу однієї з сторін арбітражної угоди, має бути заявлений до чи в момент подання заперечень по суті позову.

Отож, Нью-Йоркська та Європейська конвенції, як і Типовий закон ЮНСІТРАЛ, передбачають необхідність подання стороною, яка має намір оспорити юрисдикцію суду у зв'язку з наявною арбітражною угодою, відповідної заяви/клопотання. Проте виникає проблема щодо того, чи уповноважений суд направити сторони в арбітраж *ex officio*, тобто без відповідного клопотання відповідача.

Г. Цірат зазначає, що висновок про те, що арбітражна угода є недійсною, втратила силу, або не може бути виконаною, державний суд може зробити з власної ініціативи [9, 38-39].

Л. Лунц і М. Малишева дотримуються такої ж думки, наголошуючи на обов'язковості арбітражної угоди, яка, на їх думку, якраз і виражається в тому, що відповідний спір в силу арбітражної угоди виключається із компетенції державних судів. Якщо сторона, всупереч арбітражній угоді звернеться з позовом до державного суду, останній за заявою зацікавленої особи (відводу, заявленому відповідачем) або *ex officio* повинен визнати себе некомпетентним розглядати цю справу [6, 215].

З викладеними міркуваннями погоджується і Ю. Притика, проте зауважує, що некомпетентність державного суду розглядати спір, стосовно якого передбачено третейський розгляд, може бути відносною – якщо потрібна заява відводу суду й абсолютною – якщо для визнання судом своєї некомпетентності досить наявності третейської угоди [8, 54].

Водночас М. Роз, аналізуючи ст. 8 Типового закону ЮНСІТРАЛ, вказує, що «суд не має повноваження направляти сторони в арбітраж на власний розсуд, тобто *ex officio*» [12, 1159]. У. Хаас [11, 469], аналізуючи п. 3 ст. II Нью-Йоркської конвенції, дотримуються такої ж думки.

В українській судовій практиці утвердилося неоднозначне трактування можливості судів направляти *ex officio* спори в арбітраж. Суди (особливо першої інстанції) іноді не направляють спори в арбітраж, навіть попри наявність дійсної арбітражної угоди і відповідної заяви відповідача.

Судову практику з цього питання узагальнили роз'яснення Вищого господарського суду України (далі – ВГСУ), вказавши на недопустимість направлення спорів судами в арбітраж *ex officio*. Так, у Листі від 01.01.2009 ВГСУ наголошує, що за відсутності заперечення з боку сторін щодо розгляду справи саме в господарському суді, у господарського суду немає законних підстав для припинення провадження у справі на підставі п. 1 ч. 1 ст. 80 Господарського процесуального кодексу України України. ВГСУ вказав на помилковість висновків Донецького апеляційного господарського суду у справі ТОВ «Енка» проти ТОВ «Союз 2000». У цій справі апеляційний суд направив сторони в арбітраж, незважаючи на відсутність заперечення сторін проти розгляду справи в державному суді [5, 13].

На практиці сторони часто оспорюють компетенцію арбітражу саме перед арбітражним судом. У науковій доктрині виокремлено інститут відводу третейського суду з непідсудності, який полягає в тому, що будь-яка сторона спору і, відповідно, арбітражної

угоди, має право заявити відвід арбітражному суду, який прийняв цей спір до розгляду, на підставі арбітражної угоди [9, 49].

Право сторін спору заперечувати компетенцію третейського суду закріплене в міжнародно-правових актах, в національному законодавстві та регламентах більшості постійно діючих арбітражних інституцій. При цьому третейський суд, згідно з принципом «компетенції – компетенції», має право сам вирішувати питання своєї компетенції.

Принцип «компетенції – компетенції», що набув розвитку в німецькій юридичній літературі 30-40-х років минулого століття, у судовій практиці почав іменуватися Kompetenz-Kompetenz Schiedsgerichte. З часом він набув поширення в інших європейських державах [1, 4].

Право третейського суду на винесення постанови про власну компетенцію закріплене в ст.16 Типового закону ЮНСІТРАЛ, що повністю відповідає ст.16 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Так, ця стаття передбачає, що третейський суд може сам прийняти постанову про свою компетенцію, в тому числі стосовно будь-яких заперечень щодо наявності або дійсності арбітражної угоди. При цьому слід враховувати принцип відокремленості арбітражного застереження, зокрема, й те, що винесення третейським судом рішення про недійсність договору не тягне за собою недійсність арбітражного застереження.

З аналізу ст.16 Типового закону ЮНСІТРАЛ випливає висновок про те, що сторона може заявити заперечення проти компетенції третейського суду з таких підстав: а) відсутність арбітражної угоди; б) недійсність арбітражної угоди; в) перевищення третейським судом своїх повноважень. При цьому, з огляду на те, що в п.1 ст.16 Типового закону ЮНСІТРАЛ вживається термін «у тому числі», цей перелік не є вичерпним.

Відповідно до п.3 ст.16 Типового закону ЮНСІТРАЛ, третейський суд за наслідками розгляду відповідної заяви виносить постанову, або як питання попереднього характеру, або в рішенні щодо суті спору. При винесенні постанови як з питання попереднього характеру будь-яка сторона може протягом 30 днів після отримання відповідного повідомлення просити компетентний орган (в Україні – відповідний загальний суд за місцезнаходженням арбітражу) «ухвалити рішення з цього питання». Таким чином передбачається можливість оскарження в державному суді попереднього рішення третейського суду про наявність компетенції. При цьому рішення відповідного державного суду стосовно заявленої скарги буде остаточним і не підлягатиме оскарженню.

Водночас сторона, проти якої винесено арбітражне рішення, може порушити питання про наявність компетенції арбітражного суду вже після винесення арбітражного рішення по суті справи в межах подання клопотання про скасування арбітражного рішення чи в межах процедури визнання і виконання арбітражного рішення.

Деякі країни, зокрема Єгипет, Індія, Оман, імплементували Типовий закон ЮНСІТРАЛ, виключивши п.3 ст.16 з питання, що стосується оскарження постанови арбітражного суду про свою компетенцію [12, 1225].

В. Попондопуло зауважує, що самостійне рішення міжнародного комерційного арбітражу з питання своєї компетенції не позбавляє сторону під час оскарження прийнятого арбітражним судом рішення можливості посилатися на відсутність у арбітражного суду компетенції для вирішення цього спору [7, 191].

З ним погоджується С. Лебедев, зауважуючи, що визнання остаточності висновків арбітрів щодо компетенції, в тому числі щодо недійсності арбітражної угоди, не може

виключати перевірку цього з боку суду іноземної держави, в якій пізніше арбітражне рішення буде виконуватися [4, 26].

Сторона арбітражної угоди, яка не має наміру її виконувати через обґрунтовані підстави (наприклад, через недійсність арбітражної угоди), може оспорити юрисдикцію арбітражного суду у встановленому порядку. При цьому звернімо увагу на те, що заявивши перед арбітражним судом, що арбітражний суд не має юрисдикції, сторона не має права одночасно чи надалі вимагати в державному суді скерування сторін в арбітраж. Така вимога суперечить принципу добросовісності і може призвести до ситуації за якої спір не зможе бути вирішеним ані в суді, ані в арбітражі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астанина О. Значение арбитражного соглашения при определении компетенции арбитражного суда, рассматривающего спор с участием иностранных юридических лиц // Право и экономика. – 2005. – № 5. – С. 3-8.
2. Карабельников Б. Исполнение и оспаривание решений международных коммерческих арбитражей. Комментарий к Нью-Йоркской конвенции 1958 г. и главам 30 и 31 АПК РФ 2002 г. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2008. – 89 с.
3. Комаров В. Международный коммерческий арбитраж. – Х.: Основа, 1995. – 189 с.
4. Лебедев С. Международный коммерческий арбитраж: компетенция арбитров и соглашение сторон. – М., 1988. – 202 с.
5. Лист ВГСУ від 01.01.2009 «Про узагальнення судової практики вирішення господарськими судами окремих категорій спорів за участю нерезидентів» // «Вісник господарського судочинства». – 2009. – № 2. – С. 12-14.
6. Лунц Л., Малишева М. Курс международного частного права: Международный гражданский процесс. – М., 1976. – 290 с.
7. Международное коммерческое право: Учебное пособие / Под общ. ред. В.Ф. Попондопуло. – 2-е изд. Серия: Высшее юридическое образование, 2007. – 310 с.
8. Притика Ю. Підвідомчість справ третейському судові // Право України. – 2004. – №7. – С. 52-56.
9. Цірат Г. Міжнародний комерційний арбітраж: Навч. Посіб. – К.: Істина, 2002. – 198 с.
10. Barceló. J. Who Decides the Arbitrator's Jurisdiction? Separability and Competence-Competence in Transnational Perspective, 2003 [http://www.thefreelibrary.com/Who+decides+the+arbitrators'+jurisdiction%3F+Separability+and...-a0111853700].
11. Haas. U. Convention on Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral awards. // Practitioner's Handbook on International Arbitration, edited by Dr. Frank-Bernd Weigand, Verlag C.H. Beck München, 2002. – 410 p.
12. Roth. M. The UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration. // Practitioner's Handbook on International Arbitration, edited by Dr. Frank-Bernd Weigand, Verlag C.H. Beck München, 2002. – 245 p.

РОЗДІЛ V. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.95 (477)

ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЇХ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Коломоець Т.О., д.ю.н., професор

Біленко В.А., доцент

Запорізький національний університет

У статті у систематизованому вигляді подається характеристика функцій оціночних понять в адміністративно-деліктному праві, їх розподіл, узагальнений аналіз кожної, а також значення функцій оціночних понять у визначенні їх реального потенціалу.

Ключові слова: адміністративно-деліктне право, оціночні поняття, функції, міжгалузеві функції, загальні функції.

Коломоец Т.А., Биленко В.А. ОЦЕНОЧНЫЕ ПОНЯТИЯ В АДМИНИСТРАТИВНО-ДЕЛИКТНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИХ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО НАЗНАЧЕНИЯ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье в систематизированном виде подается характеристика функций оценочных понятий в административно-деликтном праве, их разделении, обобщенный анализ каждой, а также значение функций оценочных понятий при определении их реального потенциала.

Ключевые слова: административно-деликтное право, оценочные понятия, функции, межотраслевые функции, общие функции.

Kolomoets T.A., Bilenko V.A. VALUATION CONCEPTS IN ADMINISTRATIVE TORT LAW UKRAINE: SOME ASPECTS OF THEIR FUNCTIONAL PURPOSE / Zaporozhye national university, Ukraine

In an article in a systematic form filed characterization of the functions of evaluation in terms of administrative and tort law, their separation, synthesis of each, as well as the importance of the functions of evaluation concepts to determine their real potential.

Keywords: administrative and tort law, valuation concepts, features, cross-sectoral functions, global functions.

Реформування вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства, активна робота по оновленню кодифікованого адміністративно-деліктного акту, який би закріпив засади адміністративної відповідальності та адміністративно-деліктного провадження, які б відповідали реальним потребам сьогодення, вимагає зосередження ґрунтовної уваги фахівців, в тому числі вчених-адміністративістів задля потреби підготувати оновленого наукового базису для вищезазначених процесів, на дослідженні феномену всіх без винятку складових вищезазначених правових та процесуальних інститутів. Серед останніх своє чільне місце посідають оціночні поняття, завдяки яким суб'єкт правозастосування з урахуванням обставин конкретної справи і використовуючи свою правосвідомість, досвід роботи певним чином “дещо вільно” (відсутність абсолютно-визначеної норми дає такі підстави) діє, за власним “правозастосовчим розсудом”. Узагальнений аналіз положень чинного КпАП України дозволяє вести мову про наявність достатньо значної кількості так званих оціночних понять. Так, серед останніх можна виділити “причини та умови, що сприяють вчиненню проступків” (ст.6), “шкідливі наслідки” (ст.11), “суспільні шкідливі посягання” (ст.19), “хворобливий стан” (ст.20), “доцільно” (ст.21), “малозначності вчиненого” (ст.22), “в дусі додержання законів” (ст.23), “при збігу тяжких особистих чи сімейних обставин”, “під впливом

сильного душевного хвилювання” (ст.34), “напіввільні умови” (ст.88¹), “жорстоке поводження” (ст.89), “інша шкода” (ст.99), “грубе порушення” (ст.108), “інший обман”(ст.155²), “нецензурна лайка”, “громадські місця”, “образливе чіпляння”, “спокій громадян” (ст.173), “п’яний вигляд” (ст.178), “злісна непокора” (ст.185⁹), “неправомірна вигода” (ст.212²¹), “своїм внутрішнім переконанням”, “правосвідомістю” (ст.252), “в можливо короткий строк” (ст.259), “у виняткових випадках”, “з особливою потребою” (ст.263), “у невідкладних випадках” (ст.264) тощо. Більшість із них запозичені розробниками проекту Кодексу про адміністративні проступки України, отже, і надалі будуть використовуватися у правозастосуванні у відповідній сфері відносин й зумовлювати певним чином “довільне”, “за розсудом” правозастосування, що у кінцевому випадку по-різному можна оцінювати. Враховуючи той факт, що адміністративно-деліктне вітчизняне законодавство не обмежується лише КпАП України, а характеризується наявністю значної кількості різних за юридичною силою нормативно-правових актів, які також містять оціночні поняття (наприклад, “загальноприйняті уявлення про гостинність”, “подарунок” в антикорупційному законодавстві), відповідно проблематика оціночних понять, дослідження їх феномену, функціонального призначення набуває актуальності в умовах сучасних державотворчих та правотворчих процесів, оновлення постулатів вітчизняної адміністративно-правової доктрини.

Доцільним виглядає комплексний підхід до вивчення потенціалу оціночних понять в адміністративно-деліктному праві, а відповідно і законодавстві, в тому числі й з точки зору визначення їх функцій, що і є метою цієї статті.

Саме дослідження функцій оціночних понять в адміністративно-деліктному праві дозволяє якомога повніше з’ясувати їх реальний ресурс, який варто було б враховувати у майбутньому при формуванні оновленого доктринального фундаменту для адміністративно-деліктної нормотворчості.

Варто зазначити, що у вітчизняній правовій науці питання оціночних понять привертало увагу вчених-юристів, однак, у більшості своїй, вони передбачали або ж загальнотеоретичний аналіз, або ж вузькогалузовий (у меншій мірі). Так, наприклад, загальнотеоретичні проблеми оціночних понять досліджували Т. Кашаніна, М. Салтевський, В. Жеребкін, В. Косович, Р. Хорольський та інші [1]. Ґрунтовним є дослідження російських вчених-юристів(наприклад, праці Д. Левіної, О. Фетісової та інших) [2]. Певну зацікавленість оціночні поняття викликали і у галузових фахівців. Так, наприклад, оціночні поняття у трудовому праві досліджували М.Бару, С.Черноус, О. Лавріненко, Є. Астрахан, О. Степанова та інші [3], у виборчому праві – А. Миронов [4], безперечно у кримінальному праві – М. Панов, О. Козєва, В. Кудрявцев, В. Питецький, Р. Джинджолія, О. Шуїліна та інші [5], кримінальному процесі – О. Капліна, В. Зажицький, Т. Соловйов, С. Безруков, І. Тітко та інші [6], в арбітражному, цивільному процесах – Р. Опалєв та інші [7].

Безпосередньо проблематиці оціночних понять в адміністративному, в тому числі адміністративно-деліктному праві увага вчених-юристів майже не приділялася. В основному увага зосереджувалася у контексті розгляду інших понять – складу адміністративного проступку, тлумачення норм адміністративного права, адміністративного розсуду тощо. Так, наприклад, О. Костенко зосереджує певну увагу на оціночних поняттях при ґрунтовному аналізі особливостей тлумачення норм адміністративного права [8], В. Тимошук, А. Школик, розглядаючи різновиди адміністративного розсуду [9], як, до речі, і С. Резанов [10], В. Колпаков, Д. Лук’янець – при розгляді феномену адміністративної відповідальності [11]. Щоправда, можна згадати роботу В. Ігнатенка, присвячену оціночним поняттям у законодавстві про адміністративну відповідальність [12], однак, враховуючи те, що вона була написана ще у 80-роках ХХ ст., її положення вже істотно застаріли, хоча і представляють певну

історичну цінність. Сучасних комплексних спеціалізованих досліджень немає, що варто визнати прогалиною, яку потрібно відновити.

Недооцінювати оціночні поняття, їх роль і значення у законодавстві, у правозастосуванні в деліктній сфері взагалі і в адміністративно-деліктній зокрема не можна, оскільки, як слушно зазначає К. Лановенко “принципово неможливим вбачається нівелювання ролі оціночних понять як особливого механізму законодавчої техніки, завдяки якому в повному обсязі можна реалізувати принципи повноти, справедливості та індивідуалізації покарання при здійсненні правосуддя” [13]. І хоча К. Лановенко робить відповідну вказівку стосовно кримінального законодавства, її у повному обсязі можна вважати прийнятною і для адміністративно-деліктної сфери.

Розмаїття обставин справи вчинення адміністративних проступків є тією сферою, яка обумовлює доцільність використання при формулюванні адміністративно-деліктних приписів оціночних понять. Саме неможливість врахування всіх нюансів і чинення адміністративного проступку при абсолютній нормативній фіксації (абсолютно-визначеній) і привертала увагу вчених-адміністративістів у різні історичні періоди, щоправда при достатньо фрагментарному підході саме до оціночних понять, їх функцій. На жаль, у вітчизняній адміністративно-правовій літературі не точаться дискусії навколо самої назви таких понять. Так, наприклад, стосовно аналогічних понять у кримінально-процесуальному праві І. Тітко, на підставі аналізу різноманітних джерел, зазначає, що вчені – процесуалісти використовують різні назви – “оціночні поняття”, “оцінні поняття”, “оцінні ознаки”, “оцінні терміни” тощо [14] й обґрунтовує доцільність використання терміну “оцінні поняття”. Стосовно адміністративно-деліктної сфери також можна вести мову про можливість використання різних варіантів їх назви, однак цілком логічним (більш прийнятним) можна було б вважати використання терміну “оціночні поняття”, оскільки він дозволяє зробити акцент на процесі “оцінювання” (конкретизації особою у процесі правозастосування, надання оцінки). Щоправда, є пропозиція вживати як синонім “оціночні” та “оцінні”, хоча останнє максимально наближене за звучанням до результату (“ціни”), а не до процесу. Саме тому, варто було б зосередитися на використанні терміну “оціночні поняття” у майбутньому.

З’ясування реального ресурсу будь-якого поняття, в тому числі оціночних понять, неможливе без дослідження їх функціонального призначення, оскільки функції визначають ті стратегічні орієнтири, до яких “прагне” відповідний правовий інститут, в тому числі і такі “нечіткі правові категорії”, як оціночні поняття в адміністративно-деліктному праві. Узагальнений аналіз наукової правової літератури дозволяє вести мову про виокремлення різних функцій оціночних понять, їх класифікаційний розподіл з використанням різних критеріїв. Незважаючи на загальнотеоретичний характер або вузькоспеціалізований характер(перш за все, враховуючи домінування кримінально-правових та кримінально-процесуальних правових наукових положень) переліків та класифікаційних варіантів розподілу оціночних понять, запропонованих вченими-юристами, та відсутність таких аналогів, запропонованих вченими-адміністративістами для адміністративно-деліктної сфери, можна використати в якості базових положень саме теоретико-правового та кримінально-правового та кримінально-процесуального змісту, врахувати специфіку адміністративно-деліктної сфери й спробувати виокремити функції оціночних понять в адміністративно-деліктному праві. З цього розмаїття варіантів ґрунтування функцій оціночних понять в якості найбільш оптимального виглядає той, що був запропонований І. Тітко [15]. Саме будуючи на його варіанті можна виділити функції оціночних понять в адміністративно-деліктному праві, а саме: а) загальні функції, які притаманні оціночним поняттям як елементу понятійного апарату прав взагалі – функція відображення, функція фіксація, функція передавання правової інформації. Можна по-різному підходити до запропонованих функцій,

розглядати їх в якості складових однієї більш масштабної (змістовної), що інколи і пропонують робити деякі вчені – юристи (наприклад, І Тітко щодо кримінально-процесуальної сфери та оціночний поняття у ній), в той же час, враховуючи самодостатність відображення, фіксації та передавання, їх можна виокремити і в якості самостійних. У разі неможливості абсолютно чіткого визначення моделі поведінки використовують оціночні поняття, тим самим, дозволяючи охопити будь-які життєві ситуації задля досягнення мети правозастосування. Саме тому до загальних функцій оціночних понять цілком можливо віднести функцію нормативного регулювання.

Беручи до уваги реальний потенціал оціночних понять у будь-якій деліктній сфері взагалі, та в адміністративно-деліктній зокрема, максимальну її наближеність до кримінально-правової, процесуальної сфери, мову можна вести і про наявність функцій міжгалузевого змісту. До таких віднести – функцію індивідуального нормативного регулювання, яка поєднує, з одного боку, певну самостійність суб'єкта правозастосування, а, з іншого боку, певні обмеження абсолютної самостійності. Можна погодитися із С. Алексєєвим, І. Дюрягіним, І. Тітко, що в даному випадку оціночні поняття виступають у ролі так званих “орієнтирів для індивідуального регулювання” [16], меж такого регулювання. Саме оціночні поняття і дозволяють врахувати реальні особливості кожної адміністративно-деліктної справи. Окрім того, саме за допомогою оціночних понять в адміністративно-деліктному праві забезпечується узагальнення як адміністративно-деліктних фактів, так і процесуальних засад їх розгляду. Тим самим вони дозволяють уникнути так званого неможливого об'єктивного визначення всіх без винятку фактів у адміністративно-деліктній сфері (проступків, провадження у справах про адміністративні проступки тощо). Цього зробити неможливо і недоцільно, саме тому оціночні поняття виступають в ролі узагальнених положень, виконують функцію узагальнення, яку також варто розглядати в якості міжгалузевої.

Узагальнення нормативних, процесуальних приписів дозволяє уникнути їх надмірного обсягу. Саме тому цілком логічно вести мову про функцію оптимізації (лаконічність) нормативних приписів (забезпечують лаконічність, компактність розміщення приписів). Задля того, щоб не перераховувати всі можливі різновиди місць доступу осіб, громадськості, задля можливості задоволення спільних своїх інтересів, а цих місць може бути чимало, законодавець пішов шляхом використання узагальненого терміну. Оскільки неможливо у даному випадку абсолютно чітко визначити всі ознаки, а тим більше всі різновиди таких місць, цілком виправданим є використання оціночного поняття – “громадське місце”.

З одночасною лаконічністю змісту нормативних приписів оціночні поняття виконують і функцію прогнозування, оскільки час вносить свої корективи, з'являються нові життєві ситуації, які також варто було б передбачити у нормативних приписах, а зробити це можна лише з дотриманням певних (достатньо тривалих) процедур. У цьому сенсі саме оціночні поняття задовольняють відповідність нормативних приписів реаліям часу. Так, наприклад, поява нових різновидів громадських місць у випадку нормативного фіксування їх при абсолютно-визначеному способі потребувало б внесення змін до чинних нормативних приписів. В той же час використання в якості оціночного поняття “громадське місце” дозволяє цього не робити, бо суб'єкт правозастосування буде орієнтуватися саме на ознаки громадського місця ті, які будуть під час самого правозастосування, а абсолютно-визначеного нормативного переліку таких місць немає, що істотно спрощує процес правозастосування. Саме тому цілком можливо вести розмову про виконання оціночними поняттями функції прогнозування, яка переплітається одночасно ще з однією міжгалузевою функцією – функцією пом'якшення формальної визначеності правових приписів оскільки усувається об'єктивно непотрібна деталізована нормативна регламентація суспільних відносин.

Задля усунення об'єктивно непотрібної деталізації нормативної регламентації всіх наслідків для суспільства в наслідок вчинення адміністративного проступку доцільним (цілком виправданим) є використання оціночного поняття “суспільно шкідливі наслідки”. І таких прикладів можна навести чимало.

Отже, з'ясування реального потенціалу оціночних понять можливе лише при детальному дослідженні всіх його елементів, проявів. Не є винятком і оціночні поняття в адміністративно-деліктному праві, які, поряд з іншими, виконують цілу низку функцій. Узагальнений аналіз оціночних понять саме в адміністративно-деліктній сфері дозволяє виокремити серед тих функцій, які вони виконують, загальні, тобто ті, які притаманні їм як правовому поняття взагалі, і специфічні (міжгалузеві), які максимально наближені до деліктної, а точніше адміністративно-деліктної сфери. Ці функції взаємодоповнюють одна одну й визначають загальне функціональне призначення оціночних понять в адміністративно-деліктній сфері як оптимального засобу нормативного регулювання суспільних відносин із елементом допустимого суб'єктивізму з боку суб'єкта правозастосування, можливістю врахування особливостей конкретної адміністративно-деліктної справи, мінімізацією, пом'якшенням, прогнозуванням та узагальненням нормативного масиву. Саме таке ускладнене (полізмистовне) функціонального призначення оціночних понять варто враховувати у процесі підготовки вітчизняного оновленого кодифікованого адміністративно-деліктного акту, тим самим забезпечивши його відповідність реальним вимогам правозастосування в адміністративно-деліктній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кашанина Т. В. Оценочные понятия в советском праве / Т.В. Кашанина // Известия ВУЗов. Правоведение. – 1976. – № 1. – С. 25-31; Жеребкин В.Е. Оценочные понятия в праве (текст лекции) / В.Е. Жеребкин. – Харьков: Харк. юрид. ин-т, 1976. – 16 с.; Коссович В.М. Оціночні поняття як джерело і форма права / В.М. Косович // Вісник Львівського ун-ту. – 2004. – Вип. 40. – С. 50-59.
2. Фетисов О.Е. Оценочные понятия в праве: проблемы теории и практики: автореф. дис. ...к.ю.н.: спец. 12.00.01 / О.Е. Фетисов, – Тамбов, 2009. – 21с.; Левина Д.Н. Теоретические проблемы толкования и применения оценочных понятий: автореф. дис. ...к.ю.н.: спец. 12.00.01 / Д.Н. Левина. – Н. Новгород, 2007. – 36 с.
3. Бару М.И. Оценочные понятия в трудовом законодательстве / М.И. Бару // Советское государство и право. – 1970. – № 7. – С. 104-108; Черноус С.М. Оціночні поняття у трудовому праві: автореф. дис. ...к.ю.н.: спец. 12.00.05 / С.М. Черноус. – Харків, 2008. – 20 с.; Е. А. Степанова. – Ростов-н/Д., 2005. – 184 с.
4. Миронов А.В. Предпосылки закрепления оценочных понятий в российском избирательном законодательстве / А.В. Миронов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http : // izpi.ru.php?a=94&u=15/](http://izpi.ru.php?a=94&u=15/) -
5. Панов Н.И. Оценочные понятия и их применение в уголовном праве // Н.И. Панов / Проблемы социалистической законности. – Харьков, 1981. – Вып. 7. – С. 99-106; Кобзева Е.В. Теория оценочных признаков в уголовном законе / Е.В. Кобзева. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 264 с.
6. Зажицкий В. оценочные понятия в уголовно-процессуальном законе: язык и стиль / В. Зажицкий / Советская юстиция. – 1993. – № 3. – С. 25-26; Капліна О. Оцінні поняття в кримінальному судочинстві / О. Капліна // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2004. – № 2. – С. 160-167; Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія / І.А. Тітко. – Харків: Право. 2010. – 216 с.

7. Опалев Р.О. Оценочные понятия в арбитражном и гражданском процессуальном праве / Р.О. Опалев. – М.: Волтер Клувер, 2008. – 248 с.
8. Коломоець Т.О., Костенко О.І. Тлумачення як невідомна складова процесу підготовки досконалого адміністративного законодавства // Т.О. Коломоець, О.І. Костенко. – Вісник прокуратури. – 2010. – № 9(111). – С 110-115.
9. Школик А.М. Порівняльне адміністративне право: навч. посібник / А.М. Школик. – Львів: ЗУКУ, 2007. – С. 113-118.
10. Резанов С.А. Оціночні поняття як нормативне закріплення адміністративного розсуду / С.А. Резанов // Вісник Нац.ун-ту внутр.справ. – Харків, 2004. – Вип. 28. – С. 163-169.
11. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
12. Игнатенко В.В. Оценочные понятия в законодательстве об административной ответственности : автореф. дис. ...к.ю.н.: спец. 12.00.07 / В.В. Игнатенко . – Свердловск, 1989. – 18 с.
13. Лановенко К. Суб'єктивний момент при застосуванні оціночних понять у кримінальному законодавстві / К. Лановенко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 9 (117). – С. 152.
14. Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія / І.А. Тітко. – Харків: Право. 2010. – С. 7-8.
15. Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія / І.А. Тітко. – Харків: Право. 2010. – С. 15-21.
16. Алексеев С.С. Функции применения права / С.С. Алексеев, И.Я. Дюрягина // Изв. вузов. Правоведение. – 1972. – № 2. – С 278-279; Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія / І.А. Тітко. – Харків: Право. 2010. – С. 19.

УДК

ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ

Покатаєва О.В., д.е.н., доцент

Класичний приватний університет

У статті досліджено правову природу єдиного податку. Розглянуто його привабливість та недоліки, які полягають у недосконалості правового поля, що регулює функціонування спрощеної системи оподаткування. Запропоновано внесення змін до нормативно-правових актів, що регулюють порядок справляння єдиного податку, які б дозволили вирішити ці проблеми.

Ключові слова: спрощена система оподаткування, єдиний податок, суб'єкти малого підприємництва, порядок сплати єдиного податку, платники єдиного податку.

Покатаева О.В. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УПРОЩЕННОЙ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛАЖЕНИЯ / Класический приватный университет, Украина

В статье исследована правовая природа единого налога. Рассмотрены его привлекательность и недостатки, которые заключаются в несовершенстве правового поля, регулирующего функционирование упрощенной системы налогообложения. Предложено внесение изменений в нормативно-правовые акты, регулирующие порядок взимания единого налога, которые бы позволили решить эти проблемы.

Ключевые слова: упрощенная система налогообложения, единый налог, субъекты малого предпринимательства, порядок оплаты единого налога, плательщики единого налога.

Pokataeva O.V. LEGAL BASIS OF SIMPLIFIED OPERATE CORRECTLY TAXATION SYSTEM / Classical private university, Ukraine

The article explores the legal nature of the single tax. Considered his appeal and shortcomings that are inadequacies in the legal field governing the functioning of the simplified tax system. Proposed amendments to regulations governing the procedure for imposing a single tax that would solve these problems.

Key words: simplified system of taxation, the single tax, subjects of small business, payment of the single tax, single tax payer.

Одним з основних завдань української економіки – є стимулювання підприємницької діяльності через створення сприятливих умов її оподаткування. З метою реалізації державної політики щодо розвитку та підтримки малого бізнесу, ефективного використання його можливостей щодо створення нових робочих місць, збільшення податкових надходжень до бюджетів всіх рівнів, та взагалі успішного розвитку національної економіки – було прийнято Указ Президента України "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва", яким запроваджено справляння єдиного податку суб'єктами малого підприємництва.

Правову природу єдиного податку досліджували ряд вчених. Так, М. Пожидаєва запропонувала авторське визначення єдиного податку; охарактеризувала правовідносини, які виникають під час його справляння; внесла пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України шляхом внесення єдиного податку до загальної системи оподаткування, та встановлення у системі оподаткування України поряд з загальнодержавними та місцевими податками і зборами – консолідованих податків (єдиний податок, фіксований податок, фіксований сільськогосподарський податок) [1].

У своїх дослідженнях О. Костенко запропонувала при встановленні кількісного критерію визначення платників єдиного податку виходити не з визначення виручки як об'єкта оподаткування, а закріпити в якості критерію –доходи від реалізації продукції, що дозволить враховувати не тільки грошові кошти, отримані на банківський рахунок чи в касу платника податку, але й доходи, отримані в натуральній формі. Довела необхідність зміни структури законодавчого акта, що регулює сплату єдиного податку. На її думку він має складатися з трьох розділів: у першому розділі повинні містити загальні норми для юридичних і фізичних осіб; а другий і третій повинні деталізувати оподаткування цих категорій платників [2].

Не дивлячись на те, що правові основи функціонування спрощеної системи оподаткування вже досліджувались, прийняття нових законодавчих актів: Закону України „Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування” та розробка проекту Податкового кодексу України спричинили нову хвилю дискусій з приводу цього питання.

Єдиний податок багатий своєю історією. Адже, ідея запровадження єдиного податку з'явилася ще у середньовіччі, коли з метою залучення до несення податкового тягаря привілейованих класів суспільства, була створена теорія єдиного акцизу. У XVIII ст. на зміну їй приходить теорія "королівської десятини" Вобана, яка за його планом падала на дохід від землеробства, промисловості і всіх інших джерел у розмірі від 5 до 10%. Теорія впровадження єдиного податку спиралася на ідею соціальної справедливості, яка базувалася на думці, що податки все ж сплачуються з одного джерела – доходів. З

цього приводу можна стверджувати, що єдиний податок представляється теоретично більш доцільним, простим і коротким шляхом, ніж безліч окремих податків [3].

На сьогодні, справляння єдиного податку здійснюється в Україні на основі Указу Президента України "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва" від 3 липня 1998 р. в редакції від 26 червня 1999 р [4]. Законодавством передбачено право застосування поряд з чинною системою оподаткування, обліку та звітності, спрощеної системи оподаткування – на вибір суб'єкта малого підприємництва.

Метою цього Указу стала підтримка представників малого бізнесу. Основні напрямки та засоби державної підтримки, включаючи можливість застосування спрощеної системи оподаткування зазначені у Законі України „Про державну підтримку малого підприємництва”, який було прийнято у жовтні 2000 року. Спрощена система оподаткування, дійсно стала вагомим засобом підтримки представників малого бізнесу, значно спростивши порядок нарахування та сплати податків, суттєво скоротивши їх перелік та зменшивши вірогідність застосування штрафних санкцій, пов'язаних зі складністю сучасної податкової системи в частині адміністрування податків. Вона надала право вибору суб'єктам підприємництва економічно доцільного варіанту оподаткування, адже рішення про перехід на сплату єдиного податку приймається платником податків самостійно. Спрощена система оподаткування дозволила започаткувати власну справу без додаткової спеціальної економічної та бухгалтерської освіти, завдяки простоті ведення обліку єдиного податку. Позитивним моментом стало суттєве спрощення податкового обліку: скасовано зобов'язання щодо ведення обліку з податку на прибуток та податку на додану вартість. Завдяки тому, що єдиний податок увібрав до себе ще кілька податків, у платників значно скоротилась кількість податкової звітності та уніфікувалися строки сплати податку (щомісяця не пізніше 20 числа наступного місяця) (частина 6 статті 2 Указу [4]). Привабливість цієї системи для суб'єктів малого бізнесу зумовлена, передусім, спрощенням системи адміністрування і зменшенням небезпеки несвідомого порушення чинних правил.

На користь введення в Україні спрощеної системи оподаткування свідчать і статистичні данні, адже за часів її існування, кількість платників єдиного податку збільшилась майже в 14 разів (з 95 тис. осіб до 1304,5 тис. осіб), а надходження до бюджету від сплати єдиного податку зросли в 32 рази (з 127 млн. грн. в 1999 році до 4107,6 млн. грн. в 2009 році). При цьому, платники єдиного податку створили понад 1,2 млн. робочих місць. Спрощена система оподаткування забезпечила динамічний розвиток малого підприємництва та стабільні надходження до бюджету, що свідчить про адаптованість та прийнятність її для значної категорії суб'єктів підприємницької діяльності [5]. Але існують аргументи, не на користь спрощеної системи оподаткування, одним з яких є відсутність перегляду податкових ставок для фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності з 1998 року. Згідно з Указом Президента України "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва" ставка єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва – фізичних осіб не може становити менше 20 гривень та більше 200 гривень на місяць (стаття 2 Указу [5]).

Слід зазначити, що середній рівень індексу інфляції за період з 1 січня 1998 р. до 1 січня 2010 р., становить 151,15%. У 1998 році мінімальна заробітна плата становила – 45 грн., а на 1 січня 2010 р. – 869 грн. (тобто, збільшилась у 19,3 рази порівняно з 1998 роком). Законодавством України передбачено і подальше зростання мінімальної заробітної плати, і лише протягом 2010 року вона повинна збільшитися до 922 грн. (стаття 53 Закону України „Про Державний бюджет на 2010 рік [6]). У той час, як максимальний розмір єдиного податку на протязі 2010 року залишився на тому ж рівні.

З причин збільшення показників інфляції потребує перегляду і обсяг виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), який на сьогодні становить – 500 тис. гривень на рік для фізичних осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, і 1 млн. гривень – для юридичних осіб.

Взагалі, Указом Президента України „Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва”, прийнятий ще у 1998 році не враховує сучасні показники діяльності суб’єктів господарювання. Встановлене обмеження стосовно розміру виручки від реалізації для фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності та юридичних осіб – є заниженим, тому як за дванадцять років значно виріс індекс інфляції та рівень споживчих цін. Застосування Указом Президента України „Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” у діючій редакції, призведе до зростання тіньового сектору, тому як спричинить вимушеність суб’єктів господарювання офіційно показувати розмір виручки в межах дозволених законодавством.

Спрощена система оподаткування потребує докорінного реформування. По-перше, призначенням цього податкового режиму стало максимальне спрощення ведення бухгалтерського обліку та зменшення кількості звітності до податкової інспекції та соціальних фондів. Але принцип простоти виконується лише частково, прийняття на роботу найманих працівників зобов’язує фізичну особу – суб’єкта підприємницької діяльності реєструвати працівника в усіх фондах з послідуочим звітуванням до них. Ця норма законодавства призводить до великих трудовитрат, та необхідності утримання в штаті платника єдиного податку кваліфікованого бухгалтера, що буде реалізовувати ці законодавчі норми. Тому, є необхідним розробити спрощену форму звітності для таких платників податку.

По-друге, потребує скорішого введення в дію проект Податкового кодексу України, в якому передбачено існування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, як системи оподаткування, що передбачає заміну сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку в порядку і умовах, що визначаються у Розділі XIV, який має назву „Спрощені податкові режими” (підпункт 16.1.235, пункту 16.1, статті 16 Проекту Податкового кодексу України [7]). Норми статей цього розділу передбачають правове регулювання порядку нарахування та сплати єдиного податку. Але введення Податкового кодексу України у запропонованій урядом редакції може погіршити становище представників малого бізнесу. Однією з причин є замість збільшення обмежень обсягу виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – введення в якості об’єкта оподаткування поняття доходу та зменшення обмеження до 300 тисяч грн. Такий крок ще більше розшире обсяги тіньового сектору економіки, тому, як змусить фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності штучно зменшувати обсяги доходів.

По-третє, необхідно здійснити індексацію показника єдиного податку та обсягу виручки від реалізації продукції з урахуванням рівня інфляції за період з 1999 по сьогоднішній день. І, як наслідок, внести зміни до Проекту Податкового кодексу в частині збільшення максимального обсягу реалізації з метою використання спрощеної системи оподаткування. Нами пропонується все ж використовувати у якості об’єкта оподаткування обсяг реалізації а не дохід платника податку, бо такий механізм розрахунку єдиного податку потребує значних витрат часу для обчислення податку та кваліфікованих спеціалістів, що будуть це здійснювати (для представників малого бізнесу – це спричинить багато складнощів, у той час, як завдання спрощеної системи оподаткування – зробити механізм розрахунку податку як можна простіше).

По-четверте, необхідно внести зміни до чинного законодавства та Проекту Податкового кодексу та запровадити механізм щорічного збільшення граничного рівня

обсягу реалізації для фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності та юридичних осіб, та розміру ставок єдиного податку для фізичних осіб на корегуючий коефіцієнт, який повинен встановлюватися щорічно на кожний наступний календарний рік враховувати індекс інфляції за попередній рік та рівень споживчих цін на товари, роботи та послуги.

По-п'яте, необхідно конкретизувати коло платників, на яких не поширюється спрощена система оподаткування, обліку та звітності, та вилучити з переліку видів діяльності, ті види, які є високорентабельними, зокрема: аудиторська, рекламна, адвокатська діяльність, діяльність у сфері права; посередницькі послуги з купівлі, продажу та оцінювання нерухомого майна. Проект Податкового кодексу передбачає встановлення підвищеного рівня ставки єдиного податку на деякі види високорентабельної діяльності (від 200 до 600 гривень на місяць), але не всі з запропонованих нами видів увійшли до його редакції (підпункт 5.1.1, пункту 5.1, статті 5 [7]). В свою чергу, проект Податкового кодексу України передбачає встановлення нульової ставки на оподаткування деяких видів діяльності на період з 2010 по 2015 рік, які, начебто потребують державної підтримки (пункт 6.2, статті 6 [7]), і з деякими з них не можливо погодитися. Так, нормами цього пункту передбачена підтримка господарської діяльності з: виготовлення ювелірних виробів, виробів зі шкіри та хутра за індивідуальним замовленням, технічне обслуговування автомобілів, адже ці галузі – є велико прибутковими. Для юридичних осіб, що знаходяться на спрощеній системі оподаткування Проект Податкового кодексу України передбачає більш сприятливі умови ведення господарської діяльності, аніж діють на сьогодні: збільшує обсяг доходу до 2 млн. гривень, та встановлює ставки у розмірі 3 % – у разі сплати податку на додану вартість, та 5 % – у разі виключення податку на додану вартість (підпункти 6.1.1–6.1.2, пункту 6.1, статті 6 [7]), на сьогодні ставки встановлені на рівні 6 % та 10 % відповідно при значно нижчому обмеженні обсягу від реалізації товарів (робіт, послуг).

По-шосте, необхідно змінити перелік податків, зборів та обов'язкових платежів, які входять до складу єдиного податку, зокрема, включити до його складу єдиний соціальний внесок. Чинний Указ Президента України „Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва” звільняє платників єдиного податку від сплати збору на обов'язкове соціальне страхування; збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; внесків до Державного фонду сприяння зайнятості населення (стаття 6 Указу [4]). Нововведенням стало внесення змін до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" в частині зобов'язання фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, що обрали спрощену систему оподаткування сплачувати страхові внески до Пенсійного фонду у розмірі, який повинен бути не менше мінімального розміру страхового внеску за кожен особу, що перебуває у трудових відносинах з підприємцем, та не більше розміру страхового внеску, обчисленого від максимальної величини фактичних витрат на оплату праці найманих працівників. Позитивним моментом є дозвіл на зменшення такого внеску на суму страхового внеску з урахуванням частини єдиного податку, що вже перерахована до Пенсійного фонду України [8]. Хоча такий крок суперечить принципу простоти нарахування єдиного податку, бо змушує ввести складні розрахунки, щодо розміру внеску до Пенсійного фонду України, та складати додаткову звітність, що змушує підприємця утримувати у штаті працівників додаткову штатну одиницю – бухгалтера. Крім того без збільшення граничної суми реалізації товарів (робіт, послуг) фізичним особам, що обрали спрощену систему оподаткування, прийняття такого нормативного акту є додатковим податковим тягарем.

З 1 січня 2011 року в силу вступає Закон України „Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування” [9] в якому передбачено, що фізичні особи – підприємці, в тому числі ті, які обрали

спрощену систему оподаткування, та члени сімей цих осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності – є платниками цього збору (підпункт 8, пункту 1, статті 4 Закону [9]). При цьому розмір ставок єдиного соціального внеску для більшої категорії платників податку становить від 36,76 % до 49,7 %, для фізичних осіб – платників єдиного податку ставку встановлено у розмірі – 34,7 % (пункт 11, статті 8 Закону [9]). Тобто „ініціатори” цього Закону просто склали усі нині існуючі ставки внесків до соціальних фондів і піднесли платникам податків, як нові зміни до чинного законодавства, що суттєво знижують податкове навантаження. Хоча з цим не можливо погодитися, тому, як дослідження показали, що найбільше навантаження на платників податків складають саме збори до соціальних фондів. Досвід країн СНД, де єдиний соціальний внесок було впроваджено значно раніше, свідчить, що ставки внеску значно нижчі, аніж плануються застосовуватися в Україні:

- в Російській Федерації – 26 % (стаття 24 Податкового кодексу Російської Федерації [10]);
- у Грузії – 20 % (стаття 268 Податкового кодексу Грузії [11]);
- у Казахстані – 21% (стаття 317 Податкового кодексу республіки Казахстан [12]);
- у республіці Таджикистан – 25% (стаття 226 Податкового кодексу республіки [13]).

Тому запропонований Закон України „Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування” потребує внесення змін в частині зниження ставок внеску, та зменшення їх кількості, адже на сьогодні їх 67 видів, у той час, як в інших країнах використовується лише одна ставка, що полегшує порядок обчислення внеску.

По-сьоме, залишається відкритим питання стосовно сплати фізичними осіб – суб’єктів підприємницької діяльності та юридичними особами, що обрали спрощену систему оподаткування плати за землю. Так, за Указом Президента України „Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва”, особа, яка зареєструвалася, як платник єдиного податку звільняється від плати за землю, якщо вона є власником земельної ділянки, та згідно з чинним законодавством сплачує земельний податок, але не зовсім зрозуміло, чи звільняється вона від сплати орендної плати, тому як навіть у проекті Податкового кодексу України плата за землю є загальнодержавним податком, який справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки (підпункт 16.1.142 пункту 16.1 статті 16 "Визначення понять" розділу I [7]), а у чинному Законі „Про плату за землю”, взагалі не має визначення терміну „плата за землю” [14]. Тому можна зробити висновки, що платники єдиного податку повинні бути звільнені, як від земельного податку так і орендної плати.

На сьогодні виникає питання: для кого саме були створені спрощені режими оподаткування, і в якому вигляді вони повинні функціонувати. Впровадження єдиного податку для представників малого бізнесу було справжнім дарунком, тому як його введення дозволило суттєво зменшити податкове навантаження, спростити систему адміністрування податків та зменшити кількість несвідомого порушення чинного законодавства з питань оподаткування. Але введення спрощеної системи оподаткування збільшило кількість зловживань, які, навіть, її дискредитують, суть яких полягає у використанні спрощеної системи для ухилення від оподаткування. Тому на сьогодні – є важливим внести зміни до чинного законодавства: Закону України „Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва”, Закону України „Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування”, Закону України „Про плату за

землю” та Проекту Податкового кодексу України, які б дозволили зменшити кількість недоліків і прогалин у законодавстві та врегулювати окремі правовідносини, що виникають в процесі справляння єдиного податку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правове регулювання єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 [Електронний ресурс] / М.А. Пожидаєва; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2005. – 21 с. – укр. – Режим доступу: <<http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05pmasmp.zip>>.
2. Удосконалення державного податкового регулювання підприємницької діяльності: Автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.05 [Електронний ресурс] / О.О. Костенко; Донец. держ. акад. упр.. – Донецьк, 2002. – 22 с.: рис. – укр. – Режим доступу: <<http://www.nbuv.gov.ua/ard/2002/02koopd.zip>>.
3. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов: учебное пособие [Электронный ресурс] / В.М. Пушкарева. – Издательство "ИНФРА-М" 127247. – Режим доступа: <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/Puschk/15.php>.
4. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва [Електронний ресурс]: указ Президент України від 03 липня 1998 р., № 727/98. – Режим доступу: <<http://zakon1.rada.gov.ua>>.
5. Спрощена система оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA#cite_note-dt-2>.
6. Про Державний бюджет України на 2010 рік [Електронний ресурс]: закон України від 27 квітня 2010 р., № 2154-VI. – Режим доступу: <<http://zakon1.rada.gov.ua>>.
7. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: проект // Урядовий кур'єр. – 3 серпня 2010 р. – № 141. – Режим доступу: <<http://ukurier.gov.ua/userfiles/file/kodeks.pdf>>.
8. Про внесення змін до законів України "Про Державний бюджет України на 2010 рік" та "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [Електронний ресурс]: закон України від 8 липня 2010 р., № 2461-17. – Режим доступу: <<http://zakon1.rada.gov.ua>>.
9. Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс]: закон України від 8 липня 2010 р., № 2464-VI. – Режим доступу: <<http://zakon1.rada.gov.ua>>.
10. Налоговый кодекс РФ [Электронный ресурс]: – Режим доступа: <<http://www.kadis.ru/kodeks.phtml?kodeks=14>>.
11. Податковий кодекс Республіки Грузія [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <<http://www.grbc.ge/Rus/nalog.doc>>.
12. Податковий кодекс Республіки Казахстан [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <<http://www.nalog.ru/html/MSMNO/kazakhstan.doc>>.
13. Податковий кодекс Республіки Таджикистан [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <<http://tabiat.narod.ru/LAWDB/ZAKON77.htm>>.
14. Про плату за землю [Електронний ресурс]: закон України від 3 липня 1992 року, N 2535-XII в редакції Закону N 378/96-ВР від 19.09.1996 р. – Режим доступу: <<http://zakon1.rada.gov.ua>>.

УДК 342.97: 06.011 (477)

ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ ПРАВНИЧИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ДЕРЖАВАХ, ЯКІ ВХОДИЛИ ДО СКЛАДУ СРСР

Віхляєв М.Ю., викладач

Запорізький національний університет

У цій статті здійснюється аналіз досвіду адміністративно-правового регулювання порядку створення та діяльності професійних правничих громадських організацій в державах, які входили до складу СРСР, за допомоги розгляду законів цих держав у відповідній сфері суспільних відносин та результатів функціонування їхніх професійних правничих громадських організацій.

Ключові слова: професійні правничі громадські організації, процедура створення, контроль, припинення.

Вихляев М.Ю. ОПЫТ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПОРЯДКА СОЗДАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ГОСУДАРСТВАХ, ВХОДИВШИХ В СОСТАВ СССР / Запорожский национальный университет, Украина

В этой статье осуществляется анализ опыта административно-правового регулирования порядка создания и деятельности профессиональных юридических общественных организаций в государствах, входивших в состав СССР, при помощи рассмотрения законов этих государств в соответствующей сфере общественных отношений и результатов функционирования их профессиональных юридических общественных организаций.

Ключевые слова: профессиональные юридические общественные организации, процедура создания, контроль, прекращение.

Vikhliaiev M.Y. EXPERIENCE OF ADMINISTRATIVE LEGAL REGULATION OF THE PROCEDURE OF THE ESTABLISHMENT AND OF ACTIVITIES OF PROFESSIONAL LAW PUBLIC ORGANIZATIONS IN STATES, THAT WERE PART OF THE USSR / Zaporozhia national university, Ukraine

In this article author investigates experience of administrative legal regulation of the procedure of the establishment and of activities of professional law public organizations in states, that were part of the USSR, with the consideration of laws of these states in the relevant field of public relations and of the results of the operation of their professional law public organizations.

Key words: establishment procedure, interaction, control, suspension.

Одним з напрямків формування досконалого законодавства слід вважати запозичення досвіду зарубіжних країн, в законодавстві яких визначено засади здійснення відповідного, хоча, можливо яке зовні дещо відрізняється від вітчизняного аналогу, однак саме такого за своєю суттю, адміністративно-правового регулювання порядку створення та діяльності професійних правничих громадських організацій (далі – ППГО). Однак, сліпе, тотальне запозичення зарубіжного досвіду дає недостатній ефект, створює часом законодавчі суперечності, призводить до виникнення прогалин у регулюванні того чи іншого виду відносин, істотно знижує рівень ефективності правового регулювання в цілому й адміністративно-правового зокрема. Враховуючи це застереження, важливим та необхідним, поряд із запозиченням зарубіжного досвіду, є врахування національних особливостей та тенденцій у сфері нормотворення і державного управління. Ця думка неодноразово висловлювалась вітчизняними вченими-адміністративістами (наприклад, В.Б. Авер'яновим, В.К. Колпаковим, Т.О.

Коломоець, О.В. Кузьменко, Д.М. Лук'янець, К.М. Рудой, О.А. Банчуком, І.Б. Коліушком та іншими). Проте, при цьому постає важливе питання вибору держав, досвід яких необхідно запозичувати у першу чергу, а також питання щодо критеріїв вибору цих держав. Зважаючи на необхідність врахування особливостей вітчизняної правової системи та державного управління, доцільним виглядає зосередження на досвіді держав, у яких діють подібні системи ППГО та майже аналогічним є рівень розвитку цих організацій, пріоритети у використанні методів, форм та функцій державного управління, схожа система державних органів, які здійснюють державне регулювання діяльності об'єднань громадян. У зв'язку із цим, найбільш виправданим виглядає запозичення досвіду держав, які раніше, як і Україна, входили до складу СРСР, а саме: Російської Федерації, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Республіки Вірменії, Латвійської Республіки, Естонської Республіки, Литовської Республіки. Отже, варто розглянути досвід держав, які, як і Україна, отримали у спадок від СРСР механізм державного регулювання діяльності об'єднань громадян та одночасно розпочали реформування системи державних органів, які здійснюють вказане регулювання, в умовах розбудови демократичних правових держав.

У вітчизняній правовій науці, у тому числі у адміністративно-правовій, у різні історичні періоди вчені: А.А. Алієва, Д.А. Алімов, О.М. Ващук, Н.П. Гаєва, М.І. Данченко, А.А. Дарков, Є.Є. Додіна, Л.О. Ємець, В.В. Кравченко, О.П. Кушніренко, І.М. Рожко, Т.М. Слінько, С.А. Солдатов, С.С. Студенікіна, А.П. Ткачук, І.Б. Усенко, С.С. Юрьєв, Ц.А. Ямпольська приділяли увагу лише загальним питанням правового регулювання створення громадських організацій при відсутності акценту на вивченні зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання порядку створення та діяльності ППГО.

Метою цієї статті є необхідність здійснення аналізу досвіду адміністративно-правового регулювання порядку створення та діяльності професійних правничих громадських організацій в державах, які входили до складу СРСР, за допомоги розгляду законів цих держав у відповідній сфері суспільних відносин та результатів функціонування їхніх професійних правничих громадських організацій, а також необхідність виокремлення пріоритетних шляхів запозичення розглянутого досвіду.

У Російській Федерації відсутні спеціальні нормативні акти, які б врегульовували порядок створення та діяльності безпосередньо ППГО. Нормативно-правове регулювання вказаної сфери суспільних відносин здійснюється за допомоги так званих законів загального характеру, які розповсюджуються і на інші види громадських організацій: Федеративного Закону від 19 травня 1995 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання», Федеративного Закону від 12 січня 1996 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про некомерційні організації», окрім того аспекти діяльності громадських організацій, які об'єднують представників окремих професій правничого фаху, регулюються спеціальними законами (наприклад, Федеративним Законом від 31 травня 2002 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про адвокатську діяльність та адвокатуру в Російській Федерації»), зорієнтованими лише на окремі різновиди ППГО.

Так, на відміну від діючого законодавства України, у Російській Федерації згідно зі ст.18 Федеративного Закону від 19 травня 1995 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання» до складу засновників ППГО можуть входити, окрім фізичних осіб, й юридичні особи, проте лише інші громадські об'єднання. Окрім того, у російському законодавстві передбачається лише єдиний спосіб легалізації вказаних організацій, а саме шляхом державної реєстрації, яка здійснюється Міністерством юстиції Російської Федерації та його територіальними управліннями. Виконавчі комітети місцевих рад Російської Федерації не наділені повноваженнями, пов'язаними із державною реєстрацією ППГО. Специфічним є те, що

російське законодавство, на відміну від вітчизняного, передбачає більш тривалий термін державної реєстрації ППГО, при цьому для усіх видів ППГО, хоча перелік документів, які подаються для державної реєстрації у Російській Федерації, є подібним до переліку, зафіксованому в українському законодавстві. У російському законодавстві, як й у вітчизняному, передбачено розподіл ППГО за територіальною ознакою на загальноросійські, міжрегіональні, регіональні, місцеві та можливість подальшого функціонування їх лише у межах території відповідно до статусу організацій (ст.14 Федеративного Закону від 19 травня 1995 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання»)[1].

Суттєвою відмінністю законодавства Російської Федерації від українського є закріплення обов'язкового членства нотаріусів та адвокатів у нотаріальних та адвокатських палатах суб'єктів Російської Федерації, які, у свою чергу, обов'язково є членами загальноросійських некомерційних організацій: Федеральної палати адвокатів Російської Федерації та Федеральної палати нотаріусів Російської Федерації – органів нотаріального та адвокатського самоврядування Російської Федерації, що створюється з метою представництва й захисту інтересів нотаріусів та адвокатів в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, координації діяльності нотаріальних та адвокатських палат [2, 3]. Слід звернути увагу на те, що ці федеральні палати є за своїм правовим статусом некомерційними організаціями, які, відповідно до ст.2 Федеративного Закону від 12 січня 1996 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про некомерційні організацій», визначаються як «організації, основною метою діяльності яких не є отримання прибутку та які не розподіляють отриманий прибуток між своїми учасниками» [4]. Проте, законодавство Російської Федерації не визначає, до якої форми некомерційних організацій належать вказані федеральні палати. Аналіз ознак некомерційних організацій, передбачених законодавством, дозволяє зазначити, що ознаки федеральних палат збігаються з більшістю ознак громадських організацій, проте для останніх, відповідно до російського законодавства, є характерним лише добровільне членство. Федеральна нотаріальна палата Російської Федерації та Федеральна палата адвокатів Російської Федерації наділені великим обсягом повноважень й мають різноманітні функції, притаманні українським ППГО нотаріусів та адвокатів. Відповідно до ст.39 Федеративного Закону від 31 травня 2002 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про адвокатську діяльність та адвокатуру в Російській Федерації», громадські об'єднання адвокатів не мають права здійснювати передбачені законом функції адвокатських палат суб'єктів Російської Федерації або Федеральної палати адвокатів або їх органів (наприклад, захищати адвокатські права, сприяти підвищенню професійного рівня адвокатів тощо) [3], що варто визнати недоліком російського законодавства, яке істотно обмежує права професійних громадських організацій адвокатів, й якого обов'язково необхідно уникнути при розробці нового вітчизняного законодавства з питань адвокатури.

При розгляді взаємодії ППГО з органами державної влади та місцевого самоврядування у Російській Федерації, слід зазначити, що з кожним роком істотно зростає роль російських ППГО при значному домінуванні Загальноросійської громадської організації «Асоціація юристів Росії», яка створила дієві осередки більше ніж у 50-ти суб'єктах Російської Федерації. Асоціація юристів Росії має велику підтримку з боку уряду Російської Федерації та Президента Російської Федерації, який раніше займав у ній посаду Голови Піклувальної Ради [5]. Відповідно до Указу Президента Російської Федерації від 26 травня 2009 р. «Про заходи щодо вдосконалення вищої юридичної освіти в Російській Федерації», на вказану організацію були покладені обов'язки щодо розробки та втілення на практиці механізму громадської акредитації державних та недержавних закладів вищої професійної освіти, які здійснюють підготовку юридичних кадрів [6]. Відповідно до ст.5 Федеративного Закону від 17 липня 2009 року «Про

антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів», громадські організації Російської Федерації, у тому числі і професійні правничі мають право здійснювати за власний рахунок незалежну антикорупційну експертизу нормативно-правових актів (проектів нормативно-правових актів), висновки якої підлягають обов'язковому розгляду органом, організацією чи посадовою особою, до якої він направлений [7]. Достатньо широкі права ППГО Російської Федерації у сфері здійснення громадського контролю, які гарантуються російським законодавством, свідчать на користь обґрунтування тези про доцільність розширення обсягу подібних прав і вітчизняних ППГО з метою збільшення рівня їхнього громадського контролюючого впливу у суспільстві.

Досить прогресивними є положення російського законодавства щодо питань, пов'язаних із забезпеченням формування матеріальної бази ППГО, яке відповідно до ст.31 Федеративного Закону від 19 травня 1995 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання» формується за рахунок значного переліку джерел фінансування: вступних та членських внесків, якщо їх сплата передбачена статутами організацій, добровільних внесків і пожертв, надходжень від проведених відповідно до статутів організацій лекцій, виставок, лотерей, аукціонів, спортивних та інших заходів, доходів від підприємницької діяльності організації, цивільно-правових правочинів, зовнішньоекономічної діяльності, інших не заборонених законом надходжень [1].

Контроль за діяльністю ППГО Російської Федерації здійснюють органи державної реєстрації, а також федеральні органи державного фінансового контролю (ст.38 Федеративного Закону від 19 травня 1995 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання»). Відповідно до ст.ст.25-26 Федеративного Закону від 19 травня 1995 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання» ліквідація ППГО у Російській Федерації здійснюється за рішенням з'їзду (конференції), або загальних зборів відповідно до статуту даної організації, або за рішенням суду у випадках, передбачених законодавством [1].

У свою чергу, діяльність професійних правничих громадських об'єднань в Республіці Білорусь регулюється Законом Республіки Білорусь від 4 жовтня 1994 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання», Законом Республіки Білорусь від 15 червня 1993 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про адвокатуру», Законом Республіки Білорусь від 18 липня 2004 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про нотаріат та нотаріальну діяльність», Декретом Президента Республіки Білорусь від 26 січня 1999 р. № 2 (з наступними змінами та доповненнями) «Про деякі заходи щодо впорядкування діяльності політичних партій, професійних спілок, інших громадських об'єднань», Постановою Кабінету Міністрів Республіки Білорусь від 3 лютого 1995 р. № 76 «Питання політичних партій та інших громадських об'єднань у Республіці Білорусь» тощо. У білоруському законодавстві, на відміну від вітчизняного, закріплене лише поняття «громадське об'єднання» при відсутності законодавчого закріплення поняття його різновиду – «громадської організації». Для ППГО Республіки Білорусь характерним, на відміну від вітчизняних, є обов'язкове фіксоване членство осіб, а також чітко встановлений термін, протягом якого засновники організації мають подати документи для державної реєстрації після проведення установчих зборів (конференції) об'єднання. Легалізація професійних правничих громадських об'єднань відбувається лише шляхом обов'язкової державної реєстрації, яку здійснює Міністерство юстиції Республіки Білорусь та управління юстиції обласного, Мінського міського виконавчого комітету, які безпосередньо на підставі прийнятого рішення самостійно вносять запис до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та індивідуальних підприємців (ст.8 Закону Республіки Білорусь від 4 жовтня 1994 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання»)

[8]. Подібний спосіб легалізації істотно спрощує процедуру створення ППГО, зменшує розміри витрат засновників організацій та обсяг часу, необхідний для проходження вказаної процедури, що обґрунтовує доцільність обов'язковості запозичення вказаного досвіду законодавства Республіки Білорусь при вдосконаленні процедур легалізації вітчизняних ППГО саме у цій частині.

Як і у Російській Федерації, нотаріуси та адвокати Республіки Білорусь обов'язково мають бути членами Білоруської нотаріальної палати та колегій адвокатів, які, у свою чергу, об'єднуються у Білоруську республіканську колегію адвокатів, які є професійними об'єднаннями, уповноваженими здійснювати адвокатське та нотаріальне самоврядування. Білоруська нотаріальна палата та Білоруська республіканська колегія адвокатів не є громадськими об'єднаннями, оскільки на їхню діяльність не поширюється дія Закону Республіки Білорусь від 4 жовтня 1994 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання» [9, 10], проте діяльність цих об'єднань подібна до діяльності всеукраїнських професійних громадських організацій адвокатів та нотаріусів.

Закон Республіки Білорусь від 15 червня 1993 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про адвокатуру» в ст.15 закріплює право адвокатів об'єднуватися у республіканські та міжнародні союзи й асоціації, проте одночасно у ст.7 забороняє адвокату перебувати на службі у громадській організації. У білоруському законодавстві відсутнє легальне визначення поняття «служба у громадській організації», проте узагальнений аналіз положень білоруського законодавства дозволяє стверджувати, що під цією службою необхідно розуміти оплачувану роботу по трудовому договору у виконавчому органі організації [10].

Відповідно до ст.24 Закону Республіки Білорусь від 4 жовтня 1994 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання» контроль за діяльністю білоруських ППГО здійснюють органи реєстрації (управління юстиції), а також виконавчі та розпорядчі органи у межах своєї компетенції, передбаченої діючим законодавством Республіки Білорусь. Слід зазначити, що професійні правничі громадські об'єднання Республіки Білорусь зобов'язані щорічно подавати оновлену інформацію про склад виборних керівних органів разом із контактною інформацією до органів реєстрації, а також повідомляти їх про проведення загальних зборів організації [8], що дає підстави вести мову про достатньо високий рівень державного контролюючого впливу стосовно професійних правничих громадських об'єднань Республіки Білорусь, про відсутність належного громадського контролю за їх діяльністю, а також про відсутність достатніх можливостей у цих організацій здійснювати певну громадську контрольну діяльність під час їхньої взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування [11].

Адміністративно-правове регулювання порядку створення професійних правничих громадських Республіки Казахстан та Республіки Вірменії, їх взаємодії з органами державної влади та порядку припинення їх діяльності є досить подібним до вище розглянутого досвіду адміністративно-правового регулювання Російської Федерації та Республіки Білорусь, через що вбачається за необхідне звернути увагу лише на його особливості. Відповідно до ст.6 Закону Республіки Вірменія від 4 грудня 2001 року (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські організації», засновники ППГО є членами цієї організації [12]. На відмінну від вірменського законодавства, норми вітчизняних нормативно-правових актів залишають відкритим дискусійне питання стосовно членства правників у ППГО, яку вони заснували. Також варто зазначити, що при розробці перспективного законодавства з питань діяльності ППГО в Україні доцільно запозичити досвід Республіки Вірменія у частині відсутності законодавчого закріплення розподілу професійних громадських організацій за територіальним статусом щодо обов'язковості передбачення у статутах організацій

порядку оскарження рішень органів організацій, порядку здійснення внутрішнього контролю в організації різноманітними суб'єктами, а також стосовно законодавчого окреслення обов'язку організацій надання на затвердження зборів організацій звітів про їх діяльність та про використання їх майна, забезпечувати загальнодоступність цих звітів [12]. При дослідженні досвіду адміністративно-правового регулювання порядку створення професійних правничих громадських Республіки Казахстан варто звернути увагу на те, що казахське законодавство, на відміну від вітчизняного, чітко передбачає мінімальну кількість правників, які можуть заснувати відповідну організацію (не менше 10 осіб), встановлює абсолютно визначений двохмісячний термін з моменту прийняття рішення про створення організації, протягом якого засновники організації мають подати відповідні документи для державної реєстрації (ст.ст.10, 13 Закону Республіки Казахстан від 31 травня 1996 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання»). Слід звернути увагу на те, що відповідно до ст.14 вказаного Закону філії та представництва, у тому числі й осередки казахських ППГО, підлягають обов'язковій реєстрації, щоправда, за спрощеною процедурою, яка має назву «облікова реєстрація». Вона здійснюється територіальними органами Міністерства юстиції Республіки Казахстан [13]. Подібний досвід обов'язкової та одночасно спрощеної реєстрації осередків може бути запозичений при розробці вітчизняного перспективного законодавства з урахуванням необхідності обов'язкового державного обліку осередків всеукраїнських ППГО. Відповідно до ст.23 Закону Республіки Казахстан від 31 травня 1996 року (з наступними змінами та доповненнями) «Про громадські об'єднання» із заявою про призупинення або про ліквідацію ППГО можуть звернутися до суду органи прокуратури, органи внутрішніх справ, а також громадяни [13]. Вітчизняне законодавство не передбачає подібного права громад України, а його можливе закріплення може негативно вплинути на діяльність ППГО України, оскільки, враховуючи розповсюдженість конфліктів між керівництвом вітчизняних ППГО, не варто залишати поза увагою можливість виникнення випадків зловживання цим правом. Діюче законодавство передбачає право громадян України у випадку наявності у них інформації про протиправність діяльності ППГО звернутися до органів прокуратури або до територіальних управлінь Міністерства юстиції України, які й можуть здійснити перевірку відповідної інформації та внести подання до суду про призупинення діяльності або про примусовий розпуск організацій.

Законодавство Республіки Казахстан та Республіки Вірменія, подібно до законодавства Російської Федерації та Республіки Білорусь, закріплюють обов'язкове членство нотаріусів у загальнодержавних самоврядних організаціях нотаріусів: у Республіці Вірменія – у Нотаріальній Палаті Республіки Вірменія, яка є професійною некомерційною організацією нотаріусів, у Республіці Казахстан – у Республіканській нотаріальній палаті, яка є також професійною некомерційною організацією, що створена для вираження та захисту законних прав та інтересів нотаріусів, які займаються приватною практикою, а також для здійснення контролю за дотриманням законодавства про нотаріат при здійсненні нотаріальних дій [14, 15]. Законодавчо закріплений перелік повноважень цих утворень свідчить про подібність їх діяльності до вітчизняних всеукраїнських ППГО нотаріусів. Подібні утворення з обов'язковим членством також характерні і для адвокатури Республіки Вірменія. Так, відповідно до ст.29 Закону Республіки Вірменія від 14 грудня 2004 року «Про адвокатури» усі адвокати республіки є членами Палати адвокатів Республіки Вірменія, яка має статус некомерційної професійної самоврядної юридичної особи. Вказаний Закон, подібно до законодавства Російської Федерації, у ст.16 містить недосконалі норми, які обмежують права професійних громадських організацій адвокатів Республіки Вірменія, яким забороняється здійснювати більшість повноважень Палати адвокатів Республіки Вірменія (наприклад, захист прав адвокатів у відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, забезпечення здійснення ефективної

безоплатної юридичної допомоги, здійснення контролю за адвокатами щодо дотримання ними етичних правил поведінки тощо) [16].

Переходячи до розгляду досвіду адміністративно-правового регулювання порядку створення та діяльності ППГО країн Балтії, слід зазначити, що вказане регулювання у Литовській Республіці є досить подібним до вітчизняного аналогу. Проте, варто звернути увагу і на те, що ст.5 Закону Литовської Республіки від 11 червня 1998 року (з наступними змінами та доповненнями) «Про неурядові організації» передбачає досить цікаві положення про те, що осередки ППГО також обов'язково мають статус юридичної особи [17]. В Україні осередки всеукраїнських ППГО можуть набути статусу юридичної особи за рішенням керівних органів цих організацій шляхом державної реєстрації нової громадської організації відповідного рівня, що є чинником численної кількості незручностей, які виникають на практиці. Ст.17 вказаного Закону встановлює чіткий одномісячний термін, протягом якого засновники організацій з моменту прийняття рішення мають подати документи для державної реєстрації організації. У Латвійській Республіці правники мають право об'єднуватися у професійні громадські об'єднання, які мають назву «асоціації». Їх діяльність регулюється Законом Литовської Республіки від 14 листопада 2003 року (з наступними змінами та доповненнями) «Про асоціації та фонди». Особливої уваги заслуговують положення вказаного Закону стосовно можливості відстрочки державної реєстрації ППГО у разі невідповідності поданого статуту для реєстрації нормам литовського законодавства або у разі неподання окремих документів [18]. Подібний порядок вирішення вказаних ситуацій, які виникають при державній реєстрації майже кожної подібної вітчизняної організації, обов'язково має бути запозичений у діяльність вітчизняних державних органів, які здійснюють державну реєстрацію ППГО, шляхом відповідного законодавчого закріплення. У Литовській Республіці відомості про усі професійні правничі громадські організації, як і в Україні, заносяться до Єдиного реєстру асоціацій та фондів, інформацію з якого може отримати будь-яка особа, проте у спеціальному порядку та лише на підставі письмового запиту [18]. Подібно до законодавства Республіки Вірменії, Закон Литовської Республіки від 14 листопада 2003 року (з наступними змінами та доповненнями) «Про асоціації та фонди» передбачає, що засновники організацій з моменту їх державної реєстрації стають членами цих новостворених організацій, при цьому мінімальна законодавчо визначена кількість засновників становить 2 особи [18]. Досить цікавою виглядає норма литовського законодавства, яка встановлює обов'язок ППГО вести реєстр членів, в якому має міститись наступна інформація: прізвище, ім'я члена, його ідентифікаційний номер, домашня адреса (найменування та юридична адреса для юридичних осіб), яка може бути доступною лише для членів організацій, а також контролюючих та правоохоронних органів. Також литовське законодавство є досить прогресивним у частині врегулювання питань припинення діяльності ППГО, оскільки передбачає значно більший перелік підстав припинення цих організацій, на відміну від вітчизняного, а саме: внаслідок банкрутства, за рішенням зборів членів організацій, у зв'язку із зменшенням числа членів організацій до кількості, меншої за встановлену законом норму, у зв'язку із закінченням строку, на який були створені організації, а також за рішенням суду [18]. Подібні підстави припинення ППГО закріплені і у Законі Естонської Республіки від 06 червня 1996 року (з наступними змінами та доповненнями) «Про неурядові організації», проте у ньому додатково ще досить детально врегульовується процедура банкрутства вказаних організацій [19]. Естонські ППГО характеризуються високим рівнем розвитку внутрішнього громадського контролю, оскільки естонське законодавство закріплює за членами цих організацій право здійснювати контроль за усіма органами відповідних організацій, закріплює обов'язок керівних органів організацій подавати щорічно звіти про діяльність та фінансові звіти на затвердження загальних зборів організацій, які також мають право

вимагати здійснення аудиторської перевірки та відповідного аудиторського висновку (ст.ст.12, 34, 36 Законі Естонської Республіки від 06 червня 1996 року (з наступними змінами та доповненнями) «Про неурядові організації») [19].

Прогресивність положень законодавчих актів та державного регулювання діяльності ППГО прибалтійських держав, порівняно з іншими розглянутими вище державами, є наслідок діяльності парламентаріїв країн Балтії, спрямованої на приведення національного законодавства з цих питань у відповідність до європейських стандартів перед вступом цих держав до Європейського Союзу.

Підсумовуючи, варто зазначити, що при розробці перспективного законодавства України з питань діяльності ППГО не варто концентруватися лише на досвіді окремої держави, варто навпаки запозичувати досвід усіх без винятку розглянутих держав, оскільки кожна з них має певні переваги та надбання у цій сфері адміністративно-правового регулювання. З метою вдосконалення адміністративно-правового регулювання порядку створення ППГО доцільно запозичити досвід, перш за все, Республіки Білорусь, Російської Федерації, Республіки Вірменія та Республіки Казахстан, які вже, на відміну від України, вдало вдосконалили та спростили так звану «радянську» модель державної реєстрації об'єднань громадян. З питань, пов'язаних з підвищенням рівня громадського контролю за діяльністю ППГО, доцільно запозичити прогресивні законодавчі напрацювання у цій сфері держав Балтії, при розробці загальнодержавних програм, спрямованих на активізацію взаємодії ППГО з органами державної влади, варто орієнтуватися, у першу чергу, на досвід Російської Федерації, а при реформуванні діючого законодавства з питань припинення діяльності ППГО та державного контролю за їх діяльністю – на прогресивне законодавство держав Балтії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Об общественных организациях: Федеративный Закон Российской Федерации от 19 мая 1995 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/popular/obob/76_2.html.
2. Основы законодательства Российской Федерации о нотариате: Федеративный Закон Российской Федерации от 11 февраля 1993 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nalog-consultant.ru/doc49258.html>.
3. Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации: Федеративный Закон Российской Федерации от 31 мая 2002 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.advocate-realty.ru/law>.
4. О некоммерческих организациях: Федеративный Закон Российской Федерации от 12 января 1996 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fparf.ru/laws/federal_zakonodat/nekommerc.htm.
5. Общероссийская общественная организация «Ассоциация юристов России». – Об Ассоциации / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.alrf.ru/content/about>.
6. О мерах по совершенствованию высшего юридического образования в Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации от 26 мая 2009 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.alrf.ru/proekti/kachestvo-iuridicheskogo-obrazovaniya/kachestvo-iuridicheskogo-obrazovaniya>.
7. Об антикоррупционной экспертизе нормативно-правовых актов и проектов нормативно-правовых актов: Федеративный Закон Российской Федерации от 17 июля 2009 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.alrf.ru/proekti/obschestvennaya-ekspertiza/obschestvennaya-ekspertiza>.

8. Об общественных объединениях: Закон Республики Беларусь от 4 октября 1994 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.by/webnpa/text.asp?RN=V19403254>.
9. О нотариате и нотариальной деятельности: Закон Республики Беларусь от 18 июля 2004 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.levonevski.net/pravo/razdelb/text1496/index.html>.
10. Об адвокатуре: Закон Республики Беларусь от 15 июня 1993 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.rka.by/urist_osnova/zakon.doc.
11. Віхляєв М.Ю. Особливості адміністративно-правового регулювання діяльності професійних правничих громадських організацій в Республіці Білорусь / М.Ю. Віхляєв // Сучасний стан і перспективи розвитку держави і праві в Україні очима студентів: Матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції / [за заг. ред. А.В. Грабильнікова та Д.О. Трескіна]. – Дніпропетровськ: видавництво «Літограф», 2010 – С. 16-17.
12. Об общественных объединениях: Закон Республики Армения от 4 декабря 2001 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1295&lang=rus>.
13. Об общественных объединениях: Закон Республики Казахстан от 31 мая 1996 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eccis.org/main.aspx?uid=9284>.
14. О нотариате: Закон Республики Армения от 27 декабря 2001 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1297&lang=rus#4>.
15. О нотариате: Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00048&ogl=all>.
16. О адвокатуре: Закон Республики Армения от 14 декабря 2004 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2255&lang=rus>.
17. Dėl visuomeninių organizacijų: Teisę Lietuva Respublika nuo 11 birželis 1998 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=59154&Condition2>.
18. Dėl asociācijas ir fondai: Teisę Lietuva Respublika nuo 14 lapkritis 2003 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.likumi.lv/doc.php%3Fid%3D81050&prev>.
19. Mittetulundusühikute seadus: Seadus Eesti Vabariigi pärit 6 juuni 1996 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=13235618>.

УДК 342.951: [34:001] (477)

ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ У СФЕРІ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Меліхова О.Ю., к.ю.н., ст. викладач

Запорізький національний університет

Проведено аналіз форм управління у сфері юридичної науки в Україні а також здійснено їх класифікацію, виділено проблемні аспекти та сформульовано пропозиції щодо їх вирішення.

Ключеві слова: неправові форми, правові форми, суб'єкт, управління, юридична наука.

Мелихова О.Ю. ФОРМЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ В СФЕРЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ В УКРАИНЕ: АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА / Запорожский национальный университет, Украина

Проведен анализ форм управления в сфере юридической науки в Украине, а также осуществлена их классификация, выделены проблемные аспекты и сформулированы предложения относительно их разрешения.

Ключевые слова: неправовые формы, правовые формы, субъект, управление, юридическая наука.

Melikhova O.Y. FORMS OF ACTIVITY OF MANAGEMENT EFFECTS SUBJECTS IN THE LAW SCIENCE IN UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL DESCRIPTION / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The analysis of forms of governance in the field of legal science in Ukraine, and also carried out their classification, identified problematic issues and formulate proposals for their resolution.

Key words: non-legal forms, legal forms, subject, administration, legal science.

Однією із важливих ознак, що характеризують управлінський вплив у сфері юридичної науки є специфіка форм діяльності суб'єктів управління. Від вибору ефективних форм управління значної мірою залежить досягнення позитивних результатів у сфері управління юридичною наукою в Україні, забезпечення її розвитку. До того ж, формалізація управлінського впливу є об'єктивним вираженням функцій управлінської діяльності та гарантом відкритості та сумлінності управління в сфері юридичної науки в Україні. Саме цим і обумовлена актуальність аналізу форм діяльності суб'єктів управлінського впливу у сфері юридичної науки в Україні та формулювання мети цієї статті.

Безпосередньо дослідженню форм управління у сфері юридичної науки в Україні увага вчених-адміністративістів, на жаль, не приділяється. Однак загальнотеоретичні питання адміністративного права, щодо визначення форм державного управління та їх класифікації розкриваються у працях В. Авер'янова, Д. Бахраха, Ю. Битяка, П. Василенкова, Ю. Ведернікова, М. Єропкина, С. Ківалова, Ю. Козлова, В. Колпакова, Т. Коломоєць, О. Кузьменко, Д. Лук'янця, С. Студенікіна, М. Студенікіної, С. Стеценка, В. Столбового, О. Якуби і ряду інших.

Формами традиційно прийнято вважати зовнішнє вираження чого-небудь. Стосовно управління, то його формами також слід вважати зовнішнє вираження відповідної управлінської діяльності. У вітчизняній адміністративно-правовій літературі увагу приділено, в основному, формам державного управління, хоча варто акцентувати увагу на тому, що в науці адміністративного права відсутній загальноприйнятий термін для позначення зовнішнього вияву державного управління й, поряд з терміном «форми державного управління» зустрічаються непоодинокі випадки використання таких термінів, як «організаційно-правові форми управлінських дій», «форми управлінської діяльності», «адміністративно-правові форми», «форми діяльності державної адміністрації» тощо.

Так, наприклад, в Академічному курсі з адміністративного права за загальною редакцією В. Авер'янова під формами державного управління розуміється відмінні за свої характером та наслідками способи зовнішнього вираження діяльності органів

виконавчої влади [1, 277-278]. В свою чергу С. Стеценко під формами державного управління розуміє зовнішній прояв конкретних дій органів виконавчої влади чи їхніх посадових осіб, в яких реалізується компетенція цих органів (осіб) [2, 166-169]. На особливу увагу заслуговують визначення форм державного управління, запропоноване Т. Коломоєць, яка надає більш ширше визначення форми державного управління, що розуміється як зовнішньо виражена дія, волевиявлення виконавчо-розпорядчого органу (посадової особи), здійснене у рамках режиму законності та його компетенції для досягнення управлінської мети – вираження у зовнішньому вигляді конкретних дій державних органів, їх структурних підрозділів і посадових осіб, які здійснюються у процесі виконавчої діяльності й спрямовані на реалізацію функцій управління та поділяються на правові і неправові [3, 119].

Оскільки предметом дослідження охоплюються форми управління в цілому юридичною наукою в Україні, то, безперечно, що форми управління юридичною наукою будуть дещо ширшими, ніж форми державного управління юридичною наукою, хоча їх «серцевину» (базу) будуть формувати саме форми державного управління у сфері юридичної науки.

Проаналізувавши наявні в адміністративно-правовій доктрині погляди щодо форми управління, стосовно юридичної науки формами її управління можна вважати зовнішнє вираження змісту управлінської діяльності як сукупності конкретних організаційно-правових дій суб'єктів управління (державних та недержавних), спрямованих на формування та реалізацію управлінських цілей та функцій управління та є вираженням методів управління у сфері юридичної науки.

Зміст юридичної науки, множинність суб'єктів управління нею, особливості їх правової структури, функціонального призначення дозволяють вести мову про наявність розмаїття форм управління юридичною наукою, а, відповідно, і про можливість їх класифікації. Класифікація необхідна для найповнішого з'ясування сутності різновиду форми управління у сфері юридичної науки. Можна обирати різні критерії для класифікаційного розподілу форм управління у сфері юридичної науки. В якості базового може виступити розподіл форм управління у сфері юридичної науки в залежності від характеру наслідків їх застосування. А саме, за цим критерієм можна виділити:

- 1) правові форми управління юридичною наукою, що породжують правові наслідки для всіх учасників управлінських відносин. Така форма притаманна всім суб'єктам управління юридичною наукою, оскільки вони всі є суб'єктами нормотворчої діяльності. Інша справа, що є державні суб'єкти, що приймають загальнообов'язкові правила поведінки (наприклад, ВАК України щодо створення спеціалізованих вчених рад, про зміст вимог до фахових видань, щодо складання кандидатських іспитів; Президент України – щодо реорганізації Академії правових наук України тощо), а акти, прийняті недержавними суб'єктами, є обов'язковими лише для підконтрольних осіб. Якщо мова йде про Академію наук вищої освіти України, то її акти управління є обов'язковими лише для членів Академії тощо. Отже, правова форма управління юридичною наукою може знаходити прояв у наступних різновидах:
 - прийняття нормативно-правових актів: наприклад, Постанова Президії ВАК України від 27.05.2009 року «Про контроль рівня теоретичної підготовки здобувачів наукових ступенів»; Постанова Президії ВАК України від 08.10.2008 року «Про затвердження паспорту спеціальності 12.00.09».
 - прийняття індивідуальних актів: наприклад, Постанова ВАК України від 27.05.2009 року «Про присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук»; Постанова Президії ВАК України від 08 липня 2009 року «Про створення в Київському національному університеті внутрішніх справ

Міністерства внутрішніх справ України спеціалізованої вченої ради К.26.007.06 із правом приймати до розгляду та проводити захист дисертацій на здобуття наукового ступені кандидата наук зі спеціальності «12.00.03-цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» терміном на два роки»; Постанова Президії ВАК України від 12.11.2008 року «Про відмову у видачі диплома доктора наук».

- укладання адміністративних договорів, домовленостей: наприклад укладання адміністративних договорів між Міністерством внутрішніх справ України та Державним науково-дослідним інститутом Міністерства внутрішніх справ України на проведення наукових досліджень з проблематики забезпечення громадської безпеки під час проведення масових спортивних (футбольних) заходів із тим, щоб сформувати науковий базис для розробки та прийняття законодавчих нормативно-правових актів для забезпечення громадської безпеки під час проведення Чемпіонату світу з футболу «Євро 2012».
- 2) неправові форми управління юридичною наукою, які не породжують юридичних наслідків для суб'єктів управлінських відносин. Неправові (або їх ще називають організаційні) форми управління юридичною наукою в Україні – це повсякденні та різноманітні вияви діяльності (упорядковуючої), необхідні для забезпечення чіткої та ефективної роботи всіх суб'єктів управління юридичною наукою щодо розвитку та управління юридичної науки в Україні. Вони також досить різноманітні за зовнішніми проявами. Серед них також можна виділити:
- організаційно-правові дії: наприклад, проведення численних, різноманітних заходів з питань юридичної науки спільно Академією правових наук України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством юстиції України на базі провідних юридичних вищих навчальних закладів, наукових установ; зосередження зусиль юристів-вчених, юристів-практиків під егідою Міністерства юстиції України, Міністерства освіти і науки України щодо розробки проекту Концепції розвитку вищої юридичної освіти в Україні, в якій передбачався б взаємозв'язок її із юридичною наукою; засідання Ради президентів академій наук України спільно із ВАК України 12.11.2008 року щодо регуляторної політики формування наукового кадрового потенціалу з основних напрямків фундаментальних досліджень [4, 3]. Також в якості прикладу можна навести проведення щорічних Загальних зборів Академії правових наук України, численний наукових, науково-практичних заходів на базі провідних вищих навчальних закладів України;
 - матеріально-технічні операції: наприклад, звіт Міністерства освіти і науки України щодо використання бюджетних коштів на наукові дослідження, в тому числі у галузі права, на підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації.

Безперечно, традиційним для вітчизняної адміністративно-правової науки є розподіл форм управління, в тому числі і державного, на правові та неправові. В той же час вченими-адміністративістами виділяються й інші різновиди їх класифікації. Так, наприклад, В. Колпаков та О. Кузьменко пропонують за способом реалізації методів управління виділяти такі форми: а) видання нормативно-правових актів управління; б) видання ненормативних актів управління; в) укладання адміністративних договорів; г) здійснення реєстраційних та інших юридично значимих дій; д) проведення організаційних дій; є) виконання матеріально-технічних операцій [5, 202]. По суті пропонується деталізована систематизація правових та неправових форм управління. Ю. Ведерніков, В. Шкарупа пропонують дещо іншу класифікацію форм управління (щоправда, називають їх формами здійснення виконавчої діяльності), а саме: за

замість виділяють – правотворчу та правозастосовчу форми [6, 24]. Такі форми управління цілком можна виділити і щодо юридичної науки, а саме: прикладом правотворчої форми може слугувати діяльність будь-якого суб'єкта управління із групи виконавчо-розпорядчих суб'єктів щодо створення, зміни, скасування й удосконалення правових норм, тобто видання нормативних актів (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1994 року «Про стипендії Кабінету Міністрів України для молодих учених», Постанова Президії Академії правових наук України від 08 вересня 1997 року «Про схеми посадових окладів працівників науково-дослідних установ Академії правових наук України» тощо). Правозастосовча діяльність полягає у вирішенні конкретних управлінських справ на основі відповідних правових норм (наприклад, рішення Президії ВАК України щодо присвоєння наукового ступеня доктора юридичних наук). Щоправда, стосовно діяльності недержавних суб'єктів управління слід зазначити, що форми їх управління за цим класифікаційним розподілом є дещо специфічним (як за змістом, за сферою, за характером тощо).

В. Столбовий пропонує розподіляти форми управління за: а) значенням наслідків, які виникають у результаті використання тієї чи іншої форми; б) ступенем правової регламентації процесу їх застосування. Він, зокрема, пропонує такі їх види: а) встановлення норм права (для управління юридичною наукою це є характерною формою управління в діяльності суб'єктів); б) застосування норм права (також притаманна управлінню юридичною наукою); в) укладання адміністративних договорів (можуть слугувати договори на проведення досліджень у правовій сфері; виділення грошей Академії правових наук України на проведення певних спеціальних досліджень, так звані держбюджетні наукові дослідження із фінансуванням через Міністерство освіти і науки України); г) здійснення реєстраційних та інших юридично значимих дій (реєстрація атестаційних справ у ВАК України, реєстрація заявок на участь у конкурсі стипендій Кабінету Міністрів України для молодих вчених у Міністерстві освіти і науки України тощо); д) проведення організаційних дій (проведення слухань, засідань, заходів наукового характеру Міністерства юстиції України, Академії правових наук України тощо); є) виконання матеріально-технічних операцій [7, 56].

Своєрідну класифікацію пропонує Ю. Козлов: а) за ступенем юридичного вираження – основні і ті, що базуються на них; б) за досягнутим результатом – позитивне регулювання (наприклад, рішення про створення спеціалізованої ради) і реакція на негативне явище (відмова у видачі диплома кандидата юридичних наук); в) за обсягом – загальнообов'язкові (постанова Президії ВАК України щодо встановлення вимог до дисертацій) або адресовані конкретному об'єкту (про попередження керівництва спеціалізованої ради про недопустимість поверхової експертизи дисертаційних досліджень); г) за направленістю – вплив на суспільні відносини у сфері управління або на діяльність підлеглого управлінського персоналу (в якості прикладу можуть слугувати Постанова Кабінету Міністрів України щодо затвердження положення про Порядок присвоєння вчених звань, а також наказ голови ВАК України щодо зміни персонального складу редакційної ради журналу «Бюлетень ВАК України»); д) за суб'єктами – односторонньо виражені, дво- або багатосторонні; ж) за юридичним змістом – дозвольні (наприклад, постанова Президії ВАК України щодо зарахування статей в якості фахових), заборонні (наприклад, Постанова Президії ВАК України щодо заборони подання повторно дисертацій на захист протягом року після негативного рішення спеціалізованої вченої ради), приписуючи (наприклад, щодо подання електронних копій журналів до Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського) [8, 225-226].

Ф. Бортняк виділяє структурні та процесуальні форми діяльності, хоча по тексту його роботи зрозуміло, що мова йде про форми управлінської діяльності [9, 9]. Щодо першої, то вона розглядається як внутрішньо організаційна діяльність, пов'язана із визначенням організаційної структури суб'єктів, об'єктів управління, друга ж – це

зовнішній вияв діяльності суб'єкта, що сприяє фактично повному виконанню покладених на нього завдань. Стосовно управління юридичною наукою в Україні структурні форми управління пов'язані із визначенням системи суб'єктів, їх організаційної структури, системи об'єктів управління (наприклад, щодо структурних підрозділів Міністерства юстиції України, які покликані сприяти розвитку юридичної науки, щодо структури Академії правових наук України, щодо організаційної структури ВАК України, а також структурні питання спеціалізованих вчених рад, науково-консультативних підрозділів Генеральної прокуратури України, Верховного Суду України, Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України тощо). Процесуальні ж форми будуть представлені у фактичній послідовній діяльності Міністерства освіти і науки України щодо підтримки молодих вчених, визнання пріоритетних напрямків наукових досліджень у сфері правової науки, підтримки вузівської правової науки, стимулювання наукових досліджень, встановлення вимог щодо монографічних досліджень, статей у наукових фахових виданнях, складання кандидатських іспитів тощо.

Слід зазначити, що саме базовою є класифікація форм управління у сфері юридичної науки на правові та неправові із внутрішнім розподілом на різновиди. Однак, при цьому правові і неправові форми управління у сфері юридичної науки тісно взаємодіють, взаємодоповнюють один одного. Інколи вчинення технічних дій є передумовою настання певних правових наслідків. З іншого боку, саме порядок здійснення багатьох матеріально-технічних та організаційних дій врегульований правовими нормами. І надалі варто зберігати все розмаїття форм управління юридичною наукою, враховуючи особливість кожного суб'єкта управління, із тим, щоб досягти максимального результату – розвитку юридичної науки в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у двох томах: / [Битяк Ю.П., Колпаков В.К., Лук'янець Д.М та ін.; ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова)]. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. – Т. 1. Загальна частина. – 2004. – 584 с.
2. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: Навчальний посібник / Семен Григорович Стеценко – К.: Атіка, 2007. – 624 с.
3. Адміністративне право України: підручник / [Коломоець Т.О., Пирожкова Ю.В., Армаш Н.О. та ін]; / за заг.ред. Т.О. Коломоець. – К.: Істина, 2009. – 480 с.
4. Мачулін В.Ф. Атестація наукових кадрів вищої кваліфікації як важлива складова розвитку наукового кадрового потенціалу України / В.Ф. Мачулін // Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 4(114). – С. 2-3.
5. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 537 с.
6. Ведерніков Ю.А. Адміністративне право України: навчальний посібник / Ю.А. Ведерніков, В.К. Шкарупа. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 334 с.
7. Столбовий В.М. Адміністративне право України: посібник для підготовки до іспитів / Володимир Миколайович Столбовий. – К.: КНТ, 2009. – 150 с.
8. Алехин А.П. Административное право России. Вторая часть: учебник / А.П. Алехин, А.А. Кармалицкий – М.: Издательство «Зерцало». – 2009. – 320 с.
9. Бортняк Ф.В. Форми та методи діяльності державної виконавчої служби: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Ф.В. Бортняк. – К., 2008. – 16 с.

УДК

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО І СУСПІЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЕРТНО-ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Резнік М.М., викладач

Сумський державний університет

Статтю присвячено дослідженню питань щодо специфіки правового регулювання діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в сфері оціночної діяльності. Стаття містить пропозиції щодо удосконалення адміністративно-правового регулювання експертно-оціночної діяльності в Україні на державному та місцевому рівнях.

Ключові слова: оціночна діяльність, експертно-оціночна діяльність, суб'єкти оціночної діяльності, саморегулювні організації.

Резнік М.М. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО И ОБЩЕСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКСПЕРТНО-ОЦЕНОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ / Сумской государственный университет, Украина

Статья посвящена исследованию вопросов по специфике правового регулирования деятельности органов государственной власти и местного самоуправления в сфере оценочной деятельности. Статья содержит предложения по усовершенствованию административно-правовому регулированию экспертно-оценочной деятельности в Украине на государственном и местном уровнях.

Ключевые слова: оценочная деятельность, экспертно-оценочная деятельность, субъекты оценочной деятельности, саморегулируемые организации.

Reznik M.N. ACTUAL PROBLEMS OF THE STATE AND ADMINISTRATIVE REGULATION EXPERT ASSESSMENT ACTIVITIES IN UKRAINE / Sumy state university, Ukraine

The article investigates issues related to specific legal regulation of state and local governments in assessment activities. Article contains proposals on improvement of administrative regulation expert assessment activities in Ukraine at the national and local levels.

Key words: evaluation activity, peer-assessment activities, subjects of evaluation, self-regulatory organizations.

Рушійною силою появи в Україні незалежної оцінки і розвитку професійної оціночної діяльності став початок приватизаційних процесів, законодавчі основи яких потребували оцінки майна (в т.ч. земельних ділянок).

Оцінка землі стала широко затребуваною, оскільки з'явилася необхідність у реалізації заходів земельної реформи, здійсненні примусового відчуження майна за рішенням суду, податкової застави, з'ясування майнових суперечок.

Тож, можна з упевненістю констатувати, що запровадження єдиного механізму державного і суспільного регулювання оцінки майна та професійної оціночної діяльності є одним із пріоритетних напрямів поліпшення ситуації на ринку землі.

Питання діяльності органів влади у галузі земельних відносин досліджувалися такими науковцями як В. Андрейцев, А. Гетьман, Л. Здоровко, М. Орлов, О. Погрібний, М. Шульга, В. Янчук та інші. Проте питання вдосконалення діяльності державних органів в сфері саме оціночної діяльності не знайшли висвітлення в науковій літературі, що зумовлює актуальність цієї проблеми.

Метою статті є визначення суті державного і суспільного регулювання оціночної

діяльності в Україні та аналіз його механізмів за для подальшого вдосконалення адміністративно-правового регулювання експертно-оціночної діяльності в Україні.

Існуюча в Україні система державного управління у галузі земельних відносин поєднує нові інститути, що сформувалися у період розвитку ринку землі. Ця система є суперечливою, внаслідок чого існує державне управління не зовсім відповідає вимогам часу у здійсненні землеоціночної діяльності. Сьогодення потребує створення дієвої системи державних органів, що покликані здійснювати контроль і нагляд за дотриманням чинного законодавства суб'єктами оціночної діяльності [1, 153].

Вищий орган у системі органів виконавчої влади – Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади – міністерства (Міністерство аграрної політики України), державні комітети, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом; місцеві органи виконавчої влади – Рада Міністрів АРК, місцеві адміністрації [2, 92].

Представляючи інтереси відповідних територіальних громад, органи місцевого самоврядування зобов'язані дотримуватися вимог законодавства в частині майна, майнових прав, що знаходиться в комунальній власності, зокрема, забезпечувати єдність нормативно – правових вимог оцінки вказаного майна .сприяти створенню конкурентного середовища серед суб'єктів оціночної діяльності. Вказані органи відіграють надзвичайно важливу роль у реалізації державної земельної політики на місцях. Повноваження територіальних громад сіл, селищ і міст та їх органів – рад в галузі земельних відносин визначені в законі України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Від рівня свідомості кожного представника цих органів, чіткого виконання ними обов'язків у галузі земельних відносин, дотримання принципів відкритості та законності в цій сфері залежить ефективність управління земельними ресурсами та результат проведення земельної реформи. Однак на місцях доволі часто доводиться стикатися з незнанням основних положень чинного земельного законодавства, насамперед Земельного кодексу України, а також з неусвідомленням суті повноважень, покладених на відповідний орган місцевого самоврядування, нерозумінням необхідності вжиття дієвих заходів для подальшого реформування земельних відносин.

До державних комітетів відноситься Державний комітет по земельним ресурсам. Повноваження останнього в основному визначені Земельним Кодексом України та постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення по Державний комітет із земельних ресурсів» від 19.03.2008р. № 224.

Держкомзем неодноразово реорганізовувався, змінював частину своїх функцій, змінювалися органи, які спрямовували і координували його діяльність. І прийнята постанова ще докорінно не позначилася на його діяльності. Тривалий час не вирішувалося питання спрямування і координації роботи Комітету безпосередньо Кабміном, не вжито заходів щодо його належного кадрового, матеріально-технічного, фінансового забезпечення. За таких умов законодавче врегулювання діяльності земельної служби є досить нагальним, а тому Рада національної безпеки і оборони прийняла рішення про необхідність прийняття відповідного закону [3, 24].

Систему державних комітетів складають підпорядковані їм урядові та територіальні органи. Очолюють державні комітети голови, які не входять до складу Кабінету Міністрів України. Їх діяльність спрямовується та координується КМУ через Міністерство охорони навколишнього природного середовища.

ЦОВВ зі спеціальним статусом, що здійснюють управління, мають визначені Конституцією та законодавством України повноваження; щодо них встановлюється спеціальний порядок вирішення питань. Це: державна інспекція з контролю за

використанням і охороною земель; центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. Повноваження останнього в основному визначені Земельним Кодексом України та постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення по Державний комітет із земельних ресурсів» від 19.03.2008р. № 224.

Суспільне регулювання оціночної діяльності в Україні здійснюється саморегулювними організаціями оцінювачів (Ліга оцінювачів земель, Спілка оцінювачів земель – визнані Держкомземом). Тож надамо більш розширене поняття саморегулювних організацій оцінювачів.

Саморегулювними організаціями оцінювачів є всеукраїнські суспільні організації, що об'єднують фізичних осіб, визнаних оцінювачами, і здійснюють діяльність з суспільного регулювання оціночної діяльності. Створення і порядок діяльності саморегулювних організацій оцінювачів регулюється законодавством про об'єднання громадян з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні». Саморегулювні організації є юридичними особами, що діють на підставах самоврядування, вони не мають цілей отримання прибутку. Порядок визнання статусу саморегулювної організації Фондом державного майна встановлений Кабінетом Міністрів України.

Зауважимо, що регулювання оцінки майна та оціночної діяльності, забезпечення її достовірності і об'єктивності та формування і розвиток відповідної інфраструктури ринку землі, залежить від збалансованого поєднання основних механізмів. Основними серед яких є: нормативно-методичне регулювання, організаційно-правові механізми сегментації і контролю ринку оціночних послуг, організаційно-правові механізми «внутрішньокорпоративної ієрархії», організаційно-правові механізми регулювання доступу на ринок оціночних послуг.

Розглянемо і проаналізуємо детальніше механізми державного і суспільного регулювання оцінки майна і професійної оціночної діяльності в Україні. Отже, до механізмів нормативно-методичного регулювання відносяться: стандартизація оцінки майна, що полягає в розробці загальних стандартів оцінки майна і комплексу нормативних вимог їх виконання; методичне регулювання окремих, специфічних проблем практичної оціночної діяльності на різних сегментах ринку оціночних послуг тощо.

До організаційно-правових механізмів сегментації і контролю ринку оціночних послуг маємо віднести – нормативно-правове відокремлення випадків обов'язковості проведення оцінки, закріплення різних сегментів ринку об'єктів власності за певним типом суб'єктів оціночної діяльності, систему контролінгу якості проведеної оцінки (рецензування).

Основними організаційно-правовими механізмами внутрішньокорпоративної ієрархії є механізми формування саморегулювних організацій оцінювачів, їх організаційної структури, а також механізми внутрішньокорпоративної ієрархії членства в них.

Організаційно-правові механізми регулювання доступу на ринок оціночних послуг представлені системою ліцензування (сертифікації) суб'єктів оціночної діяльності, встановленням саморегулювними організаціями оцінювачів додаткових умов внутрішньої сертифікації для своїх членів і т.п.

Отже, реалізація вищезгаданих механізмів можлива лише шляхом державних рішень і впливу, а також шляхом формування суспільних інститутів в цій професійній сфері. Сукупність механізмів, які реалізуються державою, складає суть державного регулювання, і, відповідно, сукупність механізмів, що реалізуються суспільними інститутами – суть суспільного регулювання.

Історично в оцінці майна і професійній оціночній діяльності в різних країнах склалися різні системи регулювання. На сьогодні ми можемо говорити про три типи систем регулювання оцінки майна і оціночної діяльності.

Перший тип характеризується значним впливом суспільного регулювання при використанні досить дієвих механізмів державного регулювання (в першу чергу, доступу на ринок оціночних послуг і контролінга оцінки). Формування такої системи регулювання проходило від механізмів повного суспільного регулювання до впровадження механізмів державного регулювання, що укріплювало і робило прозорішим механізм суспільного регулювання.

Другий тип виділяється за ознакою основної ролі державного регулювання при законодавчо закріплених механізмах суспільного регулювання. Історично такий тип склався унаслідок поступового роздержавлення механізмів регулювання оцінки майна і професійної оціночної діяльності. До даного типу ми можемо віднести Україну, Росію, ряд інших держав колишнього СРСР.

І, нарешті, третій тип характеризується фактично слабким розвитком будь-яких систем регулювання, а іноді і відсутністю таких [4, 216].

Отже, державне регулювання оціночної діяльності полягає в забезпеченні формування і розвитку інфраструктури оцінки майна в Україні, об'єктивності і законності її проведення, зокрема відповідності оцінки нормативно-правовим актам, впровадження в практику оцінки міжнародних норм і правил, забезпечення суспільних інтересів в питаннях оцінки майна, створення конкурентного середовища серед суб'єктів оціночної діяльності і навчальних закладів, що здійснюють професійну підготовку оцінювачів, проведення оцінки майна органами державної влади і органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства.

Більш детально зупинимося на нормативно-методичного регулюванні. Сьогодні питання ціни, вартості і оцінки майна регулюються більш ніж 180 нормативно-правовими актами України (і не всі чинні норми кореспондують між собою). Головним серед них є Конституція України, яка регулює питання правового режиму земель, прав на землю, компетенції органи державної влади та місцевого самоврядування. Базовим нормативно – правовим актом що становить основу чинного земельного законодавства є Земельний кодекс України. Він регулює земельні відносини в цілому та оціночну діяльність, зокрема. Основний обсяг підзаконних земельно – правових норм міститься у постановах і розпорядженнях Кабінету Міністрів України – вищого органу в системі органів виконавчої влади. Регулювання оціночної діяльності здійснюється законами, які враховують специфіку предмету, а саме: закон України «Про оцінку земель», «Про оренду землі», «Про плату за землю», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність», «Про об'єднання громадян» та інші.

В Україні, в цілому, законодавчо закріплені єдині вимоги до процедури проведення оцінки майна і майнових прав, незалежно від форми власності і її місця знаходження, встановлені механізми, що регулюють процедури оцінки і вимоги до професійної оціночної діяльності, спрямовані на захист прав осіб, які використовують результати оцінки, що у свою чергу гармонізує українське і міжнародне законодавство в цій сфері відносин.

Однак велика кількість правових актів, впровадження яких спрямована на врегулювання різних аспектів земельних правовідносин, мають протиріччя. Це зумовлено тим, що нормативно – правові акти приймалися в різні періоди становлення ринкової економіки в Україні, застосовувалися різні підходи до інституційного тлумачення різних норм на різних етапах державотворення.

Удосконалювати діюче законодавство треба створюючи дієву та ефективну систему

законодавства, спроможної забезпечити правопорядок у сфері земельних відносин. Значний обсяг роботи щодо вдосконалення нормативно – правового регулювання оціночної діяльності на сьогодні не виконано, а в законодавчій діяльності парламенту домінує практика внесення окремих змін, які не завжди є системними і не забезпечують бажаного результату.

Формування цілісної системи нормативно – правового забезпечення, в т.ч. адміністративно – правового забезпечення оціночної діяльності є одним із головних напрямів реалізації державної політики [5, 91].

Проведене дослідження дозволило систематизувати суб'єктів державного та суспільного регулювання експертно – оціночної діяльності в Україні і визначити механізми державного регулювання вказаної діяльності. Для досягнення позитивного ефекту від державного регулювання слід вдосконалити правові засади оціночної діяльності. Реалізація зазначених заходів дозволить вдосконалити існуючу систему управління землеоціночною діяльністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Світличний О. Щодо вдосконалення діяльності виконавчих органів у галузі земельних відносин // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 6. – С. 153.
2. Бусуйок Д. Види органів державного управління земельним фондом // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 5. – С. 93.
3. Новаковський Л. Щодо удосконалення законодавчого забезпечення земельних відносин // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 4. – С. 24.
4. Третьак А.М., Дорош О.С. Під заг.ред. Третьака А.М. Управління земельними ресурсами: Навч. посібник. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2008. – 462 с.
5. Дрозд О. Норми адміністративного законодавства у сфері земельних відносин // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 6. – С. 91.

УДК 342.924 (354)

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ КОНТРОЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У ФІНАНСОВО-БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Стародубова О.А., в.о. доцента

*Азовський регіональний інститут управління
Запорізького національного технічного університету*

У статті проводиться дослідження питання про сутність правовідносин у сфері безпосереднього парламентського контролю за державним бюджетом.

Ключові слова: бюджетний контроль, парламент, функції парламентського контролю, бюджетний процес, парламентський контроль.

Стародубова О.А. ВЕРХОВНАЯ РАДА УКРАИНЫ КАК СУБЪЕКТ КОНТРОЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ФИНАНСОВО-БЮДЖЕТНОЙ СФЕРЕ / Азовский региональный институт управления Запорожского национального технического университета, Украина

В статье проводится исследование вопроса о сущности правоотношений в сфере непосредственного парламентского контроля над государственным бюджетом.

Ключевые слова: бюджетный контроль, парламент, функции парламентского контроля, бюджетный процесс, парламентский контроль.

Starodubova O.A. VERKHOVNA RADA OF UKRAINE AS SUBJECT OF CONTROL LEGAL RELATIONSHIPS IN FINANCIALLY-BUDGETARY SPHERE / Azov regional management institute of Zaporizhzhia national technical university, Ukraine

In the article research of question is conducted about essence of legal relationships in the field of direct parliamentary control above the state budget.

Key words: budgetary control, parliament, functions of parliamentary control, budgetary process, parliamentary control.

Однією з важливих теоретичних засад контрольної діяльності Верховної Ради України є питання про сутність правовідносин у сфері парламентського контролю. Для науки фінансового права також важливим буде дослідження питання про сутність правовідносин у сфері безпосереднього парламентського контролю за державним бюджетом.

Контрольним правовідносинам завжди приділялась увага дослідників. Стосовно контрольних правовідносин у науковій літературі зазначається, що вони спрямовані на захист порушених прав та забезпечення інтересів ефективного державного управління або ж загальної спрямованості лінії держави. При цьому під час здійснення контролю контрольні органи завжди діють, так би мовити, заради інтересів інших суб'єктів, виконуючи свої службові функції.

Що стосується контрольних правовідносин у сфері власне парламентського контролю, то в науковій літературі зазначається, що під ними слід розуміти правовий зв'язок між інституціями парламентського контролю та підконтрольними суб'єктами, який виникає на підставі відповідних юридичних фактів і спрямований на захист прав і свобод людини і громадянина, забезпечення функціонування органів державного управління в межах закону.

Контрольні парламентські правовідносини мають структуру, подібну до інших правовідносин: вона включає до свого складу об'єкт, суб'єкт і зміст правовідносин.

Стосовно об'єкта парламентських контрольних правовідносин дослідники зазначають, що у більшості випадків під об'єктом контролю розуміють підконтрольні структури – юридичних та фізичних осіб. Разом із цим відзначається певна неузгодженість такої позиції, оскільки підконтрольні структури фактично виступають суб'єктами правовідносин, тому пропонується об'єктом контрольних правовідносин вважати діяльність організацій і органів управління.

Стосовно питання про об'єкт правовідносин можна звернутись і до загальних теоретико-правових засад та відзначити, що під об'єктом правовідносин можуть розумітися або поведінка особи – суб'єкта правовідносин, або різні блага, з приводу яких виникають правовідносини. Особливою є позиція про те, що у правовідносинах поряд з об'єктом можна виділяти і предмет у речовому вигляді. Предметом правовідносин вважають і явища матеріального та духовного світу, які виступають об'єктом правової поведінки і мають для правовідносин юридичне значення. На підставі вказаного до предмета правовідносин у сфері парламентського контролю відносять дії та акти (у тому числі документи) органів влади, посадових осіб та інших підконтрольних суб'єктів.

У зв'язку з викладеним можна помітити певні суперечності щодо змісту понять “об'єкт” і “предмет” правовідносин у сфері парламентського контролю, оскільки до кожного з них у певних випадках відносять діяльність підконтрольних суб'єктів.

Розглядаючи діяльність підконтрольного суб'єкта як вид правової поведінки, вважаємо, що саме вона і є об'єктом правовідносин у сфері парламентського контролю. Їх предметом будуть саме явища матеріального світу, які виникають у процесі діяльності підконтрольного суб'єкта й мають юридичне значення для контрольних правовідносин.

Основним предметом у даному випадку будуть документи. Це пов'язується з тим, що саме у документованій формі здійснюється більшість урядових дій.

До суб'єктів правовідносин у сфері парламентського контролю дослідники відносять суб'єктів парламентського контролю та підконтрольних суб'єктів. До перших належать: Верховна Рада України, її внутрішні органи та посадові особи, депутатські групи (фракції), народні депутати та спеціалізовані органи парламентського контролю (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Рахункова палата). Виходячи з того, що основними структурними одиницями парламенту є керівництво Верховної Ради України; депутатські фракції, коаліція депутатських фракцій та опозиція; Погоджувальна Рада депутатських фракцій; комітети Верховної Ради України; тимчасові (спеціальні та слідчі) комісії Верховної Ради України; апарат Верховної Ради України та спеціалізовані органи, створені при парламенті. Виникає питання про те, чи всі з вищевказаних органів мають контрольні повноваження в бюджетній сфері. Розглянемо це питання більш детально.

Відповідно до глави 14 Регламенту ВР України, до керівництва Верховної Ради належать Голова Верховної Ради України, його перший заступник і заступники. Повноваження Голови Верховної Ради України визначено у ст.73 Регламенту. Її аналіз дає змогу дійти висновку про те, що безпосередньо контрольними функціями Голова парламенту не наділяється, а виконує загальні організаційні повноваження (у тому числі й у сфері парламентського контролю). Так, Голова Верховної Ради України разом з іншим: організовує роботу Верховної Ради, координує діяльність її органів; здійснює контроль за своєчасним направленням і розглядом депутатських запитів; координує діяльність комітетів, тимчасових слідчих комісій; порушує перед відповідними органами, посадовими особами питання про відповідальність осіб за невиконання ними вимог, встановлених Регламентом, Законами України “Про статус народного депутата України”, “Про комітети Верховної Ради України”, “Про тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України”, виконує доручення Верховної Ради тощо.

Відповідно до ст.75 Регламенту, перший заступник і заступник Голови Верховної Ради України: вживають заходів для організації скоординованої спільної роботи комітетів, тимчасових слідчих комісій; перший заступник Голови Верховної Ради України за розподілом обов'язків веде організаційну та іншу роботу з питань взаємодії Верховної Ради з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, з питань підготовки та розгляду законопроекту про Державний бюджет України на відповідний рік та звіту про його виконання, а також з питань здійснення Верховною Радою та її органами контрольних та інших функцій. Заступник Голови Верховної Ради України за розподілом обов'язків веде організаційну та іншу роботу з питань взаємодії Верховної Ради з органами судової влади та інформаційного забезпечення діяльності Верховної Ради.

Відповідно до ст.68 Регламенту, Погоджувальна рада депутатських фракцій створюється як консультативно-дорадчий орган для попередньої підготовки і розгляду організаційних питань роботи Верховної Ради. До складу Погоджувальної ради входять Голова Верховної Ради України, Перший заступник і заступник Голови Верховної Ради України, голови депутатських фракцій з правом ухвального голосу та голови комітетів з правом дорадчого голосу. У разі відсутності голови депутатської фракції чи голови комітету за їх дорученням у засіданні Погоджувальної ради бере участь, відповідно, заступник голови депутатської фракції, перший заступник (заступник) голови комітету з правом, відповідно, ухвального чи дорадчого голосу. У засіданнях Погоджувальної ради, поряд з іншими, також має право брати участь голова тимчасової слідчої комісії з правом дорадчого голосу, якщо на засіданні Погоджувальної ради розглядаються питання, що належать до повноважень такої комісії. Погоджувальна рада, окрім іншого: розглядає та ухвалює пропозиції щодо проектів календарного плану роботи

сесії, порядку денного сесії, розкладу пленарних засідань і тижневого порядку денного пленарних засідань; вносить пропозиції щодо проведення парламентських слухань.

Підконтрольними суб'єктами виступають усі органи державної влади і місцевого самоврядування та їх посадові особи, а також усі підприємства, установи та організації незалежно від форми власності. При цьому основним підконтрольним суб'єктом є Уряд.

Зміст парламентських контрольних правовідносин, як і інших правовідносин, утворюють взаємні права й обов'язки їх суб'єктів. Специфікою змісту у даному випадку в теорії називається те, що суб'єкти безпосереднього парламентського контролю не зобов'язані щоразу під час виникнення достатніх підстав застосовувати контрольні повноваження. Це зумовлено тим, що контроль не є основною функцією суб'єктів парламентської діяльності, та тим, що предметом контролю є політична діяльність урядових структур, а отже, застосування контролю не завжди є політично доцільним.

Говорячи про види бюджетних правовідносин, слід зазначити, що одними з них є контрольні правовідносини. Це, зокрема, прямо впливає і зі змісту ст. 1 БК України. При цьому деякі автори вказують на те, що контрольні бюджетні правовідносини спрямовані на організацію контролю в бюджетному процесі на всіх його стадіях, інші автори ведуть мову про організацію контролю лише за виконанням бюджету. Вважаємо більш правильною першу точку зору, тому що бюджетні правовідносини виникають як під час виконання Державного бюджету, так і під час його розробки та затвердження, внесення до нього змін та звітування про виконання тощо. Тому контрольні бюджетні правовідносини можуть існувати на всіх стадіях бюджетного процесу. Поза сумнівом, бюджетні правовідносини виступають видом фінансових правовідносин. Тому на бюджетні правовідносини поширюються окремі ознаки, що властиві останнім. Разом з тим бюджетні правовідносини мають певні особливі риси, властиві саме цим правовідносинам. До таких рис відносять такі:

1. За суб'єктами: учасниками бюджетних правовідносин є більш вузьке (порівняно з рештою фінансових правовідносин) коло осіб. До них у теорії відносять безпосередньо державу, органи державної влади, державні підприємства, установи та організації. При цьому держава як суб'єкт бюджетних правовідносин виступає в особі Верховної Ради, Президента України та Кабінету Міністрів, Верховної Ради і Уряду Автономної Республіки Крим, місцевих органів самоврядування та їх виконавчих органів. Тотожні думки висловлюються також іншими авторами.

Чинне бюджетне законодавство України визначає коло суб'єктів бюджетних правовідносин та їх загальну компетенцію. Так, відповідно до ст. 20 БК України, учасниками бюджетного процесу є органи та посадові особи, наділені владними повноваженнями. Зі змісту глави 17 БК України можемо визначати коло суб'єктів бюджетних контрольних правовідносин. Серед таких можна виділити Верховну Раду України (ст. 109 БК України), Рахункову палату (ст. 110 БК України) та інші органи, слід зазначити, що в БК України прямо виділяються лише сама Верховна Рада України (ч. 2 ст. 62, ч. 3 ст. 109 БК України) та її комітети (ч. 2 ст. 109 БК України) і, зокрема, Комітет Верховної Ради України з питань бюджету (ст. 27, 40-44, ч. 1 ст. 49, ч. 2 ст. 53, ч. 4 ст. 109 БК України). Інші суб'єкти парламентської діяльності, про яких згадувалося вище, у БК України прямо не зазначаються.

2. За правовим становищем суб'єктів: суб'єкт бюджетних правовідносин бере участь у розподілі доходів і видатків між бюджетами, та/або в одержанні бюджетних асигнувань, та/або у складанні, розгляді чи затвердженні бюджетів. При цьому найширші повноваження в галузі бюджету мають представницькі органи,

оскільки їм, як представникам народу, Конституція України надає бюджетну правомочність.

3. За строками: бюджетні правовідносини, як правило, існують протягом одного року і зазвичай закінчуються в кінці відповідного року, що не виключає можливості виникнення нових бюджетних правовідносин між тими ж суб'єктами. Це прямо впливає зі змісту ст. 3 БК України, яка визначає, що бюджетний період, який становить бюджетну систему, дорівнює одному календарному року, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того самого року. При цьому неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України на наступний рік до 1 січня не є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду.
4. До особливостей бюджетних правовідносин можна віднести єдність матеріальної і правової сторони бюджетних відносин. Бюджетно-правові норми детально регламентують завжди обмежені кошти на фінансування суспільних потреб і надають економічним відносинам у галузі бюджетної системи і бюджетного процесу офіційного характеру, захищаються державою та підкріплюються її імперативно-владними повноваженнями. У бюджетній діяльності будь-який її акт (розподіл коштів між окремими ланками бюджетної системи, використання бюджетних асигнувань) може здійснюватися виключно на основі правового акта, тобто будь-які дії в бюджетних відносинах здійснюються виключно на основі нормативного акта.
5. За змістом бюджетні правовідносини мають особливість, що полягає у наданні бюджетних прав насамперед у вигляді повноважень (бюджетної компетенції) відповідних органів. Так, згідно з ч.2 ст.20 БК України, бюджетними повноваженнями визнаються права й обов'язки учасників бюджетних правовідносин. Як справедливо зазначається в літературі, використання самого поняття "права" є наслідком традиції. Його використання є також доцільним, оскільки запобігає вторгненню у вищих суб'єктів компетенцію нижчих органів, а останні орієнтують на активну діяльність. Бюджетна компетенція визначає правосуб'єктність учасників бюджетних правовідносин та охоплює собою відповідні права й обов'язки. Особливістю у цьому випадку буде те, що в окремих випадках наявне злиття бюджетних прав і бюджетних обов'язків відповідних суб'єктів фінансового права. У теорії виділяють також інші особливості змісту бюджетних контрольних правовідносин.
6. У теорії фінансового права до об'єктів бюджетних правовідносин, як правило, відносять бюджетні доходи, бюджетні видатки, бюджетне регулювання і закон про Державний бюджет, віддаючи перевагу видаткам, оскільки саме для їх проведення й формуються доходи, що знаходить своє відображення як у змісті бюджетного регулювання, так і в змісті закону про Держбюджет. Підтримуємо думку, що до об'єкта бюджетних правовідносин слід віднести грошові кошти (матеріальні блага), які акумулюються, розподіляються та використовуються в державному та місцевих бюджетах. На підставі вказаного можна стверджувати, що об'єкт бюджетних правовідносин є одним із видів об'єктів фінансових правовідносин.
7. Нарешті, можна вказати і на те, що імперативний метод, який застосовується у фінансовому праві для регулювання фінансових правовідносин, у бюджетних правовідносинах опосередковується передусім зобов'язальними нормами. Як відзначено з цього приводу в літературі, особливість імперативного методу у бюджетному праві – це розширення його зовнішнього закріплення зобов'язальними нормами.

Об'єднавши основні риси, притаманні контрольним правовідносинам за участю парламенту та контрольним правовідносинам, які складаються в бюджетному процесі, можна охарактеризувати контрольні правовідносини, які складаються за участю Верховної Ради України, таким чином.

Об'єктом правовідносин у сфері безпосереднього парламентського бюджетного контролю є діяльність підконтрольного суб'єкта (як правило, КМ України), яка здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу, спрямована на визначення розмірів доходів Державного бюджету та джерел їх формування, розмірів видатків Державного бюджету та напрямів їх використання, а також на фактичне виконання бюджетного закону на відповідний рік і затвердження звіту про виконання Державного бюджету.

Предметом правовідносин у сфері безпосереднього парламентського бюджетного контролю виступають саме явища матеріального світу, які виникають у процесі діяльності підконтрольного суб'єкта й мають юридичне значення для контрольних правовідносин. Основним предметом у цьому випадку буде закон України про Державний бюджет України на відповідний рік та інші нормативно-правові акти, пов'язані зі складанням, розглядом, затвердженням, виконанням та звітністю про виконання бюджетного закону.

До суб'єктів правовідносин у сфері безпосереднього парламентського бюджетного контролю відносяться контрольні та підконтрольні суб'єкти, тобто учасники бюджетного процесу. До перших належать: безпосередньо Верховна Рада України, її внутрішні органи та посадові особи, депутатські групи (фракції), у тому числі: керівництво Верховної Ради України; депутатські фракції, коаліція депутатських фракцій та опозиція; Погоджувальна рада депутатських фракцій; комітети Верховної Ради України; тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України.

Підконтрольними суб'єктами можуть виступати всі органи державної влади (у тому числі й сама Верховна Рада, її органи та посадові особи) і місцевого самоврядування та їх посадові особи, а також усі підприємства, установи та організації, незалежно від форми власності, якщо їх діяльність пов'язана з Державним бюджетом України. При цьому основним підконтрольним суб'єктом є Уряд України.

Таким чином, правовідносини у сфері безпосереднього парламентського бюджетного контролю – це фінансові правовідносини, що виникають з приводу організації парламентського контролю в бюджетному процесі, у тому числі за розробкою, розглядом, затвердженням, виконанням Державного бюджету, затвердженням звіту про його виконання, які врегульовані нормами бюджетного права, учасники яких наділяються відповідними правами й обов'язками.

Розгляд бюджетно-контрольних відносин, контрольним суб'єктом яких є Верховна Рада України, не буде повним без розгляду джерел їх правового регулювання.

Джерела правового регулювання безпосереднього парламентського бюджетного контролю слід визначати, виходячи зі змісту джерел конституційного права, що стосуються контрольних правовідносин за участю Верховної Ради України та правового статусу суб'єктів безпосереднього парламентського бюджетного контролю, а також джерел фінансового права, що стосуються контролю бюджетних правовідносин.

Джерелами безпосередніх парламентських контрольних бюджетних правовідносин виступають, у першу чергу, закони, у тому числі:

- 1) Конституція України;
- 2) міжнародні правові акти, ратифіковані Верховною Радою України;
- 3) інші закони, що визначають правові засади парламентського контролю взагалі, у тому числі правовий статус Верховної Ради, її органів та посадових осіб, а також

народних депутатів щодо здійснення парламентського контролю (як взагалі, так і в бюджетній сфері);

- 4) БК України;
- 5) закони про Державний бюджет України на відповідний рік;
- 6) інші закони, що регулюють бюджетні правовідносини, передбачені ст. 1 БК України. Оскільки Закони України “Про Рахункову палату” та “Про статус народного депутата України” стосуються інших суб’єктів парламентських контрольних правовідносин, то вони будуть розглядатися як джерела досліджуваних тут правовідносин лише в тому випадку, якщо безпосередньо вказані вище джерела будуть містити прогалини;
- 7) підзаконні нормативні акти, які прийняті Верховною Радою України та визначають правові засади парламентського контролю взагалі, у тому числі правовий статус Верховної Ради, її органів та посадових осіб, а також народних депутатів щодо здійснення парламентського контролю (як взагалі, так і в бюджетній сфері).

Джерела контрольних бюджетних правовідносин мають свої особливості. Перша особливість пов’язана з періодичністю актів про бюджет (зокрема, Закону про Державний бюджет України на відповідний рік). Другою особливістю законодавчих актів, які впливають на дохідну чи видаткову частину бюджетів, є те, що їх розгляд здійснюється за особливою процедурою, визначеною в ст. 27 БК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юридична енциклопедія: в 6т. / Ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (від.ред.) та ін. – К. – 1998. – Т. 1. – 293 с.
2. Шаповал В.М. Контроль парламентський // Юридична енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. – Т. 3. – С. 323.
3. Залюбовська І.К. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління: Дис. ... канд.юрид. наук:12.00.07. – Одеса, 2002. – С. 171.
4. Утяшев М.М., Корнилова А.А. Контрольные функции региональных парламентов: сравнительный анализ // Право и политика. – 2001. – № 1. – С. 30.
5. Ківалов С., Орзіх М. Парламентський контроль в умовах державно-правової реформи в Україні // Юридичний вісник. – 1999. – № 4. – С. 68.
6. Журавський В.С. Теоретичні та організаційно-правові проблеми становлення і розвитку українського парламентаризму: Дис. ... д-ра. юрид. наук:12.00.01. Одеська юридична академія. – Одеса, 2001. – С. 24.
7. Коврякова Е.В. Парламентский контроль в зарубежных странах: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Москва, 2002. – С. 17.
8. Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: Автореф. Дис.. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1999. – С. 15.
9. Речицький В.В. Свобода и государство. – Х.: Фолио, 1998, С. 110. Зеленцов А.Б. Контроль за деятельностью исполнительной власти в зарубежных странах. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – С. 8-64.
10. Барабаш Ю.Г. Парламентський контроль в Україні: монографія. – 2004 р., – С. 14-15.

11. Фінансове право: підручник / Алісов Є.О., Воронова Л.К., Кадькаленко С.Т. та ін. – Х. – «Консум», 1998. – С. 81-82.
12. Финансовое право: учебник / О.Н. Горбунова, Е.Ю. Грачева и др.; Отв. ред. Е.Ю. Грачева, Г.П. Толстопятенко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – С. 37-38.
13. Савченко Л.А. Поняття фінансового контролю, його функції та об'єкти. / Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 12. – 2001. – С. 274-281.
14. Крохина Ю.А. Финансовое право России: учебник для вузов. Норма, 2004. – С. 123.
15. Эриашвили Н.Д. Финансовое право: учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – С. 26 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://yuridlit.narod.ru>.
16. Бюджетная система России: Учебник для вузов/ Под ред. Г.Б. Поляка. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 266.
17. Гетманець О.П. Бюджетний контроль як різновид державного фінансового контролю / Право і безпека № 4. – С. 57.
18. Конституційне право України: Підручник / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – С. 185.
19. Висновок Конституційного Суду України від 14 березня 2001 р. № 1-в/2001 (справа про внесення змін до статей 84, 85 та інших Конституції України // Офіційний вісник України. – 2001. – № 12. – Ст. 39.
20. Горшенев В.М., Шахов И.Б. Контроль как правовая форма деятельности. – М.: Юридическая литература, 1987. – С. 32-35.
21. Тодика Ю.М., Серьогін В.О. Парламентський контроль як одна із форм реалізації принципу гласності щодо діяльності Кабінету Міністрів України // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1999. – Вип. 40. – С. 26-32.
22. Сушинський О.І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти. – Львів: ЛПІД УАДУ, 2002. – С. 28.

УДК 342.97:336.732 (477)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ КРЕДИТНИХ СПІЛОК В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Довгополик А.А., аспірант

Запорізький національний університет

Стаття присвячена питанням адміністративно-правового регулювання порядку створення і діяльності кредитних спілок в зарубіжних країнах з метою визначення позитивних особливостей задля вдосконалення існуючої вітчизняної системи державного регулювання кредитних спілок.

Ключові слова: кредитна спілка, кредитний кооператив, адміністративно-правове регулювання, державна реєстрація, ліцензування, контроль, нагляд.

Довгополик А.А. АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПОРЯДКА СОЗДАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КРЕДИТНЫХ СОЮЗОВ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена вопросам административно-правового регулирования порядка создания и деятельности кредитных союзов в зарубежных странах с целью определения положительных особенностей для усовершенствования существующей отечественной системы государственного регулирования кредитных союзов.

Ключевые слова: кредитный союз, кредитный кооператив, административно-правовое регулирование, государственная регистрация, лицензирование, контроль, надзор.

Dovgopolyk A.A. ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION OF THE ORDER OF CREATION AND ACTIVITY OF THE CREDIT UNIONS IN FOREIGN COUNTRIES / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article is devoted questions of is administrative-legal regulation of an order of creation and activity of the credit unions in foreign countries for the purpose of definition of positive features for improvement of existing domestic system of state regulation of the credit unions.

Key words: credit union, credit cooperative society, administrative-legal regulation, state registration, licensing, control, supervision.

Кредитні спілки в Україні є мало дослідженим, однак дієвим механізмом у забезпеченні різних прошарків населення грошовими коштами, задоволенні фінансових потреб своїх членів. Дослідження зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання порядку створення і діяльності кредитних спілок надасть можливість проаналізувати становлення та характерні особливості їх напрямків роботи в різних країнах світу, а також дозволить виявити слабкі сторони та позитивні моменти задля вдосконалення існуючої вітчизняної системи державного регулювання кредитних спілок. Під поняттям кредитних спілок у світі розуміються неприбуткові кооперативи, засновані на принципах демократичного управління, що знаходяться у власності їх членів. Вони надають фінансові послуги своїм членам, серед яких також розподіляються отримані від операційної діяльності кошти.

Дослідження закордонного досвіду адміністративно-правового порядку створення та специфічних аспектів діяльності кредитних спілок є досить ускладненим у зв'язку з відсутністю доступу до офіційних текстів спеціальних нормативних актів, що регламентують взаємовідносини публічної адміністрації з особами приватного права. Здебільшого в правовій науці трапляється поверхневий опис системи кредитної кооперації в тій чи іншій країні. Батьківщиною кредитних спілок вважається Німеччина, де в 1848 році у Фрідріха Вільгельма Райфайзена виникла ідея створення кредитних спілок. Тому перш за все пропонується розглянути діяльність німецьких кредитних спілок. Сьогодні Німеччина має розвинену систему кредитної кооперації, яка в свою чергу відіграє важливу роль у фінансуванні сільського господарства країни. Система кредитної кооперації Німеччини має стабільну трьохрівневу організаційну структуру. Її основу – перший рівень складають місцеві кооперативні банки (кредитні товариства), що включають переважно „фольксбанки” і „райффайзенбанки”. Другий рівень представлений регіональними кооперативними банками, що мають широкий спектр діяльності. І вони в свою чергу є и та членами „Дойче геноссеншафтсбанка”, що представляє третій, верхній рівень кооперативного сектора. Діяльність кредитних кооперативів в країні регулюється Законом „Про товариства” і Законом „Про кредитну справу”. Відповідно до цих законів, кредитний кооператив проходить подвійну реєстрацію: як кредитна організація і як кооператив (в реєстрі кооперативних підприємств). Подвійна державно реєстрація кредитних спілок має місце і в українському законодавстві. Основна вимога, що висувається до новостворених кооперативних банків – це мінімальний розмір власного капіталу. Під час оформлення ліцензії, федеральне відомство по нагляду вимагає надання докладних біографій на кожного керівника із зазначенням окрім загальних відомостей, даних про професійну

освіту, назви всіх організацій, в яких він працював. Кредитні спілки у Великобританії створюються для обслуговування певних груп людей, тому не має широкого поширення. Закон Великобританії „Про кредитні спілки” 1979 року (Credit Unions Act) містить достатньо конкретний та повний перелік цілей діяльності кредитного кооператива: підвищення рівня добробуту членів кредитної спілки шляхом накопичування заощаджень, створення кредитних ресурсів для взаємної вигоди членів, які отримують управління заощадженнями членів, навчання членів кредитної спілки грамотному використанню грошей та управління своєю фінансовою діяльністю. Розвиток кредитних спілок Ірландії розпочався з 1958 року – із започаткуванням першої ірландської кредитної спілки. Вони представляють собою яскравий приклад фінансової стабільності і широкої популярності із збереженням основних рис кооперативного руху.

Дещо простіша ситуація складається навколо дослідження адміністративно-правових особливостей кредитних спілок пострадянських держав. Адже вони мають подібну історію становлення органів публічної адміністрації, схожу структуру та функції. Так, наприклад, в Росії кредитні спілки носять назву кредитні споживчі кооперативи, вони почали свою діяльність з 1991 року на підставі діючого на той момент Закону СРСР „Про споживчу кооперацію” від 26 травня 1988 року. В умовах майже повної відсутності законодавства, кредитні кооперативи створювались і у формі громадських організацій, і у формі товариств з обмеженою відповідальністю, а з моменту прийняття закону „Про споживчу кооперацію в Російській Федерації” від 19 червня 1992 року – у формі споживчого кооперативу. І лише після прийняття 11 червня 1997 року нової редакції вказаного закону, кредитні кооперативи були виведені із сфери його регулювання, в результаті знову настав правовий вакуум для поширення діяльності кредитних спілок. Конституція Російської Федерації [1] встановлює права і свободи громадянина на добровільне об’єднання і свободу економічної діяльності, не забороненої законом і не спрямовану на монополізацію і недобросовісну конкуренцію (ст.ст.18, 34 Конституції Російської Федерації). Цивільний кодекс Російської Федерації [2] (ст.116) закріплює поняття споживчого кооперативу (добровільне об’єднання громадян і юридичних осіб на основі членства з метою задоволення матеріальних та інших потреб учасників, що здійснюється шляхом об’єднання членами майнових пайових внесків). Споживчий кооператив згадується у зв’язку з тим, що 03 липня 2009 року Державною Думою прийнятий Федеральний Закон „Про кредитну кооперацію” [3]. Законопроект про кредитну кооперацію мав складну долю, що проявлялася у багаторазовому відхиленні Державною Думою та Президентом [4]. Наразі діяльність кредитних споживчих кооперативів регламентується Федеральним законом № 190-ФЗ „Про кредитну кооперацію” від 18 липня 2009 року (прийнятий Державною Думою 03 липня 2009 року, схвалений Радою Федерації 07 липня 2009 року). Вказаний Закон містить наступне визначення: „кредитний споживчий кооператив (далі – кредитний кооператив) – добровільне об’єднання фізичних та (або) юридичних осіб на основі членства та за територіальним, професійним та (або) іншим принципом з метою задоволення фінансових потреб членів кредитного кооперативу (пайщиків)”. Тобто, кредитні спілки в Російській Федерації мають назву кредитного споживчого кооперативу. Щодо основних відмінних рис у визначеннях поняття „кредитна спілка” в законодавстві України та Російської Федерації, можна зазначити наступні:

- у суб’єкті заснування (в Україні – фізичні особи, професійні спілки, їх об’єднання; у Російській Федерації – фізичні та (або) юридичні особи);
- у зовнішній формі виразу (в Україні – неприбуткова організація; у Російській Федерації – добровільне об’єднання);
- у меті (в Україні – задоволення потреб членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об’єднаних грошових внесків членів

кредитної спілки; у Російській Федерації – задоволення фінансових потреб членів кредитного кооперативу (пайщиків);

- за принципом об'єднання (в Україні – на кооперативних засадах; у Російській Федерації – на основі членства та за територіальним, професійним та (або) іншим принципом).

Кредитний кооператив може бути створений не менш ніж 15 фізичними особами чи 5 юридичними особами, а кредитний кооператив, членами якого одночасно є фізичні і юридичні особи, може бути створений не менш ніж 7 вказаними особами (для порівняння в Україні – не менше ніж 50 фізичних осіб). Кредитний кооператив створюється на основі членства по територіальному, професійному та/або іншому принципу, який встановлюється статутом кредитного кооперативу. Державна реєстрація кредитного кооперативу здійснюється на підставі Федерального закону від 08 серпня 2001 року № 129-ФЗ „Про державну реєстрацію юридичних осіб та індивідуальних підприємств” [5]. Для проведення державної реєстрації надаються такі документи: заява про державну реєстрацію за затвердженою формою, рішення про створення юридичної особи (протокол), статутні документи, документ про сплату державного мита. Державна реєстрація здійснюється в строк не більше ніж п'ять робочих днів з дня подання документів. Припинення кредитного кооперативу у Російській Федерації здійснюється у формі реорганізації чи ліквідації у добровільному чи примусовому порядку (за рішенням загальних зборів кооперативу чи відповідного органу публічної адміністрації).

Державне регулювання відносин у сфері кредитної кооперації здійснюється органом, визначеним Урядом Російської Федерації федеральним органом виконавчої влади, уповноваженим на здійснення функцій з вироблення державної політики, нормативно-правовому регулюванню в сфері банківської діяльності, контролю і нагляду у сфері кредитної кооперації. Постановою Уряду Російської Федерації від 26 січня 2010 року № 24 „Про внесення змін в Положення про Міністерство фінансів Російської Федерації” [6] встановлено, що державне регулювання відносин у сфері кредитної кооперації, а саме контроль (нагляд) за діяльністю кредитних кооперативів, їх спілок (асоціацій), саморегулювальних організацій та інших об'єднань кредитних кооперативів здійснюється федеральним органом виконавчої влади в особі Міністерства фінансів Російської Федерації. Відсутність спеціально створеного органу публічної адміністрації, уповноваженого здійснювати регулятивну та контрольну діяльність виключно у сфері кредитної кооперації є суттєвим недоліком всієї кредитно-кооперативної системи Російської Федерації. Також у російському законодавстві відсутнє поняття ліцензування діяльності кредитних кооперативів, яке є додатковою гарантією їх діяльності та важелем державного впливу і контролю. Проте нормативно-правовими актами закріплений розподіл державного контролю за кредитними кооперативами у відповідності до кількості їх членів (а відповідно і до масштабів їх діяльності): відносно кредитних кооперативів, кількість членів яких більше 5 тисяч фізичних та/або юридичних осіб уповноважений федеральний орган виконавчої влади має право запитувати та отримувати інформацію про фінансово-господарську діяльність кредитного кооперативу у органів державної статистики, федерального органа виконавчої влади, уповноваженого по контролю й нагляду тощо, отримувати у кредитного кооперативу статутні документи, внутрішні нормативні документи, фінансову (бухгалтерську) звітність, направляти своїх представників на загальні збори членів кредитного кооперативу тощо. Такий розподіл обсягу державного контролю відповідно до масштабів діяльності є прийнятним і для кредитних спілок України.

Відома діяльність кредитних спілок у Республіці Білорусь. Однак стан законодавства, що регламентує зазначену сферу досить нестабільний. Наприклад, для кредитних спілок, учасниками яких є суб'єкти малого підприємництва, робота організовується на

основі Постанови Ради Міністрів Республіки Білорусь від 21 грудня 1999 року № 1972 „Про спілки взаємного кредитування суб'єктів малого підприємництва” [7]. Вона визначає основні моменти роботи: розмір пайового внеску, мінімальну кількість учасників, максимальний розмір виданої позики одному учаснику, і регулює інші питання. Слід вказати, що Постанова не є досконалою, та потребує внесення змін: наприклад, розміру пайового внеску (наразі – 300 євро, що є суттєвою сумою). Цю суму доцільно зменшити на законодавчому рівні або надати право учасникам кредитної спілки самостійно визначати розмір паю. Кредитні спілки громадян працюють на підставі ст.ст.116, 760-767 Цивільного кодексу Республіки Білорусь [8]. Звісно, такого правового поля недостатньо для повноцінної роботи. Прийняття спеціального законодавства у сфері регулювання кредитних спілок взагалі та адміністративно-правового регулювання їх створення та діяльності зокрема є для Республіки Білорусь суттєвою необхідністю. Отже, кредитні спілки Республіки Білорусь потребують суттєвого втручання органів публічної адміністрації у формі встановлення загальних засад створення та діяльності кредитних спілок, надання їм специфічного статусу, висунення принципових вимог до їх внутрішньої організації.

На території Литви перший кредитний кооператив був створений в 1871 році. Таким чином, Литовський рух кредитної кооперації зароджувався в той самий часовий період, що і в Росії, коли ідеї кредитної кооперації стали поширюватись по всьому світу. Щодо сучасних напрямків розвитку кредитних спілок Литви, слід вказати, що в 2000 році був підготовлений і прийнятий новий Закон про кредитні спілки, який до сих пір є основою для діяльності всіх кредитних кооперативів. Також у 2000 році був прийнятий Закон про Центральну кредитну спілку (ЦКС), яка була створена кредитними спілками в 2002 році і відразу ж після створення отримала державну підтримку і кредитну лінію від Фонду Сороса в розмірі 1 млн. євро. ЦКС є кредитною спілкою для кредитних спілок, що надає суттєву фінансову підтримку. Створення такої організації є дуже позитивним моментом в діяльності кредитних спілок, що може бути застосовано і у діяльності українських кредитних спілок. Наглядовою функцією за діяльністю кредитних спілок і ЦКС наділений Центральний Банк Литви. Все кредитні спілки здійснюють свою діяльність на підставі ліцензії Центрального Банку. Окрім ліцензування, Центральний банк встановлює нормативи, що обмежують ризики кредитних спілок, а також здійснює нагляд за діяльністю кредитних спілок: документальний нагляд (накопичення та аналіз інформації, яка надається кредитними спілками, аналіз фінансового стану кредитних спілок на підставі звітності, оцінка виконання нормативних показників, контроль за відповідністю законодавству тощо), проведення інспекційних перевірок (достовірності складеної звітності, оцінка ефективності управління ризиками, оцінка роботи керівництва), контроль після проведення інспекційних перевірок (за усуненням недоліків, виявлених під час перевірок. Процес створення та організації діяльності кредитної спілки включає в себе наступні етапи: збори ініціативної групи, підписання договору про створення кредитної спілки, формування необхідного капіталу, отримання безстрокової ліцензії від Центрального Банку Литви на право здійснення діяльності і власне реєстрація організації. Весь період реєстрації кредитної спілки займає приблизно півроку. Новостворена кредитна спілка відкриває свій рахунок в Центральній кредитній спілці і починає свою діяльність. Центральна кредитна спілка – це установа, що об'єднує всі кредитні спілки Литви. Однак одним із членів Центральної кредитної спілки є держава, пай якої складає 97% від загальної суми паїв, однак як і в будь-якій кредитній спілці, діє принцип: один член – один голос. Таким чином, держава має лише один голос, тобто держава приймає безпосередню участь в організації діяльності кредитних спілок Литви, одна не втручається в їх діяльність, не нав'язує свої напрямки, що, напевне, є найкращим прикладом взаємодії держава-кредитна спілка.

Механізм функціонування кредитної кооперації в Казахстані був подібним тому, який вже склався в Західній Європі, з однією важливою відмінністю: кредитні спілки в Казахстані були частиною всіх інших кооперацій, а на Заході навпаки, всі форми кооперації мали своє окреме кооперативне товариство. Це пояснюється недостатньою грамотністю та освіченістю громадян. Основою для запровадження кредитної кооперації є положення законів Республіки Казахстан. В Законі „Про сільську споживчу кооперацію в Республіці Казахстан” не виокремлена діяльність кредитних кооперативів, але формулювання пункту 3 статті 4 дає підстави стверджувати про правомочність такої діяльності: „сільські споживчі кооперативи створюються за рахунок майнових (пайових) внесків для здійснення торгової, заготівельної, збутової, переробної, обслуговуючої та іншої діяльності, не забороненої законодавством”. В Положенні „Про фонд підтримки і розвитку сільської споживчої кооперації”, затверджену Союзом споживчої кооперації Республіки Казахстан 24 травня 2001 року, однією з основних цілей зазначається створення кредитних організацій в сфері виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Однією з головних причин, які стримують розвиток кредитної кооперації в Казахстані, є відсутність спеціального закону, який регулює виключно діяльність кредитних споживчих кооперативів, які хоча і є споживчими, однак діяльність свою розгортають у фінансово-кредитній сфері. Вагомим поштовхом до розвитку кредитної кооперації стало прийняття Закону Республіки Казахстан від 28 березня 2003 року № 400-2 „Про кредитні товариства” [9], відповідно до ст.1 якого кредитним товариством визнається юридична особа, створена фізичними та (або) юридичними особами для задоволення потреб його учасників у кредитах та інших фінансових, в тому числі банківських, послугах шляхом акумулювання їх грошей і за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством Республіки Казахстан. Також зазначений закон містить положення про те, що кредитне товариство створюється у формі товариства з обмеженою відповідальністю і є комерційною організацією, яка здійснює окремі види банківських операцій без ліцензії уповноваженого державного органу з регулювання і нагляду за фінансовим ринком і фінансовими організаціями. Тобто, хоча кредитні товариства у Республіці Казахстан і подібні до українських кредитних спілок за метою створення та зовнішніми проявами діяльності, що виражається у наданні фінансових послуг, однак мають принципову відмінність – у формі організації та правовій природі. Наразі в Казахстані назріла необхідність приступити до розробки спеціального закону про кредитні установи, який би об'єднував багато розрізнених положень в частині організації кредитних відносин. При цьому повинні бути враховані всі фінансові організації, пов'язані з кредитуванням, зокрема і кредитні кооперативи. Необхідно офіційно визначити їх статус і перелік тих операцій, які вони можуть здійснювати. Такий закон повинен сприяти формуванню новітньої кредитної системи, яка б відповідала особливостям і потребам населення [10, 15].

Робота по створенню кредитних спілок у Киргизькій Республіці була розпочата за ініціативою Президента А.А. Акаєва в рамках реформування фінансової системи села, що є частиною програми комплексних основ розвитку, яка передбачала і розвиток кредитних спілок та інститутів мікрокредитування [11, 40]. Першим кроком у цьому напрямку було підписання 13 травня 1996 року між Урядом Киргизької Республіки, Національним банком Киргизької Республіки та Азіатським банком розвитку Меморандуму про створення мережі сільських кредитних спілок та надання їм фінансової підтримки в рамках Проекту „Сільські фінансові інститути”. В якості експерименту в серпні 1996 року були створені три пілотних кредитних спілки: в Чуйській області – кредитна спілка „Барс” (м. Кара-Балта) і в Ошській області – кредитна спілка „Араван” (Араванський район) та кредитна спілка „Кадам-жай” (Кадамжайський район). На базі цих кредитних спілок проходила апробація теоретичних досліджень та накопиченого практичного досвіду фінансування фермерських та

селянських господарств. Можна сказати, що з 1996 року здійснилася початкова фаза Проекту „Сільські фінансові інститути”, в ході якого був розроблений, впроваджений та запущений механізм створення кредитних спілок як установ, здатних надавати фінансові послуги сільському населенню. За успішного функціонування пілотних кредитних спілок, Національним банком Киргизької Республіки була розпочата робота зі створення кредитних спілок по всій території республіки.

З прийняттям Закону Республіки Узбекистан „Про кредитні спілки” [12] в 2002 році були зроблені перші кроки по створенню нового сегмента фінансового сектора – кредитних спілок, які стали першими небанківськими фінансовими інститутами в Республіці Узбекистан. Кредитними спілками визнаються кредитні організації, що створюються юридичними та фізичними особами на основі добровільного рівноправного членства з метою надання кредитів і надання інших фінансових послуг. Державна реєстрація кредитних спілок і видача ліцензій здійснюється Центральним банком Республіки Узбекистан. Для проведення державної реєстрації кредитної спілки і видачі ліцензії до Центрального банку Республіки Узбекистан чи його територіального управління надаються такі документи: заява про реєстрацію із зазначенням місцезнаходження, протокол загальних зборів про створення кредитної спілки, статут кредитної спілки, бізнес-план діяльності кредитної спілки, документи, що засвідчують фінансовий стан засновників-юридичних осіб, документ банку, що засвідчує формування статутного фонду кредитної спілки, банківський платіжний документ про сплату реєстраційного збору. Протягом тридцяти календарних днів з дня подачі документів, Центральний банк Республіки Узбекистан здійснює державну реєстрацію кредитної спілки і одночасно видає йому ліцензію. Розмір плати за проведення державної реєстрації кредитної спілки визначається Центральним банком Республіки Узбекистан, однак за видачу кредитній спілці ліцензії плата не справляється. Проте можлива відмова у державній реєстрації кредитної спілки і видачі їй ліцензії у наступних випадках: неподання документів, необхідних для державної реєстрації кредитної спілки, невідповідність статуту та інших документів законодавству, наявність в документах, наданих для проведення державної реєстрації, недостовірних чи перекручених відомостей, а також необґрунтованість бізнес-плану, нестійке фінансове становище одного чи кількох засновників – юридичних осіб. Також особливості проведення державної реєстрації та ліцензування кредитних спілок Узбекистану визначається Положенням про порядок державної реєстрації і ліцензування кредитних спілок, затвердженим постановою Правління Центрального банку Республіки Узбекистан від 23 січня 2010 року № 3-6 [13]. Здебільшого адміністративна процедура створення і діяльності кредитних спілок Узбекистану подібна до української, адже розвивалась майже в однакових часових проміжках, проте має власні особливості (наприклад, можливість членства юридичних осіб в кредитній спілці, складання бізнес-плану при проведенні державної реєстрації та подання його реєструючому органу, надання одночасно з державною реєстрацією ліцензії)

Кооперативний рух у країнах Азії розвивався під сильним впливом кооперативного розвитку Європи. Велике значення у багатьох країнах Азії, що розвиваються, відіграють кооперативні банки, надто у задоволенні фінансових потреб сільського господарства. Кредитні кооперативи створювались здебільшого задля підтримки сільського господарства і бідних прошарків населення. Урядові субсидії, кредитування цільових груп, часткова участь у пайовому капіталі призвели до цілковитої залежності кредитних кооперативів країн Азії від державної підтримки. Як підсумок, така підтримка призвела до втручання уряду в поточні щоденні операції кооперативів. Кредитні кооперативи є головним джерелом мікрокредитування, особливо в таких країнах як Індія, Шрі-Ланка, В'єтнам, Філіппіни і Таїланд. В Азії існує два типи законів, які регулюють діяльність кредитних кооперативів: загальний закон для всіх

типів кооперативів, спеціальний закон для кредитних кооперативів. У всіх країнах діє загальний закон для всіх видів кооперативів, за виключенням Японії та Південної Кореї, де існує різне кооперативне законодавство. В Індії діяльність кооперативних банків регулюється Кооперативним Суспільним Актом.

Кредитні спілки в Сполучених Штатах Америки (далі – США) мають власні особливості становлення та діяльності за сучасних умов. Слід зазначити, що у 70-х роках XX століття спостерігається кількісне зростання кредитних спілок США за рахунок збільшення членства, а після 70-х років XX століття розпочався перехід виключно до якісного росту за рахунок концентрації та централізації кредитних спілок шляхом їх об'єднання, залучення нових членів, покращення фінансових показників. Федеральний закон „Про кредитні спілки” 1934 року ввів систему ліцензування, регулювання та контролю за діяльністю кредитних спілок на федеральному рівні.

Таким чином, проаналізувавши зарубіжний досвід діяльності кредитних спілок, можна підвести підсумок що, ефективна діяльність кредитних спілок у різних країнах світу зумовлена переліком відповідних передумов. Це, насамперед, добровільність утворення установ кредитної кооперації та акумуляція грошових коштів фізичних (а в деяких країнах і юридичних осіб), цілеспрямованість кредитних спілок на забезпечення режиму найбільшого сприяння їх учасників при кредитному, розрахунковому, консультаційному, посередницькому та інших видах обслуговування. Однак чи не найвагомішим фактором у стабільній діяльності є вплив держави на діяльність кредитних спілок, основні напрямки якого варто розглядати як позитивні задля запозичення і запровадження у вітчизняну систему кредитної кооперації як от: при поданні документів для реєстрації кредитної спілки, долучати докладні біографії на члена органу управління із зазначенням детальних відомостей у професійному плані (Німеччина), одночасна державна реєстрація кредитної спілки і видача ліцензії, що дасть змогу скоротити витрати фінансових та трудових ресурсів (досвід Узбекистану) обмеження ризиків діяльності кредитних спілок на державному рівні, що сприятиме стійкості та стабільності кредитних спілок (досвід Латвії), розподіл функцій державного контролю за кредитними спілками у відповідності до кількості їх членів, а відповідно і до масштабів їх діяльності, що посилить контроль за більш ризикованими і дасть змогу розвиватися невеликим кредитним спілкам (досвід Росії) тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 года. – Офиц. изд. – М.: Изд-во „Юридическая литература”, Администрация Президента Российской Федерации. – 1997. – 64 с.
2. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 года // Собрание законодательства РФ. – 1994. – № 32. – Ст. 3301.
3. О кредитной кооперации: Федеральный Закон Российской Федерации от 18 июля 2009 года (принят ГД ФС РФ 03.07.2009 года) // Собрание законодательства РФ. – 2009. – № 29. – Ст. 3627.
4. Шастин Д. Кредитные потребительские кооперативы граждан / Шастин Дмитрий // Правосудие в Восточной Сибири. – 2002. – № 1-2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1135012>
5. О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей: Федеральный закон от 08 августа 2001 года № 129-ФЗ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legis.ru/misc/doc/2698>.
6. О внесении изменений в Положение о Министерстве финансов Российской Федерации: Постановление Правительства Российской Федерации от 26 января 2010

- года № 24. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2010/03/16/kredit-kooperativ-dok.html>.
7. Об обществах взаимного кредитования субъектов малого предпринимательства: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 21 декабря 1999 года № 1972. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/org507/sbor13/texv2586.htm>.
 8. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07 декабря 1998 года № 218-3 // Ведомости Национального собрания Республики Беларусь. – 1999. – № 7-9. – Ст. 101.
 9. О кредитных товариществах: Закон Республики Казахстан от 28 марта 2003 года № 400-2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=02764&all=all>.
 10. Муратова З.А. Развитие кредитных кооперативов в мировом хозяйстве: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. эконом. наук / Зульфия Анворовна Муратова. – Алматы, 2009. – 27 с.
 11. Кыргызская Республика: новые перспективы. Комплексная Основа Развития Кыргызской Республики до 2010 года. Общенациональная стратегия, Бишкек. – 2001. – 106 с.
 12. О кредитных союзах: Закон Республики Узбекистан от 04 апреля 2002 года № 355-II. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kua.uz/legislation/20090925/закон-республики-узбекистан-п-355-ii-от-4-апреля-2002-г-о-кредитных-союзах>.
 13. Об утверждении Положения о порядке государственной регистрации и лицензировании кредитных союзов: постановление Правления Центрального банка Республики Узбекистан от 23 января 2010 года № 3-6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.kua.uz/sites/default/files/u3/%20%20лицензировании_rus_new.pdf

УДК 342.924

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ВІДВОДУ ТА САМОВІДВОДУ В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ОРІЄНТИРИ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН СНД)

Нікітенко Н.П., здобувач

Запорізький національний університет

У цій статті аналізується зарубіжний досвід (на прикладі країн СНД) правової фіксації процедури відводу (самовідводу) в адміністративно-деліктному процесі та окреслюються можливі варіанти його запозичення для України.

Ключові слова: відвід, самовідвід, процес, зарубіжний досвід, адміністративно-деліктний процес.

Никитенко Н.П. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ОТВОДА И САМООТВОДА В АДМИНИСТРАТИВНО-ДЕЛИКТНОМ ПРОЦЕССЕ И ОРИЕНТИРЫ ЕГО ЗАИМСТВОВАНИЯ ДЛЯ УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ СТРАН СНГ) / Запорожский национальный университет, Украина

В настоящей статье анализируется зарубежный опыт (на примере стран СНГ) правовой фиксации процедуры отвода (самоотводу) в административно-деликтном процессе и очерчиваются возможные варианты его заимствования для Украины.

Ключевые слова: отвод, самоотвод, процесс, зарубежный опыт, административно-деликтный процесс.

Nikitenko N.P. FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL ADJUSTING OF INSTITUTE OF TAKING AND REFUSAL TO ACCEPT IN ADMINISTRATIVELY-DELICT PROCESS AND REFERENCE-POINTS OF HIS BORROWING FOR UKRAINE (ON EXAMPLE OF COUNTRIES THE CIS) / Zaporizhzhya national university, Ukraine

In the real article foreign experience (on the example of countries of the CIS) of the legal fixing of procedure of taking (to the refusal to accept) is analysed in an administratively-delict process and the possible variants of his borrowing are outlined for Ukraine.

Key words: taking, refusal to accept, process, foreign experience, administratively- delict process.

Задля формування досконалого та ефективного з точки зору практичної реалізації законодавчої бази інституту відводу в адміністративно-деліктному процесі, який на даний момент абсолютно не врегульований нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення, доцільним є зосередження уваги на аналізі зарубіжного досвіду врегулювання цього питання із тим, щоб можна було б запозичити позитивні здобутки та уникнути негативного досвіду. Питанню характеристики зарубіжного досвіду законодавчого визначення засад адміністративно-деліктного процесу, засад участі окремих його суб'єктів приділяли увагу Н.В. Александрова, О.А. Банчук, О.В. Кузьменко, І.О. Оплачко, Д.М. Лук'янець, П.С. Лютіков, Т.О. Коломєць, В.К. Колпаков, Р.О. Куйбіда, Р.О. Кукурудз, Р.В. Сінельнік, І.О. Сквірський, І.О. Федоров та інші вчені-юристи і всі вони одностайні, що запозичення зарубіжного досвіду не повинно бути тотальним, а передбачити обов'язкове врахування специфіки нормотворчого процесу, в тому числі й у деліктній сфері, України, викликані реальними вимогами часу й потребами правозастосовчої практики. Такий підхід зумовлює пошук найбільш ефективних та раціональних, з точки зору вітчизняного правозастосування, моделей та механізмів впорядкування відповідних правовідносин.

Саме тому, вбачається за необхідне детально вивчити нормативні засади відводу у різних складових адміністративної юрисдикції в зарубіжних державах, що й зумовлює відповідну мету статті у наступному формулюванні: проаналізувати зарубіжний досвід (на прикладі країн СНД) правової фіксації процедури відводу (самовідводу) в адміністративно-деліктному процесі та окреслити можливі варіанти його запозичення для України.

Достатньо прогресивним вважається досвід Республіки Казахстан щодо врегулювання відповідних відносин у вказаній сфері, на що звертає увагу Д.М. Лук'янець [1, 311-312]. Зокрема, у Кодексі Республіки Казахстан від 30 січня 2001 року про адміністративні правопорушення, у ст.601 глави 33 «Основні положення» розділу 4 «Провадження у справах про адміністративні правопорушення», закріплюється, що до участі в провадженні у справі про адміністративне правопорушення не допускаються в якості захисника і представника особи, які є співробітниками державних органів, що здійснюють нагляд і контроль за дотриманням правил, порушення яких стало основою для порушення цієї справи, або якщо вони раніше виступали іншими учасниками провадження у цій справі. Також до участі в провадженні у справі про адміністративне правопорушення не допускаються експерт і перекладач, якщо вони знаходяться в родинних стосунках з особою, яка притягується до адміністративної відповідальності, потерпілим, їх законними представниками, захисником, представником, прокурором, суддею, членом колегіального органу або посадовою особою, у провадженні яких

знаходиться ця справа, або якщо вони раніше виступали іншими учасниками провадження у цій справі, а також якщо є підстави вважати цих осіб особисто, прямо або опосередковано, зацікавленими в цій справі. У свою чергу, ст.602 Кодексу встановлює порядок відводу (самовідводу) таких осіб. За наявності передбачених статтею 601 Кодексу обставин, що унеможливають участь захисника, представника, прокурора, експерта і перекладача в провадженні у справі про адміністративне правопорушення, вказані особи підлягають відводу. Заява про самовідвід або відвід подається судді, органу (посадовій особі), у провадженні яких знаходиться справа про адміністративне правопорушення. Заява про самовідвід або відвід розглядається в триденний термін з дня подачі заяви. Розглянувши заяву про самовідвід або відвід, суддя, орган (посадова особа) виносить ухвалу про задоволення заяви або про відмову в її задоволенні [2]. Статтями 644, 645 глави 38 «Розгляд справ про адміністративні правопорушення» Кодексу окремо передбачається обставини, які є підставами для відводу (самовідводу) судді або органу (посадової особи), який розглядає справу. Зокрема, такими обставинами є те, що суддя, член колегіального органу, посадова особа, на розгляд якого передана справа про адміністративне правопорушення: 1) є родичем особи, що притягується до відповідальності, або потерпілого, їх законних представників, захисника або представника; 2) особисто, прямо або опосередковано зацікавлена у вирішенні справи.

За наявності обставин, передбачених ст.644 Кодексу, суддя, член колегіального органу, посадова особа зобов'язані заявити про самовідвід. За наявності обставин, передбачених ст.644 Кодексу, особа, відносно якої ведеться провадження у справі, потерпілий, законні представники фізичної і юридичної особи, захисник і представник, прокурор мають право заявляти відвід судді, членові колегіального органу, посадовій особі. Заява про самовідвід, відвід подається голові відповідного суду, керівникові колегіального органу, вищестоящій посадовій особі. Заява про самовідвід, відвід розглядається головою суду, колегіальним органом, вищестоящою посадовою особою протягом доби з дня її надходження. За результатами розгляду заяви про самовідвід, відвід виноситься ухвала про задоволення заяви або про відмову в її задоволенні [2].

Як впливає із процитованих положень Кодексу Республіки Казахстан про адміністративні правопорушення, відповідні приписи щодо можливості застосування відводу (самовідводу) до судді або органу (посадової особи) у провадженні якого знаходиться справа, врегульовується в іншій главі Кодексу, яка визначає засади розгляду справи про адміністративний проступок, що, як вбачається варто вважати певним недоліком юридичної техніки, хоча і не суттєвим, цього кодифікованого акту, який в цілому прийнято вважати одним із найбільш фундаментальних і деталізованих актів такого характеру серед усіх країн колишнього Радянського Союзу [3, 116; 1, 309].

Аналогічним є й досвід у врегулюванні цих питань Російської Федерації, де у ст.ст.25.12, 25.13 та 29.2 Кодексу від 30 грудня 2001 року про адміністративні правопорушення, процедура відводу (самовідводу) може бути застосована до захисника, представника, спеціаліста, експерта та перекладача та лідируючих суб'єктів [4]. Справедливим у цьому контексті буде зазначити, що казахський законодавець майже у повні мірі використовував законопроектний досвід російських колег-кодифікаторів, що, безумовно наклало свій відбиток і на засади врегулювання процедури відводу в адміністративно-деліктному процесі.

Досить цікавими, хоча і в цілому подібними до російського та казахського законодавства у цій галузі є засади нормативної регламентації інституту відводу в адміністративно-деліктній сфері в Азербайджанській Республіці. Так, Кодексом від 31 січня 2005 року про адміністративні проступки передбачається абсолютно аналогічні підстави та порядок відводу (самовідводу) учасників, які сприяють процесу та лідируючих суб'єктів. Однак, при цьому звертає на себе увагу той факт, що правом

заявляти відвід наділений лише потерпілий (ст.372), а у особи яка притягується до адміністративної відповідальності, її захисника та представника потерпілого такого процесуального права немає (ст.ст.371, 375) [5], що можна вважати суттєвим обмеженням процесуального статусу останніх в межах адміністративно-деліктного процесу у вказаних державах.

На жаль, узагальнений аналіз положень Кодексу про адміністративні правопорушення Республіки Молдова, який, хоча і з певними змінами та доповненнями, діє ще з 1984 року [6] дозволяє стверджувати, що збереглися у ньому домінуючі за часів Радянського Союзу нормативні положення, відповідно до яких питання відводу учасників адміністративно-деліктного процесу взагалі не вирішується. Саме тому, можна з упевненістю стверджувати, що у Кодексі про адміністративні правопорушення Республіки Молдова, як і в його українському аналозі, закріплено дещо застарілу модель адміністративно-деліктного процесу.

Більш ґрунтовним, на відміну від вищеназваних кодифікованих актів, у регламентації цього блоку процесуальних питань виглядає відповідне законодавство Республіки Білорусь. Загалом систематизація законодавства про адміністративну відповідальність у Республіці Білорусь здійснювалась на підставі Концепції вдосконалення законодавства Республіки Білорусь, схваленої Указом Президента Республіки Білорусь від 10 квітня 2002 р. № 205. Цей Кодекс максимально наближений до відповідного Кримінального кодексу і за структурою, і за багатьма положеннями, яких не було передбачено у раніше діючому Кодексі про адміністративні правопорушення [1, 306-307]. Як справедливо зазначають Т.О. Коломоєць, Д.М. Лукянець та А.В. Іванов, суттєвою особливістю Кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення є відсутність у ньому процесуальної частини, оскільки Концепцією вдосконалення законодавства Республіки Білорусь передбачалось прийняття Процесуально-виконавчого кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення [1, 309; 7, 116-117]. Цей кодифікований акт було прийнято Палатою Представників 09 листопада 2006 року, схвалено Радою Республіки 01 грудня 2006 року, а набрав він чинності 20 грудня 2006 року.

У Процесуально-виконавчому кодексі Республіки Білорусь інститут відводу виділений в окрему п'яту главу кодексу – «Обставини, що виключають можливість участі в адміністративному процесі», яка складається з чотирьох статей. В першу чергу, слід відмітити, що на відміну від вищезгаданих держав колишнього Радянського Союзу, у Республіці Білорусь процедура відводу застосовується не тільки до лідируючого суб'єкта процесу, осіб, які сприяють йому, а й до секретаря судового засідання, помічника судді та понятих.

Так, наприклад, ст.5.1. Кодексу передбачено, що суддя, посадова особа органу, який веде адміністративний процес, підлягають відводу: 1) якщо вони брали участь раніше в цій же справі в якості потерпілого або особи, відносно якої вівся адміністративний процес, представника або законного представника потерпілого, законного представника особи, відносно якої вівся адміністративний процес, а також захисника, свідка, експерта, спеціаліста, перекладача або понятого; 2) якщо вони є родичами потерпілого, особи, відносно якої ведеться адміністративний процес, або їх представників; 3) якщо є інші обставини, що дають підстави вважати, що вони особисто (прямо або опосередковано) зацікавлені в результаті даної справи. При цьому, у ч.2 цієї ж статті встановлено, що вищевказані підстави для відводу, поширюються також на секретаря судового засідання (секретаря судового засідання – помічника судді) [8]. Такі ж підстави для відводу та самовідводу встановлені і для експерта, спеціаліста, перекладача, понятого, представника, захисника. Крім того, експерт, спеціаліст, перекладач підлягають відводу також у разі виявлення їх некомпетентності, однак не є підставою для відводу експерта його участь в цій справі в якості спеціаліста [8].

Досить змістовно врегульована і сама процедура відводу та самовідводу зазначеного кола осіб. Зокрема, Кодексом передбачено, що за наявності відповідних обставин суддя, посадова особа органу, яка веде адміністративний процес, секретар судового засідання (секретар судового засідання – помічник судді), експерт, спеціаліст, перекладач, понятій, представник, захисник зобов'язані усунутися від участі в адміністративному процесі, заявивши самовідвід. Якщо вони не заявили самовідвід, щодо них з тих же підстав може бути заявлений відвід іншими учасниками адміністративного процесу, які захищають свої або права, що представляються, і інтереси. Самовідвід і відвід має бути мотивований і заявлений до ухвалення рішення у справі про адміністративне правопорушення.

У разі заяви відводу судді, посадовій особі органу, який веде адміністративний процес, секретарю судового засідання (секретарю судового засідання – помічникові судді), експерту, спеціалісту, перекладачу або понятому суддя, посадова особа органу, який веде адміністративний процес, зобов'язані негайно дозволити його відповідно до Процесуально-виконавчого кодексу Республіки Білорусь. Питання про самовідвід або відвід судді, який розглядає справу про адміністративне правопорушення, секретаря судового засідання (секретаря судового засідання – помічника судді) дозволяється суддею, який розглядає справу про адміністративне правопорушення. Питання про відвід експерта, спеціаліста, перекладача або понятого вирішується суддею, посадовою особою органу, який веде адміністративний процес. Питання про відвід посадової особи органу, який веде адміністративний процес, вирішується вищестоящою посадовою особою або вищестоящим державним органом. За результатами розгляду питання про відвід виноситься постанова про задоволення заяви про відвід або про відмову в його задоволенні [8]. Як вже зазначалось, слід схвально оцінити підхід білоруського кодифікатора який полягає у максимально повній та змістовій фіксації процесуального порядку здійснення відводу та самовідводу, адже це сприяє ефективності правозастосовчої практики.

Підбиваючи підсумок узагальненого розгляду підходів до нормативного закріплення засад відводу (самовідводу) в адміністративно-деліктному процесі держав СНД, варто відмітити тенденції, які наявні в адміністративно-деліктному законодавстві названих держав, сутність яких зводиться до істотної трансформації регулювання вказаних питань на рівні кодифікації. У новітньому деліктному законодавстві таких держав як Російська Федерація, Республіка Казахстан, Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, знайшли місце питання відводу та самовідводу учасників процесу, що не було характерним для законодавства цих держав у радянський період. Як свідчать результати правозастосування, це дало загальний позитивний імпульс практиці розгляду справ про адміністративні проступки у вказаних державах СНД. Саме тому вбачається, що вказаний досвід (особливу увагу варто приділити нормативному матеріалу у цій сфері Республіки Білорусь), варто запозичити і Україні, що, безумовно, значно підвищить рівень реалізації та дотримання принципам верховенства права та об'єктивності під час розгляду справи про адміністративний проступок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лук'янець Д.М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання: Монографія / Дмитро Миколайович Лук'янець. – Суми: АТД «Університетська книга», 2006. – 367 с.
2. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 30 января 2001 года № 155-ІІ // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 2001. – № 5-6. – Ст. 24.
3. Коломоець Т.О. Захисник у провадженні у справах про адміністративні правопорушення: Монографія / Т.О. Коломоець, Р.В. Сінельнік. – К.: Істина, 2008.

– 184 с.

4. Кодекс об административных правонарушениях Российской Федерации от 30 декабря 2001 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.garant.ru/main/12025267-025.htm#par4337>.
5. Кодекс административных проступков Азербайджанской Республики от 11 июля 2000 года // Сборник законодательных актов Азербайджанской Республики. – 2000. – № 8 (книга 1). – Ст. 584.
6. Кодекс об административных правонарушениях Республики Молдова. – Кишинев: S.C. "Lavilat-SNFO" S.R.L., 2005. – 155 с.
7. Коломоець Т.О. Експерт у провадженні у справах про адміністративні правопорушення: Монографія / Т.О. Коломоець, А.В. Іванов. – К.: Істина, 2009. – 184 с.
8. Процессуально-исполнительный кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях от 20 декабря 2006 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/kodeksby/pikoap/index.htm>.

УДК 351.713(477)

КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Огороднікова І.І., аспірант

Національний університет державної податкової служби України

У статті досліджено та проаналізовано критерії класифікації правопорушень в сфері оподаткування, за які передбачена адміністративна відповідальність.

Ключові слова: класифікація, критерії, адміністративна відповідальність, правопорушення в сфері оподаткування.

Огородникова И.И. КЛАССИФИКАЦИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ НАЛОГООБЛИЖЕНИЯ / Национальный университет государственной налоговой службы Украины, Украина

В статье исследованы и проанализированы критерии классификации правонарушений в сфере налогообложения, за которые предусмотрена административная ответственность.

Ключевые слова: классификация, критерии, административная ответственность, правонарушение в сфере налогообложения.

Ogorodnikova I.I. CLASSIFICATION ADMINISTRATIVE OFFENCES IN THE FIELD OF TAXATION / National university of the state tax service of Ukraine, Ukraine

In the article investigational and analysed criteria of classification of offences in the field of taxation, which administrative responsibility is foreseen for.

Key words: classification, criteria, administrative responsibility, offence in the sphere of taxation.

Останнім часом спостерігається певна динамічність норм українського адміністративного та податкового законодавства, що обумовлено політичними, економічними, правовими, культурологічними чинниками. Певних змін в свою чергу зазнало і законодавство, що регулює інститут адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері оподаткування.

Відповідно до змін, несених до Закону України «Про державну податкову службу в Україні» Законом України від 25.03.2005 р. № 2505-IV IV (в редакції Закону № 2154-VI (2154-17) від 27.04.2010 – зміни застосовуються у 2010 році) [1] органам ДПС України надано право застосовувати до платників податків фінансові (штрафні) санкції, стягувати до бюджетів та державних цільових фондів суми недоїмки, пені у порядку, передбаченому Законом України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами». Водночас вищезгаданий Закон є спеціальним законом з питань оподаткування, який установлює порядок погашення зобов'язань юридичних або фізичних осіб перед бюджетами та державними цільовими фондами з податків і зборів (обов'язкових платежів), включаючи збір на обов'язкове державне пенсійне страхування та внески на загальнообов'язкове державне соцстрахування, нарахування і сплати пені та штрафних санкцій, що застосовуються до платників податків контролюючими органами, у тому числі за порушення у сфері ЗЕД, та визначає процедуру оскарження дій органів стягнення. При цьому жодних норм та посилань на інші нормативно-правові акти щодо застосування адміністративних штрафів за відповідні правопорушення Закон «Про державну податкову службу в Україні» [2] тепер не містить.

Такий стан справ є прийнятний лише в тих ситуаціях, коли відбувається прийняття єдиного кодифікованого акту у відповідній сфері (в Україні Податковий кодекс на момент внесення відповідних змін до Закону «Про державну податкову службу в Україні» не був прийнятим). Ситуація є досить спірною і з огляду на те, що основний нормативно-правовий акт, що регулює порядок притягнення до адміністративної відповідальності і застосування відповідних стягнень (КпАПУ) досі не містить відповідного упорядкованого розділу, що регулював би в повній мірі та належним чином сферу оподаткування. Чітка класифікація правопорушень в сфері оподаткування зможе прояснити ситуацію та врегулювати можливі розбіжності між відповідними розділами КпАПУ та Податкового кодексу України.

Питанням класифікації адміністративних правопорушень в сфері оподаткування присвячено праці таких науковців, як С.Г. Пепеляєва, М.П. Кучерявенко, З.М. Будько, Л.Ю. Кроліс, М.О. Мацелика, та інших. Окремі дослідження класифікації способів ухилення від оподаткування проведені такими вченими, як Є.Ю. Василенко, Д.І. Голосніченко, А.Є. Гутник, І.В. Сіверський, О.П. Юрченко, В.В. Лисенко. Не піддаючи сумніву ролі та значимості робіт вищезазначених вчених, вважаємо, що у зв'язку з динамікою суспільних змін, класифікація адміністративних правопорушень в сфері оподаткування потребує нових ґрунтовних досліджень.

А тому метою даної статті є дослідження та аналіз існуючих у законодавстві та розроблених вченими критеріїв класифікації адміністративних правопорушень в сфері оподаткування.

В основному спостерігається ситуація, що як критерій класифікації правопорушень в сфері оподаткування при законодавчому регулюванні вітчизняною правовою практикою розглядається їх поділ залежно від об'єкта. У даному випадку можна виділити правопорушення, пов'язані із:

- приховуванням об'єкта оподаткування;
- заниженням об'єкта оподаткування;
- відсутністю обліку об'єкта оподаткування або веденням його обліку з порушенням встановленого порядку;
- невчасною сплатою податку;
- непередставленням документів та іншої інформації.

Фактично, в даному випадку можна говорити про кореспонденцію складів правопорушень з різновидами елементів податкового обов'язку в цілому. З даного приводу влучним є твердження А.В. Бризгаліна про те, що «призначення системи податкових правопорушень – забезпечити належне виконання зобов'язаними особами покладених на них обов'язків, тобто кожен, передбачений законом вид податкового правопорушення і відповідна міра відповідальності за його здійснення повинні забезпечити той або інший обов'язок зобов'язаної особи» [3, с. 50–52]. Таким чином, автор підкреслює, що розвиток узгодження між обов'язками платників (та осіб, що їх представляють) податків і складами правопорушень в сфері оподаткування є досить перспективним. При цьому чіткий перелік обов'язків даних суб'єктів повинен відповідати переліку складів правопорушень в сфері оподаткування. Водночас така система має сенс розвитку тільки за тієї умови, що з нею має бути погоджена також і система прав податкових органів, відображаючи відповідність – податкові органи перевіряють і контролюють лише ті дії платників податків, які закріплені для останніх як обов'язок і в разі їх невиконання настає відповідальність.

Класифікація податкових правопорушень може здійснюватися декількома критеріями – залежно від: об'єкта; спрямованості діянь; характеру санкцій і галузей, які їх регулюють; від ступеня суспільної небезпеки [4].

Досить розширена та ґрунтовна класифікація була проведена М.О. Мацеликом. Хоча дана класифікація стосується лише способів ухилення від сплати податків, її схема є досить корисною і для класифікації адміністративних правопорушень в сфері оподаткування в цілому.

Так, за особливістю впливу на предмет зазіхання автор виділяє наступні види:

- 1) Перекручування обліку та фальсифікація балансу;
- 2) Ведення фінансово-господарської діяльності без реєстрації. Ліцензії або постановки на облік у податкових органах;
- 3) Приховування фінансово-господарських операцій з використанням розрахунків наявними коштами. Рахунків «третіх організацій» з оформленням штучної дебіторської заборгованості. Векселів і взаєморозрахунків, підставних або фіктивних фірм.

Також М.О. Мацелик пропонує класифікувати способи ухилення від сплати податків за наступними критеріями: наявністю умислу; макро- та мікрорівневою ознакою; повнотою системи оподаткування; обсягами ухилень; галуззю господарювання; механізмами виявлення; повторністю; розмірами податків, які не донадійшли до бюджету; видами податків; кількісною ознакою, наявністю фактів приховування ухилень, характером дій, ділянкою обліку, у якій відображається ухилення від сплати податків; характером застосування санкцій; статусом суб'єктів суб'єктів правопорушення; легальністю діяльності; ступенем латентності; схемою вчинення [5, 129-135].

Досить цікавою є також класифікація складів правопорушень в сфері оподаткування за видовим об'єктом, запропонована З.М. Будько. Хоча автор наполягає на введенні поняття «фінансова відповідальність за податкові правопорушення» та відносить відповідні їх види саме до галузі фінансового регулювання, пропонуємо використовувати дану класифікацію і для визначення правопорушень в сфері оподаткування, за які встановлена адміністративна відповідальність. Так автор пропонує поділяти їх на правопорушення, пов'язані з:

- 1) порушенням обліку платників податків, наданням податкової звітності та іншої інформації, пов'язаної із здійсненням податкового контролю;
- 2) обчисленням, сплатою, утриманням і перерахуванням податків і зборів;

- 3) невиконанням рішень податкових органів;
- 4) порушенням прав та законних інтересів платників податків [6].

Розвиваючи цю ідею, Л.Ю. Кроліс вважає корисним виділити тільки дві основні групи правопорушень у сфері оподаткування, що тягнуть за собою адміністративну відповідальність:

- 1) вчинені платниками податків і обов'язкових платежів у позабюджетні фонди;
- 2) вчинені іншими суб'єктами податкових правовідносин [7, 137].

У межах цих двох великих груп вона також пропонує виділити інші групування уже за іншими критеріями.

З огляду на необхідність законодавчого закріплення відповідальності органів виконавчої влади за податкові правопорушення, деякі вчені пропонують виділити у податковому законодавстві дві групи правопорушень – проти системи податків і проти прав і свобод платників податків. Так С.Г. Пепеляєв до першої групи відносить:

- 1) незаконне встановлення або введення податків;
- 2) незаконне стягнення податків;
- 3) незаконне звільнення від сплати податків.

У другу групу включені:

- 1) незаконне перешкоджання господарській діяльності платника податків;
- 2) відмова від консультування або ненадання консультацій;
- 3) розголошення податкової таємниці [8, 175-177.].

Для правильної класифікації адміністративних правопорушень у сфері оподаткування щодо суб'єкта посягання важливе значення має дослідження як загальних, так і спеціальних ознак такого суб'єкта, прямо зазначених у нормативній конструкції конкретного складу адміністративного правопорушення у сфері оподаткування. Так, незважаючи на єдність видів адміністративних правопорушень, що досліджуються, юридична особа як суб'єкт адміністративної відповідальності визначається законодавцем по-різному як щодо порушень податкового законодавства, так і щодо адміністративних правопорушень.

Таким чином, у основі критеріїв класифікації податкових правопорушень більшість вчених виділяють наступні особливості, які дозволяють віднести конкретне правопорушення до певного виду:

- 1) Кількісні:
 - термін ухилення, неподання звітності з податків і зборів;
 - розмір несплачених, прихованих сум податків, зборів [9].
- 2) Якісні – обставини, що характеризують суспільну небезпеку правопорушення. Одним з основних критеріїв у цій сфері законодавець виділяє форму вини. Так, умисне неподання, ухилення від подання податкової декларації карається відповідно до кримінального законодавства. Ненавмисне (з необережності і т. д.) передбачає менш суворі санкції.

Так, якщо звернутися то практики Російської Федерації, то Податковий кодекс даної країни конкретні склади податкових правопорушень закріплює главою 16 [10]. Водночас в Україні податкове та адміністративне законодавство закріплює лише основні підходи до

оцінки подібних діянь і регулює дану проблему через визначення штрафних санкцій за певні порушення податкового та адміністративних штрафів за порушення адміністративного законодавства.

Показово, що законодавець і в Україні, і в Російській Федерації не приділяє уваги систематизації різних видів податкових правопорушень, не виділяє їх окремих груп, ґрунтуючись на яких-небудь принципових ознаках, що характеризують види правопорушень.

Так, відповідно до статей 116-127, 132-135 ПК РФ [10] виділені такі види правопорушень: порушення терміну взяття на облік у податковому органі; ухилення від взяття на облік в податковому органі; порушення терміну подання відомостей про відкриття і закриття рахунку в банку; порушення терміну надання відомостей про відкриття і закриття рахунку в банку; порушення терміну подання податкової декларації або інших документів; грубе порушення правил обліку доходів і витрат і об'єктів оподаткування; порушення правил складання податкової декларації; несплата або неповна сплата сум податку; невиконання податковим агентом обов'язку з утримання і (або) перерахування податків; незаконне перешкоджання допуску посадової особи податкового органу на територію або у приміщення; недотримання порядку володіння, користування і (або) розпорядження майном, на яке накладений арешт; ненадання податковому органу відомостей про платника податків; відмова від надання документів і предметів за запитом податкового органу; порушення банком порядку відкриття рахунку платникові податків; порушення терміну виконання доручення про перерахування податку або збору; невиконання банком рішення податкового органу про припинення операцій на рахунках платника податків або податкового агента; невиконання банком рішення про стягнення податку.

Таким чином, вищезгадана класифікація фактично проведена за безпосереднім об'єктом складу правопорушень в серії оподаткування. Досить логічним є розмежування правопорушень в сфері оподаткування, виходячи з даного критерію, на дві групи:

- 1) правопорушення, що торкаються податкових відносин, що пов'язані з безпосереднім здійсненням податкових вилучень і безпосередньо тягнуть фінансові втрати держави;
- 2) правопорушення, що посягають на відносини, які забезпечують дотримання встановленого порядку управління у сфері оподаткування [11, 412-427].

Виходячи з практики класифікації правопорушень в сфері оподаткування Російської Федерації, пропонуємо на стадії прийняття Податкового кодексу України задля уникнення колізій між податковим та адміністративним законодавством класифікувати відповідні правопорушення та внести зміни до КпАПУ. Зокрема виділити за вищезгаданим критерієм на основі безпосереднього об'єкту, тобто сукупності відносин, що регулюють адміністративну відповідальність за правопорушення в сфері оподаткування окрему главу кодексу під назвою «Адміністративні правопорушення в галузі податків та зборів, фінансів і підприємницької діяльності». А також на зразок Російського законодавства задля більш повної та об'єктивної класифікації доповнити вже існуючий перелік правопорушень в сфері оподаткування наступними складами:

- 1) 155-1 «Порушення строку постановки на облік в податковому органі»;
- 2) 155-2 «Порушення строку надання відомостей про відкриття та закриття рахунку в банку або іншій фінансовій організації»;
- 3) 157-1 «Не надання відомостей, необхідних для здійснення податкового контролю»;
- 4) «Порушення порядку відкриття рахунку платнику податків».

Виходячи з вищезазначеного, пропонуємо класифікувати правопорушення в сфері оподаткування за наступними критеріями:

- 1) за видовим об'єктом – правопорушення, що відповідно вчиняються в процесі:
 - а) встановлення і скасування податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, а також пільг їх платникам;
 - б) ведення бухгалтерського обліку, складання звітності про фінансово-господарську діяльність і забезпечення її зберігання у терміни, встановлені законами платниками податків;
 - в) подавання до державних податкових органів та інших державних органів відповідно до законів декларацій, бухгалтерської звітності та інших документів і відомостей, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів);
 - г) сплатення платниками податків належних сум податків і зборів (обов'язкових платежів) у встановлені законами терміни;
 - д) проведення перевірок органами державної податкової служби з питань обчислення і сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) та, зокрема, обстежень приміщень, що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування;
 - е) застосування фінансових санкцій за наслідками документальних перевірок та ревізій, які здійснюються органами державної податкової служби України та іншими уповноваженими державними органами;
 - ж) оскарження у встановленому законом порядку рішень державних податкових органів та дій їх посадових осіб;
 - з) взаємовідносин банків та інших фінансово-кредитних установ, що пов'язані з подаванням відомостей про наявність і рух коштів на розрахункових та інших рахунках платників податків – клієнтів цих установ, перерахування податків і зборів (обов'язкових платежів) до Державного бюджету України і місцевих бюджетів у встановлений законами України термін.
- 2) за безпосереднім об'єктом (враховуючи пропозиції по доповненню КпАПУ за зразком російського законодавства, що встановлює відповідальність за правопорушення в сфері оподаткування;
- 3) видами податків – адміністративні правопорушення в сфері оподаткування: податком на додану вартість; податком на прибуток; акцизним збором; єдиним податком; фіксованим податком; податком на землю; іншими видами податків.
- 4) за сферами господарської діяльності суб'єктів відповідальності:
 - у сфері торгівельної діяльності (правопорушення, пов'язані із дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності порядку проведення розрахунків, застосуванням РРО, наявності ліцензій, торгових патентів, акцизних марок);
 - у сфері ЗЕД;
 - у сфері надання послуг (фіктивні підприємства, відмивання коштів)
 - в інших сферах.
- 5) за ознаками об'єктивної сторони:
 - а) залежно від включення до об'єктивної сторони як обов'язкового її елемента наслідків протиправного діяння:

- матеріальні склади, пов'язані, головним чином, із приховуванням або заниженням доходу, прибутку;
 - формальні склади, що полягають у ненаданні або невчасному наданні до податкового органу необхідних документів.
- б) за особливостями об'єктивної сторони податкового правопорушення:
- податкові правопорушення, що вчиняються діями суб'єктів правопорушень;
 - податкові правопорушення, що вчиняються в результаті бездіяльності;
 - податкові правопорушення, що вчиняються як результат сукупності дії і бездіяльності і т.д.
- 6) за суб'єктами на ті, що:
- а) вчиняються фізичними особами:
- фізичними особами, що не мають статусу спеціального суб'єкта, як платника податків та інших зборів;
 - фізичними особами, що мають спеціальний статус, тобто складають суб'єктний склад юридичних осіб – платників податків:
- б) вчиняються юридичними особами та фізичними особами – підприємцями;
- в) вчиняються банками та іншими фінансовими установами;
- г) вчиняються державними органами.
- 7) за ознаками суб'єктивної сторони складу: вина, мотив, мета правопорушення.
- а) щодо форм вини:
- вчинені умисно (ст. 164, 164-1, 164-5, КУпАП [12]);
 - вчинені з необережності (арифметичні помилки).
- б) щодо форм наміру:
- вчинені з прямим наміром;
 - вчинені з непрямым наміром.
- 8) за стадіями господарської діяльності таких платників податків:
- а) в процесі створення: реєстрації, взяття на облік, отримання дозволів на ведення певного виду діяльності;
- б) в процесі ведення господарської діяльності:
- щодо відповідності чинним вимогам нормативно – правових актів ведення бухгалтерського, фінансового та податкового обліку;
 - правильності нарахування та перерахування (сплати) податків та;
 - подання звітності: декларацій, звітів;
 - порушення порядку провадження господарської діяльності;
 - взаємодії з посадовими особами державних податкових органів;
 - в процесі припинення діяльності.

Водночас в окрему групу включити коло правопорушень, що вчиняються державними органами в сфері оподаткування:

- дискримінація підприємців органами влади і управління (ст.166-3 КпАПУ [12]);
- порушення порядку видачі документа дозвільного характеру (ст.166-10 КпАПУ);
- порушення законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (ст.166-11 КпАПУ [12]);
- порушення законодавства про ліцензування певних видів господарської діяльності(ст.166-12 КпАПУ [12]).

Таким чином, на підставі дослідження та аналізу існуючих у законодавстві та розроблених вченими критеріїв класифікації адміністративних правопорушень в сфері оподаткування нами доповнено і внесено відповідні зміни до класифікаційної системи таких правопорушень. Як показують результати проведеного аналізу, за своєю правовою природою суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням адміністративних правопорушень у сфері оподаткування, мають адміністративно-деліктний характер, а комплексне теоретичне вирішення проблеми класифікації названого вище виду правопорушень залежить від пошуку підстави класифікації. Чітка класифікація правопорушень в сфері оподаткування зможе прояснити ситуацію та врегулювати можливі розбіжності між відповідними розділами КпАПУ та Податкового кодексу України. Водночас упорядкованість системи відповідного адміністративного та податкового законодавства, що встановлює відповідальність за правопорушення в сфері оподаткування є одним із основних факторів, що впливає на ефективність попереджувальної роботи з боку державних органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2005 рік" та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 25 березня 2005 року № 2505-IV / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liga.net>
2. Про державну податкову службу України: Закон України від 04.12.1990 року № 509-ХІІ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liga.net>
3. Брызгалин А.В. Налоги и налоговое право: учеб. пособие / Брызгалин А.В. – М.: Аналитика – Пресс, 1997. – 600 с.
4. Фінансове право України: підручник / Г.В. Бех, О.О. Дмитрик, І.Є. Криницький / За ред. М.П. Кучерявенка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 320 с.
5. Шкарупа В.К. Адміністративна відповідальність за ухилення від оподаткування: навчальний посібник / В.К. Шкарупа, М.В. Коваль, Т.О. Мацелик, М.О. Мацелик / За заг. ред. Шкарупи В.К. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2007. – 209 с.
6. Бұдыко З.М. Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2005. – 218 с.
7. Кролис Л.Ю. Административная ответственность за нарушение налогового законодательства: дис. ...кандидата юрид. наук : 12.00.02. – Екатеринбург, 1996. – 193 с.
8. Основы налогового права / Под ред. С.Г. Пепеляева. – М.: Инвест Фонд, 1995. – 496 с.

9. Брызгалин А.В. Виды налоговых правонарушений: теория и практика применения / А.В. Брызгалин, В.Р. Берник, А.Н. Головкин / под ред. канд. юрид. наук А.В. Брызгалина. – Екб.: Налоги и финансовое право, 2004. – С. 50-52.
10. Податковий кодекс Російської Федерації від 31 липня 1998 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.garant.ru>
11. Кустова М.В. Налоговое право России. Общая часть: учебник / М.В. Кустова, О.А. Ногина, Н.А. Шевелева / Отв. ред. Н.А. Шевелева. – М.: Юристъ, 2001. – 490 с.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.84 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http // zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80731-10](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80731-10)

УДК

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ

Яцун О.В., аспірант

Запорізький національний університет

Стаття присвячена історії розвитку нормативного регулювання вирішення земельних спорів на території сучасної України. В статті сформульовано висновки та пропозиції, спрямовані на вдосконалення процесуального законодавства, що регулює порядок розгляду і вирішення спорів, що виникають у сфері земельних правовідносин.

Ключові слова: земельний спір, історія розвитку, порядок розгляду, періоди.

Яцун Е.В. РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО ВОПРОСАМ РАЗРЕШЕНИЯ
ЗЕМЕЛЬНЫХ СПОРОВ / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена истории развития нормативного регулирования разрешения земельных споров на территории современной Украины. В статье сформулированы выводы и предложения, направленные на усовершенствование процессуального законодательства, регулирующего порядок рассмотрения и разрешения судом споров, возникающих в сфере земельных правоотношений.

Ключевые слова: земельный спор, история развития, порядок рассмотрения, периоды.

Yatsun E.V. THE DEVELOPMENT OF NORMATIVE ADJUSTMENT CONSIDERATION OF
LAND DISPUTES / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article is devoted to history of development of normative adjustment consideration of land disputes on territory up-to-date Ukraine. The author gives scientific conclusions and proposals concerning improvement of legislation, which regulates the order of dealing with and trial procedures of the arguments which arise in the field of land disputes.

Key words: land disput, history of development, proceeding of consideration, periods.

Розглядаючи сучасне законодавство, що регулює питання вирішення та врегулювання земельних спорів, неможливо не звернутися до історії розвитку земельного та процесуального законодавства на території України в цій сфері. Вивчення джерел права, що містять норми, які регулюють земельні правовідносини та вирішують конфлікти, що при цьому виникають, специфіки самих земельних правовідносин на різних історичних етапах розвитку нашої держави, виявлення позитивного та негативного досвіду, дозволяє більш грамотно сформулювати висновки та пропозиції,

спрямовані на вдосконалення процесуального законодавства, що регулює порядок розгляду і вирішення спорів, що виникають у сфері земельних правовідносин.

Актуальність теми роботи обумовлена недосконалістю чинного процесуального законодавства, відсутністю єдиної практики розгляду земельних спорів, зокрема щодо підвідомчості цих спорів судам різних юрисдикцій, а також збільшення кількості земельних спорів, які щороку надходять на вирішення судових органів, виникнення нових видів земельних спорів в зв'язку зі зміною матеріально-правових норм, що регулюють земельні правовідносини в Україні.

В історії розвитку законодавства, яке регулює питання розгляду та вирішення земельних спорів в Україні, можна виділити три великих періоди: період до сімнадцятих років XX століття; радянський період; сучасний: з початку 90-х років XX століття – до теперішнього часу.

На всіх етапах історичного розвитку Української держави земельним питанням приділялося багато уваги, проте, на жаль, наукові роботи, які були б присвячені саме історії розвитку законодавства, що регулює порядок вирішення спорів, що виникають у сфері земельних правовідносин, відсутні. Слід звернути увагу, що лише окремі нормативні акти дореволюційного часу містять норми, що деяким чином регламентують порядок вирішення земельних спорів, а на сучасному етапі розвитку держави існує навпаки перенасиченість нормативного регулювання, що викликає колізії та помилки при розгляді земельних спорів. Саме з земельних спорів почалося запровадження різної судової практики, з посиланням на недоцільність їх розгляду в порядку КАС України з мотивів наявності спору про право, незважаючи на те, що стороною у спорі виступає суб'єкт владних повноважень. Зазначене і викликало необхідність глибокого вивчення процедури розгляду земельних спорів на різних історичних етапах розвитку нашої держави.

Метою даної роботи є вивчення законодавства, що містить норми, які регулюють процесуальні аспекти розгляду земельних спорів на різних етапах становлення Української держави, а також формулювання висновків та пропозицій, спрямованих на вдосконалення процесуального законодавства, що регулює порядок розгляду і вирішення спорів, що виникають у сфері земельних правовідносин.

На території сучасної України земельні відносини існують з давніх часів. Свідченням цього є, зокрема, записи давньогрецького історика Геродота, в яких згадується життя скіфів на узбережжі Дніпра, Буга, Дністра, та створення грецьких колоній на території північного узбережжя Чорного моря, починаючи з VIII ст. до н.е. Починаючи з I ст. н.е. на територіях, що входять до складу нинішньої української держави починають створюватися римські колонії. Юридичних джерел щодо змісту та природи земельних відносин того часу не збереглося, проте можна припускати, що земельні відносини, в тому числі вирішення земельних спорів, регулювалися правилами звичаєвого права, що переходили із покоління в покоління.

Регулювання земельних відносин нормами звичаєвого права здійснювалося на території нинішньої України багато віків. Відомий історик М.С. Грушевський пише, що об'єднання земель Руської держави було закладено князем Володимиром, продовжено його сином Ярославом і синами Ярослава. Державницьких відносин на території України до того часу, на думку автора, не було або про них немає літературних згадок. Руським правничим кодексом М.С. Грушевський називає «Руську правду», прийняту київським князем Ярославом Мудрим, якого вважав державотворцем, що дійсно зазначив себе у сфері нормування державних відносин і виділяв їх зі сфери звичаєвого права та називав це чимось особливим [1].

«Руська правда» регулювала відносини переважно між князями, її головною метою було забезпечення єдності всіх князівств в межах однієї держави. Землі, відповідно до неї, поділялися на княжі, які належали князям, та громадські, якими управляла громада («земська династія») та її орган – віче, останні свої внутрішньогромадські відносини, в тому числі і земельні, вирішували як за нормами звичаєвого права, так і окремими нормами «Руської правди» [2]. Першочергово посиленому захисту підлягали всі приватні володіння, наприклад, в ст.34 «Руської Правди (Кратка редакція)» встановлювався високий штраф за псування межевого знаку, що вказувало на турботу давньоруської держави про забезпечення стабільності земельних відносин. В ст. 33 Правди (Кратка редакція) визначався особливий порядок охорони як феодалських землеволодінь, так і осіб, що працювали на них [3].

Норми, присвячені земельному процесу і процедурі вирішення земельних суперечок, можна виявити також в Новгородській Судній грамоті. В ст.24 грамоти визначалася процедура відстрочки в процесі про землю. Могла бути надана лише одна відстрочка (три тижні), причому вона оформлялася спеціальною терміною грамотою, затвердженою печаткою посередника. Відстрочка могла бути взята за договором з іншою стороною і за згодою суду, який і видавав термінову грамоту з печаткою. Якщо ж сторона не оформляла цю грамоту, то справа повинна була бути розглянута без відстрочки [4].

У Псковській Судній грамоті в ст.106 розглядалася сперечка про землю чи про бджолині угіддя між сьабрами й особою, що купила ділянки землі чи лісу з бджолиніми угіддями. Законодавець наказував вирішувати такі суперечки в присутності всіх сьабров перед господью. Межники повинні були розмежувати ділянки сьабров і придбану ділянку, і після присяги покупця йому видавалося судові рішення про право власності на придбану ділянку. Так вирішувався спір і рішення доводилося до відома кожної зацікавленої особи [5].

Судебник 1497 року містив дві статті, що стосуються питань вирішення земельних спорів ст.62 «Про межі» і ст.63 «Про землі суд». В першій передбачалася відповідальність за псування межових знаків, у другій – термін давності по земельним позовам. Вперше встановлювалося два терміни, чого не знав жоден колишній закон: трирічний термін давності для приватних осіб і шестирічний термін по земельних спорах, у яких позов спрямований на вилучення в неправомочного власника великокнязівської землі. У випадку подачі позову строк позовної давності зупинявся, а землі до вирішення спірного питання судом передавалися під нагляд пристава [6].

В Судебнику 1550 року збереглися встановлені в ст. 63 Судебника 1497 року строки давності по земельним позовам, однак з'явилися норми, що змінюють порядок судочинства по земельним справам. Колись суди для розгляду земельних позовів склалися з довірених з кожної сторони осіб і вирішували питання про межі володінь. Свідками були старожили, що приносили своєрідну форму присяги. В ст.84 Судебника пропонувалося приказним людям, боярам і навіть государю, тобто всім центральним судовим органам, посилати не двох, а лише одного суддю, і не за бажанням сторін, а на вибір судових органів [7].

В Соборному Укладенні 1649 року вказувалося, що показання свідків по земельним спорам (особливо в частині доказування права власності) по ступеню пріоритетності поступаються документальному обґрунтуванню права землеволодіння. При цьому документальне оформлення прав на землю, представляло собою складний комплекс юридичних дій. Дарування як одна з правових підстав для володіння землею полягало у видачі дарувальної грамоти, складанні довідки, тобто запису в наказовій книзі визначених відомостей про особу, що наділяється, на яких ґрунтується його право на землю, обшуку, проведеному на прохання особи, що наділяється землею, і який полягає

у встановленні факту дійсної незайнятості переданої землі, введенні у володіння, яке полягало в публічному відмірюванні землі, що здійснювалося в присутності місцевих жителів і сторонніх осіб. Іншими підставами придбання прав на землю виступали спадкування і купівля-продаж. В ст.213 гл. X закріплювалося поняття права землеволодіння і вказувалося, що носії цього права захищаються судом від насильства і захоплення, якщо їхні правомочності можуть бути доведені встановленим порядком [8].

Після возз'єднання України з Росією в 1654 році відбуваються значні перетворення в сфері регулювання земельних відносин. Оскільки власної правової системи українські землі не мали, як не мали і земельного законодавства, на території України почало діяти законодавство Російської імперії, і перш за все, держава прагнула до встановлення правильних вотчинних відносин, остаточному розмежуванню казенних від приватних володінь. З цією метою у XVIII ст. було прийняте рішення про проведення державного межування – генерального, що встановлює границі між державними і приватними володіннями, і спеціального, що визначає границі приватних ділянок у рамках округів. Особливо активно й успішно межування розвивалося в період царювання Катерини II. Була розроблена ціла система межових законів: Маніфест 1765 року, в 1766 році «Генеральні правила» та «Настанови землемірам», Межова інструкція 1776 року й ін., пізніше був прийнятий кодифікований акт – Звід законів межових. Зазначені правові акти більше ста років відігравали основоположну роль в організації та регулюванні земельного кадастру.

Був заснований межовий суд по генеральному межуванню, який належав: Межовому департаменту Сенату, як вищій ступені; Межовій канцелярії, другій ступені; і Межовим конторам, першій ступені. По спеціальному межуванню судовий розгляд доручався судовим установам, утвореним і діючим на підставі Судових статутів і правил про облаштуваність судової частини і провадження у судових справах в місцевостях, в яких ведене Положення про Земських дільничних начальників [9]. Після проведення заходів по Генеральному межуванню усувалося багато проблем, які породжували земельні спори через описовий характер меж володінь по писцевим книгам. Складання правильних топографічних планів всіх земельних володінь вирішувало багаточисельні земельні спори, що виникали до Генерального межування.

Юридичних джерел регулювання земельних відносин серед запорізьких козаків не збереглося. За твердженням історика Д.І. Яворницького, у запорізькому краї вся земельна територія являла собою общинну власність, січове козацтво володіло різними угіддями на правах общини, деякі ділянки землі віддавалися для козаків-зимівчан в їх особисту власність [10]. Це дозволяє зробити висновок, що поряд з общинною власністю на території запорізьких січовиків поступово впроваджувалася приватна власність на землю. Кріпосницькі земельні відносини на Запоріжжі, як і на всій території України, були впроваджені російською імператрицею Катериною II, яка в 1765-1766 роках поширила на всі козацькі землі дію російського законодавства.

Велике значення в сфері реформування земельних відносин Російської імперії мала реформа 19 лютого 1861 року. Вона полягала в скасуванні кріпосної залежності, поземельному облаштуванні селян і введенні особливого селянського керування. Зі складу поміщицьких маєтків селянам були відведені постійні наділи за визначені повинності. З метою управління і здійснення суду селяни були об'єднані в особливі самоврядні суспільства, сільські і волосні. Управління земельними справами перейшло до компетенції особливого «земельного» суспільства. Положенням про селян, що вийшли з кріпосної залежності, від 19 лютого 1861 року вводилося особливе завідування селянськими справами, покладене на мирових посередників, в якості першої, дільничної інстанції, повітові світові з'їзди, як повітову інстанцію, і губернські по селянських справах присутності, як губернську інстанцію. Завданням цього

управління було виконання поземельного облаштування селян, вирішення суперечок, що виникли з відносин тимчасовозобов'язаних селян до поміщиків, та цілого ряду селянських справ. Крім того, спочатку на мирових посередників було покладено і вирішення деяких дрібних судових справ [11].

Законом від 12 липня 1889 року царський уряд запровадив посаду земських начальників, яким надавалися широкі повноваження щодо селян. Вони мали право звільняти з посад неугодних їм представників селянського самоуправління, зокрема, й волосних суддів, розглядати вирокі сільського сходу, припиняти виконання цих вироків і подавати їх на скасування в повітовий з'їзд, накладати штрафи на селян на власний розсуд, без суду піддавати селян тілесним покаранням, арештам тощо.

Статут цивільного судочинства 1892 року встановлював норми про захист права землеволодіння від таких порушень як, наприклад, покіс трави, випас худоби, порубка дерев, руйнування огорож, знищення границь і межових знаків. Псування межових знаків каралося суспільною владою і, крім того, породжувало позов власника [12].

Після революції 1905 року земельна політика зазнала значних змін, що знайшло своє відображення в ряді законодавчих актів, зокрема Указі П.А. Столипіна «Про доповнення деяких постанов діючого закону, що стосується селянського землеволодіння і землекористування» від 9 листопада 1906 року. Цей Указ є джерелом права, який серед інших положень, містить також норми, присвячені вирішенню земельних спорів. Проведена П.А. Столипіним аграрна реформа була спрямована на перехід від переважно права загальної власності на землю серед селян (общинне землеволодіння) до права особистої власності глави господарства. Відповідно до реформи, селянин міг вийти з громади, одержавши ділянку землі в особисту власність і зберігши за собою право користування общинними угіддями. Указом затверджувалася процесуальна форма виділення селянина з громади: заява про виділ землі доводилася через старосту до сільського суспільства, що більшістю голосів в місячний термін було зобов'язано визначити селянину ділянку. Спори, пов'язані з нарізкою землі колишнім общинникам у приватну власність, вирішували повітові земельні комісії на чолі з земськими начальниками.

У травні 1911 року був прийнятий закон «Про землевпорядкування», відповідно до якого створювалася система землевпорядних органів, визначалися способи поділу земельних громад, порядок виділення землі при виході із общини і перетворення різних форм землеволодіння у відруби і хутори. Адміністративна процедура вирішення земельних спорів, що діяла на той момент була мірою багато в чому вимушеної, оскільки при наявності великої кількості конфліктів, пов'язаних з формальними процедурами, судочинство могло не справитися з усіма скаргами. Але, з іншого боку, адміністративний порядок вирішення спорів не гарантував глибокого розгляду сутності справи. Воно могло приводити (і приводило) до малопереконливих, а то і просто несправедливих рішень – звичайно на користь домоволодільців, що виділялися з громади. Про це можна судити з невдоволення багатьох селян-общинників, що виявлялося в ході земельного переділу і після Жовтневої революції 1917 року, коли границі нещодавно нарізаних відрубів і хуторів у багатьох випадках виявилися порушеними [13].

Професор Б.В. Єрофєєв, аналізуючи земельні відносини в Російській імперії, зробив висновок, що у XVII – XVIII ст.ст. фактично склався земельно-правовий лад, який у ході Лютневої революції 1917 року не був повністю зруйнований, а через пару десятиліть окремі елементи цього ладу в трансформованому вигляді були закріплені у нормах законодавства радянського періоду [14].

Другим етапом становлення законодавства про землю і процесуальних форм його здійснення став радянський період, початок якому було покладено Жовтневою

революцією 1917 року. Вже з перших днів радянської влади в ряді законодавчих актів містилося велике число норм, що стосуються організації процедури вирішення земельних суперечок, проведення землевпорядкування, надання і вилучення земель і т.д. Першим з них був Декрет про землю, прийнятий Другим Всеросійським з'їздом Рад 26 жовтня (8 листопада) 1917 року, який скасував право приватної власності на землю, і був запроваджений в Українській РСР рішенням Першого Всеукраїнського з'їзду Рад від 12 (25) грудня 1917р. З'їзд доручив обраному ним Центральному виконавчому комітету України негайно поширити на всю територію Української республіки всі декрети та розпорядження Робітничо-Селянського Уряду РСФРР.

Після прийняття Декрету Про землю від 26 листопада 1917р., Закону про соціалізацію землі від 19 лютого 1918 р. і практичної реалізації Закону про трудове землекористування від 30 жовтня 1922 р., які наділяли селянство рівними правами в землекористуванні, виникала велика кількість земельних спорів. Основним завданням їх вирішення проголошувалася боротьба проти спроб поміщиків перешкодити проведенню націоналізації землі і проти прагнень куркульства зберегти свої приватновласницькі господарства, а також охорона права трудового землекористування селян і підйом економіки селянських господарств. Для вирішення земельних спорів при волосних земельних комітетах були створені примирительні комісії і третейські суди. З цього часу в законодавстві стали з'являтися і процесуальні норми, що регламентують у загальному виді порядок діяльності цих органів. Протягом 1917-1919 р.р. практика вирішення земельних спорів була надзвичайно різноманітна, це стосується і органів, на які покладалися повноваження по вирішенню земельних спорів, і порядку провадження при їх розгляді.

З 1919 року стала поступово вирівнюватися практика розгляду земельних спорів, визначилася система органів, їхня компетенція і порядок діяльності. У цей час вирішення земельних спорів відбувався в чисто адміністративному порядку у відповідних органах земельної адміністрації. Процесуальна сторона розгляду земельних спорів в той час визначалася Циркуляром НКЗ і НКЮ від 27 травня 1920 р., у якому говорилося: «Правильне врегулювання питань землекористування й охорона стійкості прав хлібороба на землю вимагає внесення ясності в питання земельного суду, порядку і способу вирішення виникаючих земельних спорів. Питання землекористування і землевпорядкування настільки тісно переплітаються між собою, що поділ їх між двома органами — судовими і земельними було б надзвичайно штучним і шкідливим для справи, тому, як загальне правило, усі спірні справи, пов'язані з питаннями землекористування і землевпорядкування, повинні бути зосереджені у веденні особливих судових колегій при земорганах, компетенцію яких необхідно строго розмежувати з компетенцією судових органів» [15].

На III сесії ВЦВК у травні 1922 року було прийняте рішення про утворення спеціальних земельних комісій, що і було закріплено у відповідному постанові про порядок розгляду земельних спорів. Зміст проведення реформи полягав в переході від чисто адміністративного порядку розгляду земельних спорів до процесу, що наближається до звичайного загальносудового порядку. При цьому були створені особливі органи – спеціальні земельні комісії, в яких всі справи розглядалися шляхом змагального процесу з дотриманням правил ЦПК. Як вищий орган з вирішення земельних спорів була створена Особлива колегія вищого контролю за земельними справами (ОКВК), де вирішення справ відбувалося Наркомземом разом з Наркомюстом.

Крім того, нова економічна політика радянського уряду вимагала відповідного впорядкування земельного законодавства, яке пішло у напрямку кодифікації правових норм. Першим був виданий Земельний кодекс РСФРР (жовтень 1922 р.), значення якого, як джерела права, визначається насамперед тим, що це була перша кодифікація земельного законодавства, яка створила передумови для формування земельного права

як галузі права, і досвід якої був використаний й іншими союзними республіками. Так, 29 листопада 1922 року був прийнятий Земельний кодекс УРСР. Перший Земельний кодекс УСРР закріпив націоналізацію землі і скасування приватної власності на неї, заборонив купівлю-продаж, оренду та інші-правовідносини, пов'язані з відчуженням землі. Право на одержання землі в безплатне та безстрокове користування визнавалося за всіма громадянами, що бажали обробляти її власною працею, незалежно від статі, віросповідання, національності [16].

Вирішення земельних спорів у земельних комісіях усіх рівнів проводилося у встановленому законом порядку, який був регламентований Інструкцією НКЗ і НКЮ від 10 січня 1924 р. «Про порядок розгляду спірних земельних справ», що містить у собі ряд статей Цивільно-процесуального кодексу. Земельні комісії розглядали не тільки виключно земельні спори, але і пов'язані з ними позови про збитки, а також про долю майна, що знаходиться на спірних ділянках. До ведення ОКВК відносилися земельні спори між автономіями і суміжними адміністративними одиницями, що було відображенням політики центральної влади тримати під контролем земельні конфлікти між колишніми козацькими областями і суміжними з ними національними утвореннями.

В подальшому, розвиток нових суспільних відносин, зміни в спрямованості і характері землевпорядкування, що наступили в зв'язку з колективізацією сільського господарства, значне скорочення одноособових господарств і зменшення в зв'язку із суцільною колективізацією сільського господарства спорів про індивідуальне землекористування привели до того, що земельні комісії стали не потрібні. Постановою ВЦИК і СНК СРСР від 10 жовтня 1930 р. вони були скасовані, а органи юстиції майже цілком усунуті від розгляду земельних справ. Після ліквідації земельних комісій функція з вирішення земельних спорів була передана різним органам. Райвиконкомами розбиралися спори між сільрадами. Спори про землекористування, сторонами в якій були одноособові селянські господарства чи окремі громадяни, а також спори, що впливають з меж землі між земельними суспільствами, що входять у територію тієї самої сільської ради, були передані на вирішення суспільним судам. Ці ж суди займалися справами, зв'язаними із сімейно-майновими розділами селянських дворів. Народні суди розглядали спори щодо землекористування, у яких хоча б однієї зі сторін виступало державне, кооперативне, суспільне підприємство чи установа, або земельне суспільство, а також спори про землекористування окремих громадян, якщо вони проживали на території різних сільрад. Територіальні спори між районами вирішувалися крайовими (обласними) виконкомами чи Центральними Виконавчими Комітетами (ЦВК) автономних республік. Територіальні спори між автономними республіками й автономними областями і краями, що межують з ними, і областями, а так само територіальні спори між краями розбиралися Всесоюзним ЦВК. Отже, проведена реформа чітко намітила дві лінії: адміністративний порядок вирішення спорів, що впливають із землевпорядкування і територіальних спорів, і судовий – для спорів, пов'язаних з порушенням прав землекористувачів. Таким способом земельні спори розглядалися до 1932 року [17].

Земельні комісії 1932 року відрізнялися від земельних комісій 1922-1930 років, по-перше, з погляду поставлених задач, оскільки метою земельних комісій 1922-1930 років було вирішення земельних спорів, то в діяльності земельних комісій 1932 року переважали в основному контрольні функції за використанням колгоспних земель. Це було викликано тим, що в той час перед колгоспами встала задача найбільш ефективного використання наданих у їхнє користування земель. По-друге, змінився порядок утворення земельних комісій. Якщо в 1922-1930 роках деякі члени її обиралися, то тепер весь склад формувався з відповідних посадових осіб.

В цей час в найважливіших сільськогосподарських районах СРСР колективізація була завершена. Колгоспне селянство зосередило у своєму користуванні 30-90% усієї землі. Пануючою формою землекористування стала суспільна соціалістична форма. Усе це

спричинило за собою зміни характеру і видів земельних спорів. Якщо раніш в основному йшла мова про порушення права землекористування одноособових селянських господарств і їхніх об'єднань, то тепер мало місце в основному порушення права суспільного землекористування, що виражалось в необґрунтованих виділах землі, що знаходились в користуванні колгоспів, у самовільних змінах місцевими органами границь між колгоспами і т.д.

3 вересня 1932 р. ЦВК і СНК СРСР прийнято спеціальну Постанову «Про створення стійкого землекористування колгоспів», у якій був введений новий порядок розгляду земельних спорів, пов'язаних із землекористуванням колгоспів. Земельні суперечки були виключені з нормальної цивільної чи навіть «змішаної» юрисдикції. Всі такі суперечки вирішувалися в адміністративному порядку органами, яким належала компетенція в області державного управління. Для вирішення земельних спорів і всіх питань, пов'язаних із землекористуванням, були створені районні, обласні, крайові і республіканські земельні комісії. При Народному комісаріаті землеробства СРСР була заснована Вища земельна комісія СРСР і УРСР. Діяльність земельних комісій з виконання покладених на них функцій була чітко регламентована: усі питання повинні були розглядатися не пізніше 10 днів із дня їхнього надходження. При розгляді справи в районних земельних комісіях викликалися представники сторін. Виклик сторін у вищестоящі комісії здійснювався в разі потреби. Вирішуючи ті чи інші питання, земельні комісії зобов'язані були використовувати матеріал, наданий сторонами, матеріали, що містяться по розглянутій справі в земельних органах, висновки фахівців. Рішення земельних комісій могли бути в п'ятиденний термін оскаржені у вищестоящу комісію. Судовий розгляд залишався лише для вузької категорії спірних справ між громадянами, коли предметом спору служив індивідуальний будинок разом з обслуговуючою його земельною ділянкою. Якщо справа йшла про розділ будинку, то поряд з цим суд розбирав і долю земельної ділянки. Таким чином, судові позови, пов'язані саме тільки з землею, майже цілком виключалися [18].

Система земельних комісій проіснувала недовго. В 1939 році Постановою СНК СРСР і ЦК ВКП (б) «Про структуру Наркомзему СРСР, наркомземів РСФСР і УРСР, наркомземів автономних республік, крайових, обласних і районних земельних відділів» від 5 грудня 1939р. республіканські, крайові, обласні і районні комісії були ліквідовані, а повноваження щодо вирішення земельних спорів були передані виконкомам районних, обласних і крайових Рад депутатів трудящих і Ради Міністрів союзних і автономних республік. Після видання постанови, норми, що визначали порядок вирішення земельних спорів, перестали діяти. Не існувало жодного нормативного акта, що визначав би компетенцію органів і перелік земельних спорів, віднесених до їх повноважень, був відсутній сам порядок розгляду земельного спору, не було визначено, які необхідні для цього документи, хто може бути сторонами в земельному спорі, якими правами володіють сторони в процесі розгляду їхнього спору, який порядок і терміни оскарження по земельному спору і т.д. Тому порядок розгляду земельних спорів, що існував у той час, вироблявся самим життям і мав потребу в подальшому удосконалюванні і правовій регламентації [19].

Після Великої Вітчизняної війни централізація правового регулювання земельних відносин посилювалася. Базою подальшого розвитку земельного права став загальносоюзний Закон «Основи земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік», прийнятий 13 грудня 1968р. Верховною Радою СРСР з метою охоплення правовим регулюванням усіх земельних відносин. «Основи» стали актом, що об'єднав все земельне законодавство, і закріпив сформовану систему земельного законодавства з урахуванням накопиченого досвіду правового регулювання земельних відносин і узгодив розрізнені норми, що містилися раніше в численних правових актах. Стаття 49 «Основ» встановлювала, які органи компетентні вирішувати, земельні спори, тобто

регулювала підвідомчість земельних спорів. В основному земельні спори розглядалися в адміністративному порядку. Судам же були підвідомчі спори між співвласниками індивідуальних будівель на землях міст, селищ міського типу і на земельних ділянках, що відводяться виконавчими комітетами сільських рад депутатів трудящих в сільських населених пунктах, предметом яких був порядок користування загальною земельною ділянкою [20].

Земельний кодекс УРСР, прийнятий 8 липня 1970 року, містив Розділ X, присвячений порядку вирішення земельних спорів, який визначав органи, до компетенції яких віднесено вирішення земельних спорів (ст.157), їх повноваження (ст.ст.158 – 162), порядок розгляду земельних спорів (ст.163), проте в основному норми земельного кодексу регламентували саме адміністративний порядок вирішення земельних спорів, оскільки компетентними органами розгляду земельних спорів визначалися Рада Міністрів Української РСР, виконавчі комітети місцевих Рад народних депутатів. Звернення до судових органів передбачалося лише ст. ст. 167, 168 Земельного кодексу при виникненні земельних спорів між співвласниками індивідуальних будівель та майнових спорів, пов'язаних з земельними відносинами [21].

В кінці 80-х років в повній мірі стали проявлятися глибокі протиріччя, що назрівали в соціально-економічній структурі суспільства, в розвитку земельних відносин, породжених монополією виключної державної власності на землю, зосередження прав розпорядження землею в компетенції загальносоюзних міністерств і відомств призвело до порушення земельних прав і інтересів регіонів і національних меншин, що і визначило необхідність корінної зміни в земельних відносинах на основі проведення земельної реформи, і стало крапкою відліку третього етапу розвитку законодавства, що регулювало порядок вирішення земельних спорів.

Початок земельної реформи був покладений в 1990 року союзним законодавством із прийняттям Закону “Про власність” від 24 грудня 1990 р. і «Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю» від 28 лютого 1990р. Ліквідувавши монополію виключної державної власності на землю союзної держави, законодавство визнало суб'єктами права власності на землю союзні й автономні республіки, автономні області й округи, допустило оренду землі, ввело плату за землю. Кожний громадянин СРСР отримав право на земельну ділянку, умови та порядок надання якої визначалися цими Основами, законодавством союзних і автономних республік [22].

Земельний кодекс УРСР був прийнятий Верховною Радою УРСР 18 грудня 1990 року відповідно до Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю, але з урахуванням Декларації про державний суверенітет України, прийнятої Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року. Відповідно до ст.1 цього Кодексу проголошувалася власність народу України на землю. Кодексом було встановлено, що земля надається громадянам України у довічне успадковане володіння для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства, будівництва та обслуговування житлового будинку і господарських будівель, садівництва, дачного і гаражного будівництва, для традиційних народних промислів (ст.6 Кодексу). В усіх інших випадках і для інших цілей земля надавалася громадянам і юридичним особам у постійне чи тимчасове користування, вводилася оренда землі (ст.ст.7, 8) [23].

18 грудня 1990 року також була прийнята Постанова Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу», в якій відзначалося, що земельна реформа є частиною економічної реформи, здійснюваної в Україні у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин [24].

Слід звернути увагу, що Земельним кодексом УРСР 1990 року був змінений порядок розгляду земельних спорів, відповідно до ст.103 Розділу VIII земельні спори розглядаються місцевими Радами народних депутатів, судом, арбітражним судом або

третейським судом в порядку, встановленому цим Кодексом та іншими актами законодавства України. Було передбачено, що майнові спори, пов'язані з земельними відносинами (включаючи спори про відшкодування збитків і визначення їх розмірів), вирішуються судом, арбітражним судом або третейським судом, спори між громадянами, яким належить жилий будинок, господарські будівлі та споруди і земельна ділянка на праві спільної власності, щодо порядку використання і розпорядження земельною ділянкою вирішуються судом, спори з приводу розмежування території сіл, селищ, міст, районів, областей були віднесені до компетенції вищестоящої Ради народних депутатів, спори з приводу суміжного землекористування громадян – погоджувальною комісією, склад якої обирався відповідною Радою народних депутатів.

Таким чином, саме з 1990 року при вирішенні земельних спорів перевага почала надаватися саме судовому порядку, а не адміністративному, цьому сприяло і удосконалення процесуального законодавства, зокрема прийняття в 1991 році Арбітражного процесуального кодексу України. Адміністративна процедура розгляду спору була наближена до судової і в більшості випадків провадилася як перша стадія вирішення спорів. Процедура розгляду спору порушувалася за заявою однієї із сторін, спори розглядалися за участю сторін, які повинні були бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду спору, відкладення розгляду спору допускалося лише з поважних причин, нез'явлення сторони без поважних причин не зупиняло розгляду земельного спору. У разі недосягнення згоди спір за заявою однієї із сторін розглядався у судовому порядку. Рішення Ради народних депутатів повинно було бути мотивованим з обов'язковим посиланням на фактичні обставини справи і норми законодавства. У рішенні передбачався порядок його виконання та заходи щодо усунення порушеного права на землю. Земельні спори розглядалися місцевими Радами народних депутатів в 10-денний строк. У разі розгляду складних питань, що потребують спеціальних висновків, спори розглядалися у 20-денний строк. В разі незгоди сторін з рішенням Рад народних депутатів, останнє могло бути оскаржено в суд, арбітражний суд в місячний строк. Також передбачалася можливість зупинення або відстрочення прийнятого рішення [25].

13 березня 1992 року було прийнято нову редакцію Земельного кодексу України, якою було підтверджено форми власності на землю, встановлені однойменним Законом, і врегульовано порядок передачі земель в приватну власність громадянам України для тих саме цілей, для яких вони за попереднім кодексом надавалися у довічно успадковане володіння, для інших суб'єктів права і для інших цілей зберігалось надання земель у постійне чи тимчасове користування, зокрема на умовах оренди. Прийняття зазначених нормативно-правових актів призвело до ґрунтовних змін у земельних відносинах та проведення земельної реформи, основними завданнями якої стали приватизація землі, передача її у приватну власність громадянам України та у колективну власність різним сільськогосподарським товариствам. Порядок розгляду земельних спорів, передбачений чинною до цього редакцією Земельного кодексу, змінний не був [26].

Прийняття нових нормативних актів в сфері реформування земельних відносин, зокрема Законів України «Про плату за землю» від 19.09.1996р., «Про оренду землі» від 06.10.1998р., Указів Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам та організаціям» від 08.08.1995р., «Про приватизацію та оренду земельних ділянок несільськогосподарського призначення для здійснення підприємницької діяльності» від 12.07.1995р. та ін., потягло за собою виникнення нових категорій земельних спорів, пріоритет у вирішенні яких остаточно став віддаватися саме судовим органам.

25 жовтня 2001 року був прийнятий Земельний Кодекс України в новій редакції, який набув чинності 1 січня 2002 року і діє до цього часу, норми якого були спрямовані на завершення земельної реформи.

Відповідно до ч.1 ст.158 Земельного кодексу України в редакції 2002 р. земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів. Зазначений перелік має вичерпний характер. Статтею 158 Земельного кодексу передбачено, що виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей. Органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах. Органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів вирішують земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів. У разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів спір вирішується судом [27].

Аналіз положень статті 158 Земельного кодексу України дає можливість зробити висновок, що органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів уповноважені розглядати та вирішувати лише окремі види земельних спорів, в той час як до відання суду віднесений розгляд всіх спорів, що виникають у сфері земельних правовідносин, що ґрунтується на положеннях ч.2 ст.124 Конституції України від 28 червня 1996 р., якою передбачено, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають в державі [28].

Чинним Земельним кодексом не було передбачено можливості розгляду земельних спорів третейськими судами, як то було визначено Земельним кодексом України в редакції 1992 року, проте така можливість була встановлена Законом України «Про третейські суди» в редакції 11 травня 2004 року, в який 05 березня 2009р. були внесені зміни, що на сьогоднішній день виключають можливість розгляду земельних спорів третейськими судами [29].

Поряд зі зміною чинного законодавства здійснювалася велика робота вищих судових інстанцій країни щодо роз'яснення норм земельного та процесуального законодавства, зокрема слід звернути увагу на Роз'яснення Вищого арбітражного суду України “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов’язаних із захистом права власності на землю і землекористування” № 02-5/743 від 27.06.2001 р. (з наступними змінами та доповненнями), Постанову Пленуму Верховного Суду України № 7 “Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ” від 16.04.2004 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановою ВСУ № 2 від 19.03.2010 р.), Рекомендації президії Вищого господарського суду України № 04-06/15 “Про практику застосування господарськими судами земельного законодавства” від 02.02.2010 р.

До прийняття Кодексу адміністративного судочинства України, який був введений в дію з 01.09.2005 р., земельні спори розглядалися в судах за правилами Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України, критерієм розмежування судових юрисдикцій при цьому був суб’єктний склад сторін. Проте юрисдикція адміністративних судів була виділена із цивільної та господарської юрисдикції, як по суб’єктному, так і по предметному критеріям, тому і з набранням чинності КАС України позови до органів місцевого самоврядування та державної влади із земельних питань як загальні, так і господарські суди стали розглядати за правилами адміністративного судочинства, виходячи з того, що однією із сторін у земельних

відносинах є суб'єкт владних повноважень, а тому спір є публічно-правовим (ст.17 Кодексу адміністративного судочинства України). З 2007 року сформувалась правова позиція про те, що спір щодо оскарження актів органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування, на підставі яких виникли цивільні права і обов'язки в тому числі і в земельних правовідносинах (спір про право), не є публічно-правовим і розглядається за правилами ГПК або ЦПК України [30].

Рішенням Конституційного Суду України у справі №1 – 6/ 2010 від 01.04.2010 р. було встановлено, що земельні спори фізичних чи юридичних осіб з органом місцевого самоврядування як суб'єктом владних повноважень, пов'язані з оскарженням його рішень, дій чи бездіяльності, відносяться до публічно-правових спорів, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, оскільки при вирішенні питань розпорядження земельними ділянками ці ради діють як суб'єкти владних повноважень[31], проте не всі проблемні питання були вирішені, і до цього часу в суді відсутня єдина практика розгляду земельних спорів.

Аналіз історичного досвіду розгляду та вирішення земельних спорів дає можливість зробити висновок про відповідність порядку розгляду спору загальній політиці держави, наприклад, в радянський період захист земельних прав майже повністю виключався, держава не могла бути стороною в земельному спорі, практично всі земельні спори вирішувалися в адміністративному порядку, окрім спорів, що стосувалися приватних будинків і пов'язаних з ними землеволодінь, само поняття “земельний спір” було дуже звужено. Реформування системи землекористування в Україні, розвиток земельного законодавства істотним чином вплинуло як на саме розуміння сутності земельного спору, так і на процедуру його вирішення. Виникнення нових видів земельних спорів потребувало вдосконалення процесуального законодавства, про що свідчить прийняття нових редакцій Земельного (2001 р.), Господарського процесуального (2002 р.), Цивільного процесуального (2005 р.) кодексів та введення в дію взагалі нового для українського законодавства Кодексу адміністративного судочинства, проте і до цього часу жодним кодексом не передбачено особливих норм щодо розгляду земельних спорів, як окремої категорії, не розроблено самого поняття земельного спору, не сформульовано особливостей земельних спорів, які б відрізняли їх від інших категорій спорів, що і викликає різноманітність судової практики, що не є припустимим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. С. Історія України – Русі: В 11 т. / Грушевський М.С. – К.: Наукова думка, 1992. – Т. 2: XI – XII вік. – 1992. – С. 38.
2. Грушевський М. С. Історія України – Русі: В 11 т. / Грушевський М.С. – К.: Наукова думка, 1992. – Т. 2: XI – XII вік. – 1992. – С. 289-297.
3. Ерофеев Б.В. Земельное право: учебник / Ерофеев Б.В. – М.: Новый юрист, 1998. – С. 79.
4. Российское законодательство X – XX веков: в 9 томах / [Под об. ред. О.И. Чистякова]. – М.: Юридическая литература, 1984. – Т. 1: Законодательство Древней Руси / [Под ред. В.Л. Янина]. – 1984. – С. 316.
5. Российское законодательство X – XX веков: в 9 томах / [Под об. ред. О.И. Чистякова]. – М.: Юридическая литература, 1984. – Т. 1: Законодательство Древней Руси / [Под ред. В.Л. Янина]. – 1984. – С. 382.
6. Судебники Русского государства / [Под ред. Н.М. Добротвора]. – Горький: Наука, 1939. – С. 20-21.

7. Российское законодательство X – XX веков: в 9 томах / [Под об. ред. О.И. Чистякова]. – М.: Юридическая литература, 1984. – Т. 2: Законодательство укрепления Русского централизованного государства / [Под ред. А.Д. Горского]. – 1985. – С. 165.
8. Кассо Л.Л. Русское поземельное право / Кассо Л. Л. – М.: Изд. кн. маг. И.К. Голубева под фирмой «правоведение», 1906. – 260 с.
9. Свод законов Российской империи : в 16-ти томах / [Составитель А.М. Нюренберг]. – М., 1893. – Книга третья. Т. 10 ч.2. Свод законов межевых. – 1893. – 147 с.
10. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: У 3-х т. / Д. Яворницький. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 397.
11. Хауке О.А. Крестьянское земельное право. Труды общества межевых инженеров. / Хауке О.А. – М.: Правоведение, 1914. – 372 с.
12. Кассо Л.Л. Русское поземельное право / Кассо Л.Л. – М. : Изд. кн. маг. И.К. Голубева под фирмой «правоведение», 1906. – 260 с.
13. Дикусар В.М. Разрешение земельных споров по законодательству Российской Федерации / Дикусар В.М. // Государство и право. – 1996. – № 10. – С. 38.
14. Ерофеев Б.В. Земельное право: учебник / Ерофеев Б.В. – М.: Новый юрист, 1998. – С. 80-81.
15. Аграрная политика Советской власти 1917-1918 [Документы и материалы]. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 552 с.
16. Індиченко П.Д. Радянське земельне право / Індиченко П.Д. – К.: Вища школа, 1971. – С. 23-24.
17. Ерофеев Б.В. Земельное право: учебник / Ерофеев Б.В. – М.: Новый юрист, 1998. – С. 131.
18. Краснов Н.И. Процессуальные вопросы советского земельного права / Иконническая И.А., Краснов Н.И. – М.: Наука, 1975. – С. 31.
19. Дикусар В.М. Разрешение земельных споров по законодательству Российской Федерации / Дикусар В.М. // Государство и право. – 1996. – № 10. – С. 40.
20. Закон Союза Советских Социалистических Республик Основы земельного законодательства Союза ССР и союзных республик от 13 декабря 1968г. / Верховный Совет СССР // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1968. – № 51. – Ст. 485.
21. Земельний кодекс УРСР від 08.07.1970р. / Верховна Рада УРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
22. Закон Союза Советских Социалистических Республик Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о земле от 28 февраля 1990г. / Верховный Совет СССР // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1990. – № 26. – Ст. 327.
23. Земельний кодекс УРСР від 18.12.1990р. / Верховна Рада УРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
24. Постанова Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» від 18.12.1990р. / Верховна Рада УРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
25. Земельний кодекс УРСР від 18.12.1990р. / Верховна Рада УРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

26. Земельний кодекс України від 13 березня 1992 року / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
27. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
28. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
29. Закон України Про Третейські суди: станом на 20.01.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
30. Господарська і адміністративна юрисдикція: проблеми розмежування / Н.С. Кузнєцова // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 2. – С. 77-79.
31. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1 – 6/ 2010 за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів “а”, “б”, “в”, “г” статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України від 01.04.2010р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

РОЗДІЛ VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ХАБАРНИЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Бояров В.І., к.ю.н.

Академія адвокатури України

Шалдырван П.В., к.ю.н.

Запорізький національний університет

У статті розглядаються сучасні особливості розслідування хабарництва: особливості фіксації доказуваної інформації при затриманні хабародавця з поличним, підготовка матеріалів та проведення комплексу судових експертиз; деякі проблемні питання організації оперативного експерименту.

Ключові слова: розслідування хабарництва, початковий етап розслідування, слідчі дії, оперативна комбінація.

Бояров В.И., Шалдырван П.В. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ РАССЛЕДОВАНИЯ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ / Академия адвокатуры Украины, Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматриваются современные особенности расследования взяточничества: особенности фиксации доказательственной информации при задержании взяткодателя с поличным, подготовка материалов и проведение комплекса судебных экспертиз; некоторые проблемные вопросы организации оперативного эксперимента.

Ключевые слова: расследование взяточничества, начальный этап расследования, следственные действия, оперативная информация.

Boyarov V.I., Shaldyrvan P.V. PROBLEM QUESTIONS INVESTIGATION BRIBERY IN TODAY / Academy of advocacy of Ukraine, Zaporozhye national university, Ukraine

The article deals with modern features of an investigation of bribery: Features commit evidentiary information during detention giver in the act, training materials and conduct complex forensic examinations; some problems concerning the organization of the operational experiment.

Keywords: bribery investigation, the initial stage of investigation, investigations, operational information.

На початку ХХІ сторіччя корупція набула тотального характеру і, як зазначається в резолюції Восьмого конгресу ООН, вона вже є світовою проблемою [6, 150]. Не є виключенням й Україна, де дії багатьох посадовців створюють для пересічних громадян уявлення, що в країні «за все треба платити...».

Проблема боротьби з хабарництвом не нова – вона завжди була актуальною для нашої країни. Активну боротьбу з цим явищем вів ще Петро І. Саме при ньому з'явилося поняття «лихоїмство» (тобто, отримання будь-яких хабарів та незаконні побори з населення). Указ від 24 грудня 1714 року забороняв чиновникам мати іншу винагороду за свою працю, крім жалування. В подальшому боротьбу з хабарництвом продовжила Катерина ІІ, яка своїм указом скасувала систему так званого «кормління», та ввела для всіх чиновників жалування, а викритих хабарників очікувало покарання, в тому числі смертна кара. Подальший розвиток законодавство про відповідальність за хабарництво отримало в Уложенні 1845 р. та у судових статутах 1864 року.

Дослідженням проблем розслідування хабарництва активно займалися А.В. Дулов [4], В.В. Степанов [7], З.Т. Баранова [1], Л.Ш. Берекашвілі [2], В.П. Бурчанінов [3] та ін. Але більшість серйозних наукових праць з розслідування зазначеної категорії злочинів побачила світ ще у 50-80 роки минулого сторіччя і не враховують змін, які сталися в країні.

Для успішної боротьби з зазначеним явищем вкрай потрібна, крім суттєвого розвитку законодавчої бази, також і розробка тактичних рекомендацій та теоретичних концепцій розслідування хабарництва.

Складність виявлення фактів хабарництва та подальше розслідування кримінальної справи обумовлена об'єктивними причинами, які пов'язані з самою природою цього явища. Особливістю цього злочину є фактична відсутність потерпілої особи, оскільки дві сторони (хабародавець та особа, яка отримує хабар) зацікавлені: одна (та, що одержує хабар) – у задоволенні своїх, як правило меркантильних бажань, а інша (хабародавець) – у виконанні в його інтересах дій (бездіяльності), які службова особа виконує з використанням свого службового становища. А тому серед вказаних осіб немає зацікавлених у викритті іншої сторони та у встановленні істини у справі. Зазначені стосунки між учасниками цього злочину відомі і в останні роки вони суттєво не змінилися.

В останні роки кримінальні справи про хабарництво традиційно порушувалися переважно в таких ситуаціях:

- 1) добровільна заява хабародавця (як правило, з подальшим затриманням службової особи під час одержання нею хабара, «на гарячому»);
- 2) виявлення безпосередньо слідчим факту хабарництва під час розслідування кримінальної справи про інші злочини (господарські справи, зловживання службовим становищем та ін.);
- 3) отримання інформації про хабарництво в результаті проведення оперативно-розшукових заходів.

Найбільш поширеною для України є перша ситуація, яка пов'язана з передачею так званого «контрольованого хабара»¹ (більш як 60% кримінальних справ порушуються на підставі матеріалів, отриманих в результаті проведення оперативного експерименту – «контрольованої» передачі хабара). Практично аналогічним є стан в Росії, Казахстані та Білорусі. Зокрема, на основі даних, отриманих завдяки проведенню такого оперативно-розшукового заходу, яким в РФ є оперативний експеримент і якому передую заява хабародавця, там в останні роки базуються вирoki по 68% справ про одержання або дачу хабарів [5].

В липні 2009 р. до Верховної Ради України надійшов законопроект «Про Національне бюро антикорупційних розслідувань» (реєстр. № 5031 від 27 липня 2009 р.). В ньому, зокрема, пропонується частину першу статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» доповнити пунктом 7¹, відповідно до якого оперативним підрозділам Національного бюро надаватиметься право проводити операції з контрольованого вчинення діянь, передбачених статтями 368 (одержання хабара), 369 (пропозиція або давання хабара), 369¹ (зловживання впливом) КК України. Проте з положень цього законопроекту неясно, що мається на увазі під «операцією з контрольованого вчинення діянь».

Треба зазначити, що оперативні підрозділи правоохоронних органів (МВС і СБ України) і зараз мають право негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або

¹ Інколи застосовують інше словосполучення «провокативна передача хабара».

особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, у тому числі у кримінальних справах про злочини з корупційною складовою (п. 7 частини першої статті 8 Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Однак, якщо йдеться про створення співробітниками оперативних підрозділів обставин і умов для пропонування або одержання хабара з подальшим контрольованим його вчиненням, то такі дії можуть містити ознаки злочину, передбаченого статтею 370 КК України.

При цьому виникає багато питань щодо законності проведення таких процесуальних дій і тому достатньо актуальним є питання щодо правомірності проведення згаданого оперативно-розшукового заходу, спрямованого на викриття хабарників.

Оперативна комбінація та оперативний експеримент, які застосовуються для створення штучних умов з метою розв'язання окремих завдань оперативно-розшукової діяльності, вважаються одним з найефективніших тактичних заходів в оперативно-розшуковій діяльності.

Оперативна комбінація в теорії оперативно-розшукової діяльності – це комплекс поєднаних єдиним задумом оперативно-розшукових, оперативно-технічних та інших тактичних дій оперативних підрозділів щодо виявлення, попередження і розкриття злочинів, що полягає у штучному створенні сприятливих умов для вирішення оперативно-тактичних завдань з приводу конкретної оперативно-розшукової ситуації [8, 378-379].

Оперативний експеримент вже тривалий час застосовують в Україні, Росії, Казахстані, Білорусі та деяких інших країнах, але він не передбачений у чинному законодавстві України. Досить широко він використовується у кримінальних справах про хабарництво і тому де-факто вже є самостійним оперативно-розшуковим заходом.

Визначення оперативного експерименту в чинному законодавстві відсутнє, однак на підставі загальних характеристик і визначень, які запропоновані науковцями, та з врахуванням практики його застосування під час розслідування хабарництва, сформульована, зокрема, наступна дефініція. Оперативний експеримент – це оперативно-розшуковий захід, пов'язаний з негласним спостереженням за ймовірним злочинцем, процесом вчинення ним злочину або готування до нього в умовах, які забезпечують звичайну поведінку, але безпосередньо не пов'язані з ним, в тому числі при відтворенні частини умов ініційованих ним дій, для обов'язкового здійснення постійного контролю за їх ходом з метою отримання даних, які підтверджують або спростовують інформацію про злочинну діяльність особи.

Треба враховувати, що ст.370 КК України передбачає відповідальність за провокацію хабара, під якою розуміють свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування або одержання хабара, щоб потім викрити хабародавця, або особи, яка одержала хабар.

Так, неоднозначними можуть бути такі ситуації: хабародавець задіяний у кількох епізодах контрольованої дачі хабара (різними службовим особам, в різних районах області, в іншому регіоні). Це може свідчити про конфіденційні стосунки такої особи з суб'єктами Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (негласне співробітництво) або це людина, яка має проблеми з законом і тому зацікавлена у добрих відносинах в оперативними працівниками. Виявлення таких обставин може бути підставою для того, щоб піддати сумніву законність отриманих доказів та про наявність елементів провокації дачі хабара.

Інша ситуація – щодо грошей, які передаються як хабар. Часто під час контрольованої передачі взятки, коли йдеться про велику суму грошей – це гроші, які хабародавець отримує від оперативних працівників. Тобто, можна дійти висновку, що хабародавець

без допомоги правоохоронних органів не зміг би передати хабар у зв'язку з відсутністю відповідної кількості коштів.

Виникає ще одна ситуація, пов'язана з проблемою отримання правоохоронними органами великих сум грошей (наприклад, кілька мільйонів гривень або доларів США), які потрібні для передачі посадовцю як хабар. Ініціатори проведення зазначеного заходу звертаються, наприклад, до банку і отримують бажану суму. Ці гроші, зрозуміло, треба повернути потім до банку, але оскільки на досудовому слідстві вони визнаються предметом хабара, тобто і речовими доказами – до вступу вироку у законну силу суд не повертає їх організаторам проведення такої операції. Саме у зв'язку із існуванням проблем з отриманням великих сум грошей, в справі можуть з'явитися так звані «сурогатні гроші» – це коли частина грошей, що передається як хабар, фактично відсутня, а замість грошей передають так звану «ляльку» (досить широко це практикувалося у справах про вимагання).

Серед слідчих дій, які найбільш поширені на початковому етапі розслідування хабарництва: допит заявника, огляд місця отримання хабара, обшуки, допити свідків, накладення арешту на майно, огляд документів, речових доказів; вилучення та огляд предметів хабара, допит підозрюваних, очні ставки; судові експертизи (переважно вони стосуються досліджень, пов'язаних із проведенням контрольованої передачі хабара) та ін.

Після порушення кримінальної справи слідчому належить встановити:

- обставини передачі службовій особі хабара особою, яка зацікавлена у виконанні або невиконанні визначених дій вказаною службовою особою;
- виконання службовою особою дій (бездіяльності) в інтересах хабародавця або обумовлених попередньою змовою між хабародавцем та відповідною службовою особою;
- обставини, які є обтяжуючими вину учасників злочину або такі, що звільняють їх від кримінальної відповідальності (вимагання, добровільна заява про давання хабара; відповідальне або особливе відповідальне становище службової особи, великий або особливо великий розмір хабара; наявність попередньої змови групи осіб тощо);
- обставини, які сприяли створенню умов для хабарництва та характер і розмір шкоди, яка заподіяна злочином.

Проведення зазначеного оперативного експерименту проводиться оперативними співробітниками спеціальних підрозділів правоохоронних органів (СБУ і МВС). Це призводить до того, що слідчий «вступає» у справу не відразу і це створює проблеми, пов'язані з перспективою справи, зокрема, щодо виявлення інших епізодів хабарництва.

Часто затримана на контрольованому хабарі службова особа систематично одержує хабар і для виявлення інших епізодів досить ефективним можуть бути результати слідчих дій, які проводяться відразу після затримання службової особи («на гарячому»). В кабінеті службовця, зокрема, можуть знаходитись чорнові записи; гроші та цінності, які є предметами хабара за іншими епізодами злочинної діяльності. Тому в таких ситуаціях треба відразу, після відповідного аналізу отриманої інформації (результати огляду, обшуку, оперативна інформація тощо) проводити допит затриманого (бажано, щоб на цей час слідчий вже отримав інформацію щодо цієї особи від оперативних працівників, які проводили установочні оперативно-розшукові заходи).

Успіх розслідування інших епізодів злочинної діяльності залежить від отримання показань та співробітництва зі слідством таких специфічних осіб, які володіють

інформацією стосовно службової особи, і в якій зацікавлено слідство: водій, секретар службовця, так звані «хранителі» (особи, яким службовець передає гроші, цінності на зберігання), коханки (коханці); особи, які керували будівництвом будинків та інших споруд для службової особи (її родичів) і таким чином мали відношення до значних витрат грошей, які отримували від службовця (виконроби, наприклад) та ін.

У разі виявлення інших епізодів одержання особою хабарів, слідство в обов'язковому порядку повинно отримати: підтвердження факту знаходження хабародавця і особи, яка одержує хабара, в конкретному місці; наявність у хабародавця певної суми грошей; можливість зустрічі хабародавця один-на-один з особою, яка одержала хабар та ін. На ці обставини слідство не завжди звертає увагу, що призводить до неповноти розслідування (наприклад, створення за допомогою захисту на заключному етапі розслідування алібі для обвинуваченого).

Важливим моментом розслідування є пошук грошей, цінностей, нерухомості, автомобілів та іншого майна з наступним їх вилученням або накладенням арешту. Це дозволить, по-перше, довести, що обвинувачений жив «не на одну зарплатню», а по-друге, суттєво знизить ризик протидії розслідування за допомогою фінансування відповідної діяльності зацікавлених осіб.

Під час розслідування хабарництва судові експертизи, порівняно з іншими категоріями справ, мають певну специфіку. Найпоширеніша серед них – судова експертиза відео- і звукозапису. Це пов'язано із застосуванням під час проведення оперативного експерименту відео- і звукозапису та діями захисту, який часто піддає сумніву результати застосування відео- звукозапису, які слідство використовує як докази.

Особливістю підготовки матеріалів для проведення вказаної експертизи – це надання експертам всієї (без виключення) технічної апаратури, технічного запису, приладів, дротів, датчиків (зняття інформації), пультів керування пристроїв та ін. Крім того, експерти вимагають надання протоколу допиту свідка (фахівця), який займався встановленням та застосуванням спеціальної техніки під час оперативного експерименту (умови застосування, яка саме техніка застосовувалася, в якому режимі, де саме була встановлена; наприклад, де на тілі людини знаходились відповідні датчики та ін.). На нашу думку такий допит є зайвим і в таких випадках потрібно на підставі запиту експерта вимагати спеціальну довідку від керівництва відповідних оперативних підрозділів, де повинна бути викладена необхідна інформація (дані з протоколів, які складаються під час проведення оперативно-розшукових заходів не дають повної інформації, яка б задовольнила судового експерта).

Серед інших експертиз: судово-хімічна (стосовно наявності на змивах з рук, одягу особи, яка одержала хабар хімічних речовин, які входили до складу спеціальних речовин або чорнил, якими помічають гроші, що передають як хабар); дактилоскопічна (часто це також експертизи, які пов'язані з дослідженням об'єктів, одержаних під час контрольованої передачі хабара); почеркознавчі, технічного дослідження документів (їх об'єктами можуть бути різні документи, рукописи тощо); товарознавчі (предмети хабара, упаковка до них), економічні та деякі інші.

Проводяться також експертизи, які стосуються безпосередньо особи обвинуваченого, зокрема психіатрична експертиза.

Поряд із слідчими діями, з врахуванням результатів проведення судових експертиз, проводяться оперативно-розшукові заходи, спрямовані на розшук учасників злочину, які приховуються від слідства, їх затримання, цілеспрямовані обшуки і виїмки відповідних документів, негласна перевірка окремих даних, які поступають слідчому та ін.

Саме цей орієнтовний (він, зрозуміло не є вичерпним) перелік слідчих дій та

оперативно-розшукових заходів, на початковому етапі розслідування справ про хабарництво, дозволяє встановити всі обставини вчинення злочину та довести вину обвинувачених у вчиненні цієї категорії злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранова З.Т. Расследование дел о взяточничестве: автореф. дис. ... канд. юр. наук / З.Т. Баранова – Москва, 1956.
2. Берекашвили Л.Ш. Методика расследование взяточничества: дис. ... канд. юр. наук / Л.Ш. Берекашвили – Свердловск, 1965.
3. Бурчанинов В.П. Расследование дел о взяточничестве: автореф. дис. ... канд. юр. наук / В.П. Бурчанинов. – К., 1954.
4. Дулов А.В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами / А.В. Дулов. – Минск: Изд-во «Университетское», 1985. – 168 с.
5. Машков С.А. Раскрытие и расследование фактов взяточничества с использованием результатов оперативно-розыскной деятельности: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.09 / С.А. Машков – Иркутск, 2004. – 22 с.
6. Резолюция «Коррупция в сфере государственного управления» / Восьмой Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. – Гавана. Куба, 27 августа – 7 сентября 1990г. – ООН, Нью-Йорк, 1991.
7. Степанов В.В. Расследование взяточничества: автореф. дис. ... канд. юр. наук / В.В. Степанов. – Саратов: СЮИ, 1956. – 20 с.
8. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / [Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова]. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 832 с.

УДК

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ

Кучинська О.П., к.ю.н., професор

Академія адвокатури України

У статті автор розглядає деякі питання методики розслідування серійних вбивств, що скоєні на сексуальному ґрунті. Розглядаються особливості огляду місця події, призначення судових експертиз, використання спеціальних знань (створення психологічного профілю).

Ключові слова: розслідування серійних вбивств, початковий етап розслідування, спеціаліст-психолог.

Кучинская О.П. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ СЕРИЙНЫХ УБИЙСТВ / Академия адвокатуры Украины, Украина

В статье автор рассматривает некоторые вопросы методики расследования серийных убийств, которые совершены на сексуальной почве. Рассматриваются особенности осмотра места происшествия, назначения судебных экспертиз, использование специальных знаний (создание психологического профиля).

Ключевые слова: расследование серийных убийств, начальный этап расследования, специалист-психолог.

Kuchinska O.P. SOME FEATURES OF THE INVESTIGATION SERIAL KILLINGS / Academy of advocacy of Ukraine, Ukraine

The author considers some issues technique investigation of serial murders that are committed sexual offenses. The features of the scene examination, appointment of legal expertise, special knowledge (the creation of psychological profiles).

Keywords: serial murder investigation, the initial stage of investigation, an expert psychologist.

Кількість серійних вбивств з кожним роком суттєво зростає, проте якість і результативність їх розслідування залишається на низькому рівні, оскільки їх розслідування – це складна багатоаспектна проблема, яка ускладнена відсутністю науково обґрунтованої криміналістичної методики.

За часів СРСР існування таких злочинів замовчувалося і термін «серія», «серійність» з'явилися спочатку в США у 70-80 роках XX сторіччя. «Серійність» стосовно вбивств розуміється як вчинення тим самим злочинцем або однією злочинною групою двох і більше однотипних або однорідних вбивств на конкретній території і протягом деякого часу, які пов'язані спільним мотивом [3, 67].

Якщо враховувати криміналістичні ознаки цих злочинів, то можна виділити наступні групи серійних вбивств: з корисливих мотивів (наприклад, під час нападів з метою заволодіння матеріальними цінностями); пов'язані із зґвалтуванням або задоволенням статевої пристрасті у іншій формі; в процесі протистояння організованих злочинних угруповань; на замовлення, які вчиняються особами, що перетворили цю діяльність у злочинну професію [7, 4]; з кровної помсти; вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості або під час проведення релігійних (псевдорелігійних) ритуалів (наприклад, сатанистами).

Найбільш розповсюдженими з вказаних груп є вбивства з корисливих мотивів (до них слід віднести і вбивства на замовлення, мотивом яких, переважно є ті ж самі спонукання). Серійні вбивства, які вчиняються на сексуальному ґрунті, в структурі інших вбивств вказаної категорії посідають друге місце, і складають майже один відсоток від їх загальної кількості (хоча за деякими прогнозами, вони мають тенденцію до зростання) [9, 3].

Загроза вбивств, які вчиняються на сексуальному ґрунті полягає у тому, що якщо особи з першої групи рано чи пізно, зупиняють злочинний «промисел», то невикриті вбивці з другої групи (як правило це одиночки), у зв'язку із наявністю психопатології, ведуть «полювання» до кінця свого життя.

Виділяють наступні групи таких вбивств: 1) вбивства осіб жіночої статі та підлітків (жіночої та чоловічої статі) з метою подолання їх опору; 2) вбивства з метою забезпечення своєї безкарності після вчинення зґвалтування; 3) вбивства жінок до, під час або після вчинення зґвалтування, коли потерпілі вчиняють дії, які сприймаються злочинцями як тяжка образа; 4) вбивства, коли злочинець отримує статеве задоволення від страждань, агонії жертв або з метою вчинення сексуального контакту з мертвою людиною [2, 10].

Одними з перших, хто звернув увагу на проблему розкриття та розслідування серійних вбивств, вчинених на сексуальному ґрунті, були психіатри, кримінологи та психологи, зокрема, Ю.М. Антонян, С.А. Афанасьєв, С.Н. Богомолова, А.О. Бухановський, А.Р. Павлов, Є.Г. Самовичев та ін. В подальшому дослідження, спрямовані на створення відповідної криміналістичної методики, проводили науковці-криміналісти: В.М. Ісаєнко, М.М. Кітаєв, В.А. Образцов, А.А. Протасевич, А.Л. Протопопов, Л.А. Соя-Серко, А.Б. Соловьев та інші. Труди вказаних дослідників стали основою для вирішення деяких теоретичних проблем, пов'язаних з розслідуванням серійних вбивств, вчинених на сексуальному ґрунті.

Але до цього часу проблеми розкриття та розслідування серійних вбивств вказаної категорії в криміналістиці розглянуті недостатньо. Це, зокрема, пов'язано з тим, що методики розслідування інших груп серійних вбивств не завжди можуть застосовуватися при розслідуванні серійних вбивств, які вчиняються на сексуальному ґрунті. Тому у багатьох випадках розкриття таких злочинів є наслідком випадкового затримання злочинця або результатом залучення до розслідування значної кількості правоохоронців.

За таких обставин основною метою нашого дослідження є аналіз деяких особливостей початкового етапу розслідування цієї категорії злочинів, які входять до структури відповідної криміналістичної методики.

Важливим етапом розслідування, що позитивно позначається на процесі розкриття і розслідування справ, є встановлення серії – тобто отримання даних, на підставі яких слідчий може зробити висновок, що кілька однорідних вбивств вчинено за участю однієї особи або групи осіб. Своєчасне їх об'єднання в одне провадження дозволяє акумулювати інформацію, яка отримана раніше з різних справ, а потім більш цілеспрямовано та продуктивно використовувати цю інформацію, яка необхідна для розкриття і розслідування вбивств, що раніше знаходилися у роз'єднаних слідчих та оперативно-пошукових справах.

Таким чином, одна з основних проблем, що виникає під час розслідування таких справ – виявлення серії. Для цього слідчий проводить аналіз даних, які свідчать про співпадання ознак, що дозволяє зробити обґрунтований висновок про вчинення вбивств однією і тією ж особою. До цих ознак, зокрема, відносяться: картина злочину (в тому числі наявність так званого «підпису» злочинця або *modus operandi*, а також злочинного автографу – *signature*); судово-медичні ознаки (фіксація, наприклад, стереотипного комплексу дій сексуальної спрямованості для всіх справ); певні спільні ознаки (однотипність) жертви (стать, вік, зовнішній вигляд, професія або рід занять); циклічність (певна періодичність вчинення злочину); спільний мотив (умовно або безумовно сексуальний) і таке ін.

Наявність зазначених ознак, їх виявлення в процесі вивчення матеріалів кримінальних справ дозволяє слідчому висунути обґрунтовану версію про наявність серії (інколи таку версію називають генеральною).

Основною проблемою при вирішенні питання про об'єднання справ в одне провадження є відсутність централізованої інформації щодо вчинення аналогічних злочинів на території області, регіону, держави або за її межами. Тому вкрай важлива чітка взаємодія слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ з метою отримання інформації про інші злочини «серії». Підвищенню результативності розслідування справ зазначеної категорії може посприяти створення спеціальних слідчо-оперативних груп, на які було б покладено розслідування серійних вбивств.

Основою інформаційної бази розкриття та розслідування вказаних злочинів є місце події. З врахуванням особливостей осіб, які вчиняють вбивства на сексуальному ґрунті (зокрема, наявністю в них психопатології), заслуговує на увагу позиція В.В. Седнева і В.А. Рябенка, які вказують на наявність зв'язку між слідами і особою, яка їх залишила. Зокрема, вони визначають чотири психолого-криміналістичного типу місця події: хаотичні, дезорганізовані, впорядковані й організовані [8].

При вчиненні вбивства особою з психопатологією жертва злочину виступає як своєрідний пусковий механізм, що пробуджує у вбивці спогади про якусь подію, яка

* Автограф – це спосіб емоційного самовизначення злочинця і на відміну від *modus operandi*, як дії, необхідної для вчинення злочину, автограф не несе якогось кримінального функціонального навантаження.

мала місце у минулому: хтось принизив або образив у дитинстві, якимось чином вчинив наругу над такою особою. Ці почуття (гнів, страх, ненависть) переносяться на випадкову жертву. Вбиваючи її, особа на якийсь час позбавляється болючих спогадів про приниження та безпомічність, які раніше пережив. Таким чином, акт вбивства в очах вбивці з одного боку – це кара за минуле, а з іншого – виправдання своєї злочинної поведінки, яка позбавляє його почуття вини.

Сексуальні посягання на жінок, які супроводжуються проявами особливої жорсткості, визначаються не стільки статевими потребами, скільки необхідністю вирішення ними своїх особистих проблем, в основу яких покладено несвідоме відчуття залежності від жінок (йдеться не про конкретну особу, а про жінку взагалі). З іншого боку, соціальне або біологічне неприйняття їх жінками, породжує страх можливості втрати своєї соціальної або біологічної визначеності, значимості, відповідного статусу, місця в житті. І цілком зрозуміло, що злочинець не може бути згоден з відведеною йому роллю. Тому гвалтуючи та вбиваючи жертву, тобто повністю пануючи над нею, він возвеличується у власних очах, підтверджуючи право на існування. Таким чином діє мотив самоутвердження, який володіє значною стимулюючою силою.

У разі нападів на підлітків і особливо дітей, детермінуються несвідомими мотивами зняття або придушення тяжких психотравмуючих переживань дитинства, пов'язаних з приниженням (переважно з боку батьків). При цьому вибір сексуального способу злочинного посягання визначається тим, що у даного чоловіка сексуальні стосунки викликають певні ускладнення. Вони, переплітаючись із небажаними спогадами дитинства, суттєво стимулюють вказані посягання. У таких випадках дитина або підліток також виступає як символ [1, 250].

Серійні вбивства, які вчинені на сексуальному ґрунті, таким чином є реалізацією певними суб'єктами на основі психічних реакцій, переживань і поступків, пов'язаних з проявами і задоволенням статевого потягу [3, 8].

Розслідування кримінальної справи передбачає ретельний огляд місця події і трупа. Йдеться про такий огляд, який надає можливість для вичерпного аналізу місця злочину, яке розслідується, про його специфічні особливості та отримання даних про маніпуляції з трупом. Огляд, зокрема передбачає значну (порівняно із «звичайними» вбивствами) кількість фотознімків, відеозапис.

Важливе значення має точна дата настання смерті потерпілої особи. Це пов'язано з тим, що вибір злочинцем часу вчинення злочину не є випадковим: він обумовлений об'єктивними і суб'єктивними обставинами і несе інформацію про злочинця, особливо, якщо виявлені закономірності його вибору при вчиненні злочину. Тому під час огляду трупів крім судово-медичних експертів, застосовуються знання інших спеціалістів: ентомологів, зоологів та ботаніків, за допомогою яких можна більш точно встановити час настання смерті [4, 14].

Серед джерел інформації, яку слідство отримує під час розслідування – висновки судово-медичної експертизи. Перед експертом потрібно поставити вичерпний перелік питань, пов'язаних з встановленням серійного характеру вбивства та встановленням наявності маніпуляцій з трупом. Експертиза повинна проводитись експертом, який приймав участь в огляді місця події і трупа. Крім того, бажана присутність слідчого, в провадження якого знаходиться справа, при проведенні експертизи.

Поглибленого вивчення слідством потребує оточення, занять та захоплень жертви, інших даних про особу, які характеризують її з усіх сторін. Жертвами сексуальних маніяків завжди є незнайомі або малознайомі особи. При цьому якоїсь зв'язок між вбивцею та жертвою існує, але природа цього зв'язку, стосовно вбивці, є емоційно-опосередкованою.

Після отримання слідчим інформації в результаті огляду місця події, судово-медичного дослідження трупа і даних про жертву проводиться її аналіз. Встановлення при цьому деяких ознак, наприклад, садизму, евіceraції, посмертних колотих або різаних поранень і таке ін., а також наявності певної зовнішньої схожості потерпілих, може бути підставою для обґрунтованого припущення про наявність у злочинця психопатії. У такому випадку це може бути підставою для залучення до справи як спеціаліста психолога, який з урахуванням всієї інформації у справах «серії» може створити модель поведінки невідомого злочинця (на підставі психолого-психіатричної типології осіб, які вчинили аналогічні діяння у минулому); надати пропозиції щодо стратегії захвату (затримання) такої особи та рекомендації щодо особливостей допиту особи, яку підозрюють у вчиненні таких вбивств (надалі він може бути залучений і до проведення судово-психологічної або психолого-психіатричної експертизи).

За наявності ознак психологічної дисфункції в діяльності злочинця, психолог може створити його психологічний портрет (так званий «профіль»)

Ще Ганс Гросс пропонував своєрідний алгоритм розслідування злочинів, які вчинялися злочинцями з окремої соціальної групи – особами ромської національності. Він обґрунтовано вважав, що цим особам характерний специфічний комплекс психологічних властивостей, які обумовлені унікальністю їх життєвого укладу. В основу такої методики покладена ідея про те, що в слідах злочинної діяльності відображається сукупність психологічних властивостей, яка притаманна для представників кожної конкретної соціальної групи і як наслідок – дає можливість для наступної ідентифікації їх в результаті аналізу слідів на місці злочину [5, 466-472].

Так, розроблена у ФБР США процедура створення «психологічного профілю» злочинця складає п'ять так званих кроків:

- ретельне вивчення або аналіз природи та сутності злочину і типів осіб (типологія осіб, які вчинили діяння в минулому);
- ретельний аналіз місця події;
- поглиблене вивчення оточення, занять та захоплень жертви (жертв) і підозрюваного;
- формування можливих мотивуючих факторів всіх задіяних у розслідуванні осіб;
- описання злочинця (на підставі зовнішніх проявів поведінки його можливої психологічної сутності) [6, 23].

Зокрема, в зазначеному «профілю» спеціаліст-психолог може описати та оцінити наступні характеристики злочинця: стать, вікові рамки; наявність (відсутність) родини; рід занять та рівень освіти; реакція на ситуацію розслідування та допиту; рівень сексуальної зрілості, чи може вчинити знову аналогічний злочин та ін. На підставі складення пошукового портрету злочинця спеціаліст розробляє рекомендації щодо використання інформації, яка закладена в «профілю»: як встановити злочинця і як тактично вірно його допитати з врахуванням його особистих ознак.

В подальшому отримана від психолога інформація використовується під час проведення обшуків за місцем проживання і роботи підозрюваного (для видалення предметів, які свідчать про злочинну діяльність особи та ін.), допиту свідків з оточення підозрюваного та ін. [10].

Таким чином, викладене свідчить, що результативність розслідування серійних вбивств, які вчиняються на сексуальному ґрунті, пов'язана зі створенням відповідної криміналістичної методики розслідування злочинів зазначеної категорії, залученням до

розслідування спеціалістів-психологів та створенням спеціальних слідчо-оперативних груп, на які повинно бути покладено розслідування справ вказаної категорії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонян Ю. Кроваво-сексуальные ничтожества / Ю. Антонян // Записки криминалистов. – Вып. 3. – М.: Юрикон, 1994. – С. 244-262.
2. Антонян Ю.М. Убийства ради убийства / Ю.М. Антонян. – М.: Щит-М, 1998. – 233 с.
3. Бояров В.І. Деякі питання криміналістичного забезпечення розслідування серійних убивств, вчинених на сексуальному ґрунті / В.І. Бояров // Вісник прокуратури. – 2001. – № 4. – С. 66-70.
4. Горбулинская И.Н. Использование специальных познаний в процессе расследования серийных убийств: Первоначальный этап расследования: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / И.Н. Горбулинская. – Барнаул, 2007. – 22 с.
5. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, как система криминалистики. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908г. / Г. Гросс. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
6. Дуглас Д. Погружение во мрак / Д. Дуглас, М. Олшейкер – М.: КРОНН-ПРЕСС, 1998. – 448 с.
7. Исаенко В.Н. Организация расследования серийных убийств / В.Н.Исаенко // Законность. – 1999. – №2. – С.2-4.
8. Седнев В.В. К вопросу о психолого-криминалистической характеристике осмотра места происшествия / В.В. Седнев, В.А. Рябенко. // Серийные убийства и социальная агрессия: что ожидает нас в XXI веке? – Ростов на Дону, 2001. – С. 442-445.
9. Усанов И.В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве: автореф. дис.. ... канд.. юрид. наук: спец. 12.00.09 / И.В. Усанов. – Саратов, 2003. – 24 с.
10. Фомина А.С. Основные тактические операции при расследовании серийных убийств: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А.С. Фомина. – Воронеж, 2003. – 24 с.

УДК 343. 211. 2 : 343. 272

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ ПОВОДЖЕННЯ З МАЙНОМ, НА ЯКЕ НАКЛАДЕНО АРЕШТ, АБО ЯКЕ ОПИСАНО ЧИ ПІДЛЯГАЄ КОНФІСКАЦІЇ

Омельяненко М.І., аспірант

Запорізький національний університет

У статті розглянуто питання розвитку кримінального законодавства України щодо встановленого порядку поведінки з майном, на яке накладено арешт, або яке описано чи підлягає конфіскації, для більш чіткого та повного розкриття сутності ст.388 КК України.

Ключові слова: майно, арешт, опис, конфіскація, законодавство, кримінально-правова норма.

Омельяненко М.И. ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ ОТНОСИТЕЛЬНО УСТАНОВЛЕННОГО ПОРЯДКА ОБРАЩЕНИЯ С ИМУЩЕСТВОМ, НА КОТОРОЕ НАЛОЖЕН АРЕСТ, КОТОРОЕ ОПИСАНО ИЛИ ПОДЛЕЖИТ КОНФИСКАЦИИ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассмотрены вопросы развития уголовного законодательства Украины относительно установленного порядка обращения с имуществом, на которое наложен арест, которое описано или подлежит конфискации, для более четкого и полного раскрытия сущности ст.388 УК Украины.

Ключевые слова: имущество, арест, опись, конфискация, законодательство, уголовно-правовая норма.

Omel'yanenko M.I. QUESTIONS OF DEVELOPMENT OF THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE CONCERNING THE ESTABLISHED ORDER OF THE REFERENCE WITH PROPERTY WHICH ARREST WHICH IS DESCRIBED IS PUT OR IS SUBJECT TO CONFISCATION / Zaporizhzhya national university, Ukraine

In article questions of development of the criminal legislation of Ukraine concerning the established order of the reference with property which arrest which is described is put are considered or is subject to confiscation, for more accurate and full disclosing of essence of item 388 UK of Ukraine.

Key words: property, arrest, the inventory, confiscation, the legislation, criminally-rule of law.

У період розбудови незалежної, демократичної, правової української держави, формування громадянського суспільства, історичне минуле, правова спадщина українського народу відіграє важливу роль. Вирішення актуальних проблем, пов'язаних з реформуванням та вдосконаленням правової системи сучасної України, у великій мірі залежить і від дослідження та засвоєння історичного досвіду, знання тих правотворчих процесів, які мали місце на Україні раніше. Таким чином, аксіоматичним є положення про те, що адекватне розуміння сучасного стану розвитку законодавства в будь-якій галузі не можливе без ґрунтового осмислення історії його розвитку. Повною мірою це стосується і кримінального законодавства, зокрема і щодо встановленого порядку поводження з майном, на яке накладено арешт, або яке описано чи підлягає конфіскації. Нехтування історичним досвідом, його здобутками і прорахунками, сильними та слабкими місцями правових норм інших епох призводить до односторонності при конструюванні сучасного законодавства, повторення старих помилок або ж повторного “відкриття” вже відомих положень.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми привертали до себе увагу таких науковців у галузі кримінального права, як М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, О.А. Брильова, О.Г. Волеводза, Н.М. Гуторової, Л.А. Гарбовського, О.О. Дудорова, Ю.М. Дьоміна, А.В. Кузнецова, С.Г. Кузьменко, М.І. Панова, І.І. Піскуна, І.Я. Фойницького та ін. Разом з цим досить актуальними залишаються питання, пов'язані з дослідженням саме розвитку кримінального законодавства України щодо встановленого порядку поводження з майном, на яке накладено арешт, або яке описано чи підлягає конфіскації, що дозволить більш чітко та повно розкрити сутність ст.388 КК України.

Метою цієї статті є дослідження генези кримінального законодавства України щодо встановленої в ст. 388 КК України кримінально-правової відповідальності за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, або яке описано чи підлягає конфіскації, для більш чіткого та повного розкриття сутності цієї кримінально-правової норми.

З метою визначення чинників, про які йшлося вище, необхідно вирішити такі завдання: 1) на підставі аналізу наявних літературних джерел визначитись із періодизацією історії розвитку як українського законодавства взагалі, так і кримінального зокрема; 2) проаналізувати кримінально-правові акти, що діяли на території України з часів Київської Русі до прийняття нового КК України 2001 року стосовно кримінально-правової відповідальності за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, або яке описано чи підлягає конфіскації.

Слід зазначити, що в науці, на жаль, не існує єдиного загальноприйнятого підходу до періодизації історії розвитку як українського законодавства взагалі, так і кримінального зокрема.

На нашу думку, найбільш обґрунтованою є наступна періодизація законодавства України, яка враховує специфіку відповідних історичних періодів в розвитку української держави: 1) період Київської Русі (X-XIII ст.ст.); 2) період польсько-литовського панування та козацька доба (XIV-XVII ст.ст.); 3) період знаходження України в складі Росії та Польщі (XVII-XVIII ст.ст.); 4) період знаходження України в складі Російської імперії та Австро-Угорщини (XIX ст. – 1917 р.); 5) радянський період (1917-1991 рр.); 6) сучасний період (з 1991 року). Кожен із цих періодів характеризується історичною специфікою та особливостями відповідних правових пам'яток, зокрема і тих, що містили кримінально-правові норми.

Необхідно зазначити, що здійснюючи генезу кримінального законодавства України щодо встановленого порядку поведінки з майном, на яке накладено арешт, або яке описано чи підлягає конфіскації, ми не можемо оминати той факт, що ст.388 КК України є складовою частиною розділу XVIII Особливої частини КК України 2001 року «Злочини проти правосуддя», який покликаний забезпечувати кримінально-правову охорону сукупності суспільних відносин, що забезпечують строго регламентовану законодавством нормальну діяльність суду й інших органів, та сприяють вирішенню завдань і цілей правосуддя, які стоять перед ними.

Українське законодавство протягом всієї історії свого розвитку передбачало відповідальність за злочини проти правосуддя, ще з часів Київської Русі. Однак аналіз джерел періоду Київської Русі наочно показує, що кримінально-правова охорона діяльності органів правосуддя здійснювалася шляхом криміналізації діянь, що вчиняються самими особами, які відправляють правосуддя, а також визнанням злочинними зазіхання проти осіб, що виконують функції представників влади у сфері правосуддя. Відносно ж злочинів, які ми визначаємо як такі, що зазіхають на нормальну діяльність органів суду, дізнання, досудового слідства, а також органів, що виконують покарання, у частині вчинення ними опису, арешту й конфіскації майна, можна відзначити, що законодавство періоду Київської Русі не було "багато" відповідними нормами.

В період XIV-XVII ст.ст. на землях України, які входили до складу Литви та Польщі, а із 1569 р. – Речі Посполитої, діяли Литовські Статути (1529, 1566 та 1588 рр.), Магдебурзьке право (зокрема, Саксонське Зерцало), польський законодавчий акт "Порядок", а також багато власне українських звичаєвих норм, в яких, однак, не містилися норми, які хоча б побічно стосувалися кримінально-правової охорони порядку поведінки з майном, на яке накладено арешт, або яке описано чи підлягає конфіскації.

Із приєднанням України до Росії (1654 р.) на її території почали діяти російські законодавчі акти, одним з найбільших та систематизованих з яких було "Соборне Уложення 1649" р. У XVIII ст. в Україні також діяли різні російські правові акти. Так, При Петрі I у 1716 р. був прийнятий Військовий статут, який частково діяв і на території України.

Військовий статут, за визначенням Н.М. Помогалової, представляв собою військово-кримінальний кодекс без загальної частини, він не скасовував Соборне Укладення, а діяв паралельно з ним. У цьому документі передбачалася відповідальність за утаювання майна, взятого на збереження, що відносилось до різновиду майнових злочинів [1, 13]. На нашу думку, дана правова норма може побічно розглядатися як перша спроба кримінально-правової охорони спеціального чи особливого режиму майна, а саме майна, взятого на збереження.

Найважливішим кримінально-правовим актом Російської імперії XIX ст. було Уложення «Про покарання кримінальні та виправні» 1845 р., яке неодноразово змінювалося, діючи в редакції 1857, 1866 та 1885 рр. Цей нормативно-правовий акт в повному обсязі діяв і на території України і в ньому вперше з'являється стаття, яка передбачає відповідальність за розтрату заарештованого майна. Так, у главі IV «Про привласнення та утаювання чужої власності» розділу XII «Про злочини та проступки проти власності приватних осіб» Уложення «Про покарання кримінальні та виправні» встановлювалась кримінальна відповідальність за привласнення та розтрату чужого рухомого майна, у тому числі заарештованого майна (ст.1681 та 1682 Уложення).

В інших же відомих джерелах російського кримінального права подібних норм встановлено не було. Тільки на початку XX сторіччя, коли в кримінальному праві починає складатися система кримінально-правових норм, спрямованих на забезпечення правильної діяльності органів, що відправляють правосуддя, закладаються принципи захисту законних інтересів будь-яких учасників судочинства, а також атрибути, що сприяють встановленню істини в процесі, створюються передумови для появи кримінально-правових норм аналогічних тим, що досліджуються в даному дисертаційному дослідженні, тобто норм, які містяться в ст.388 КК України.

Що ж стосується радянського періоду розвитку вітчизняного кримінального законодавства, то аналіз історичних джерел свідчить, що на території України в період українського державотворення 1917-1919 років широко застосовувалися норми кримінального законодавства Російської імперії, але не повністю, а лише та його частина, яка не була змінена або скасована українською владою і не суперечила демократичним правовим принципам.

Пізніше ж характерною особливістю радянського періоду розвитку кримінального законодавства стало скасування правових актів попередніх урядів та їх заміну власними документами, прийнятими на підставі класовості та революційної правосвідомості. Перше законодавство післяреволюційного періоду характеризувалося тим, що не завжди дотримувалися правові гарантії безпеки, дотримання честі й достоїнства його суб'єктів. Судді керувалися революційною правосвідомістю; при відправленні правосуддя в увагу приймалися питання соціального походження, виховання, освіти, професії учасника судочинства. Нерідко обвинувальні вирoki виносилися під час відсутності належних доказів тільки через дворянське походження підсудного.

Першим систематизованим нормативним актом, який містив кримінально-правові норми в Україні за радянських часів, був, затверджений постановою ВУЦВК від 23 серпня 1922 року, Кримінальний кодекс УСРР, в основу якого з метою забезпечення єдності кримінального законодавства радянських республік було покладено КК РСФРР 1922 року. Цей документ повністю дублював КК РСФРР 1922 року, що безперечно підтверджує тезу В.К. Грищука про те, що «процес створення в Україні нового права був однозначно підпорядкований правотворчій і правозастосувальній практиці РРФСР» [2, 17]. В КК УСРР 1922 року не було самостійної глави про злочини проти правосуддя, та норми про такі злочини містилися в різних главах. Так, ст.185 із глави 6 "Майнові злочини" встановлювала відповідальність приватних осіб за привласнення, тобто самовільне удержання з корисливою метою, а також розтрату майна, що було ввірено для певної мети, які каралися примусовими роботами або позбавленням волі на строк до 6 місяців [3, 383].

Ухвалений постановою ВУЦВК від 8 червня 1927 року Кримінальний кодекс УСРР, відтворюючи основні риси попереднього КК, містив більш досконалі формулювання, що було зумовлено врахуванням під час законотворчої роботи напрацювань кримінально-правової доктрини і здобутків правозастосовної практики, але також не мав спеціальної глави про злочини проти правосуддя. І також глава VII "Майнові

злочини" включала в себе ст.177, що передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 6 місяців або виправно-трудова роботи на той самий строк за привласнення, тобто удержання з корисливою метою чужого майна, доручене для певної мети, або розтрату цього майна [4, 55]. Крім того, з метою посилення відповідальності за незаконні дії щодо майна, яке передавалося на зберігання уповноваженими органами, Законом УСРР від 18 жовтня 1928 року Кримінальний кодекс УСРР 1927 року було доповнено спеціальною нормою (ст.177-1), згідно якої «розтрата або привласнення майна, переданого на зберігання уповноваженим на те органом влади», – каралися позбавленням волі на строк до одного року або виправно-трудовами роботами на той самий строк. Тобто, ми вважаємо, що саме ця стаття може бути прообразом нинішньої статті 388 КК України 2001 року, і саме за цією статтею притягувались до кримінальної відповідальності винні особи, яким передавалося під схоронність майно, на яке було накладено арешт, або яке було описано чи підлягало конфіскації, тому що такі дії щодо майна як «арешт, опис, конфіскація» можуть робити тільки уповноважені на те органи (суд, прокуратура, органи слідства тощо).

На думку Ю.І. Кулешова, основна проблема кримінально-правового захисту інтересів правосуддя в цей період державного розвитку полягала в тому, що в даній сфері, як ні в якій іншій, виявилася подвійність (якщо не сказати лицемірність) радянської влади: показне проголошення та відстоювання принципів законності в діяльності правоохоронних органів, з одного боку, і попрання цієї законності на практиці – з іншого [5, 21].

Ідея виділення злочинів проти правосуддя в єдину главу кримінального закону виникла в проекті КК СРСР 1946 р. Сприймав цю ідею Кримінальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 р. (набрав чинності із 1961 р.), прийнятий на підставі загальносоюзних «Основ кримінального законодавства СРСР та Союзних Республік 1958 р., об'єднавши в самостійну главу правові норми, що передбачали відповідальність за зазіхання на інтереси правосуддя. Дана глава спочатку включала 15 статей про злочини проти правосуддя, що розумілися не у вузькому значенні як діяння проти діяльності судів по вирішенню кримінальних і цивільних справ, а широкому значенні розуміння правосуддя. Це дозволило звести до єдиного об'єкта кримінально-правової охорони діяльність судів, органів прокуратури, слідства, дізнання, виправно-трудових установ, організацій і окремих осіб у сфері встановлення істини по справі, обґрунтованого ухвалення судового рішення та його виконання. Дані норми не були застиглою догмою, і протягом сорокарічної дії КК УРСР 1960 р. видозмінювалися й удосконалювалися, одержавши подальший розвиток у КК України 2001 р.

Утаювання майна, що підлягає конфіскації, або утаювання чи розтрата майна, на яке накладено арешт або яке описано, уперше як самостійні злочини проти правосуддя були передбачені ч.1 і ч.2 ст.182 КК УРСР 1960 р. на відміну від КК УРСР 1922 та 1927 рр., де такого роду діяння розглядалися як майнові злочини.

На відміну від попередніх кримінальних кодексів, ст.182 КК УРСР 1960 р. мала ряд істотних відмінностей: з одного боку, вона містилась у главі «Злочини проти правосуддя», а не у главі «Майнові злочини» як це було раніше, з іншого, межі кримінальної відповідальності були звужені в частині заміни словосполучення "майно, доручене для певної мети" на більш конкретне – "на яке накладено арешт або яке описано". Крім того, спостерігається відмова законодавця від терміну "удержання" і заміна його на терміни – "утаювання або розтрата" та встановлення відповідальності за утаювання майна, що підлягало конфіскації. Тобто, саме в цьому кодексі встановлюється кримінально-правова охорона особливого режиму майна – майна, на яке накладено арешт, або яке описано чи підлягає конфіскації, і саме цим пояснюється той факт, що дана стаття міститься не у главі «Злочини проти власності», а у главі «Злочини проти правосуддя».

В наступні роки норми із глави про злочини проти правосуддя неодноразово піддавалися змінам. В основному зміни й доповнення стосувалися необхідності забезпечити належний захист осіб, що безпосередньо відправляють правосуддя. Ця мета досягалася шляхом доповнення раніше існуючих статей новими складами, розширення в ряді випадків меж відповідальності та її диференціації, конкретизації формулювань складів і їхніх кваліфікуючих ознак, введенням додаткових кваліфікуючих ознак. Крім того, на нормах розглянутої глави відобразились й зміни у соціально-економічних, ідеологічних і політичних суспільних відносинах, що відбулися у колишньому СРСР.

Так, з отриманням незалежності України розпочався і новий етап у розвитку вітчизняного кримінального законодавства. Наступна реформа законодавства, реалізація принципу поділу влади, закріпили необхідність забезпечення самостійності та непорушності судової влади, зажадали застосування і спеціальних кримінально-правових засобів захисту представників судової влади, що здійснювали правосуддя.

Наступний Модельний кримінальний кодекс країн СНД містив самостійну главу 34 про відповідальність за злочини проти правосуддя. До цієї глави були включені норми, відомі законодавству більшості колишніх республік радянської держави. Серед них була й аналогічна статті 182 КК УРСР, ст.331 КК, що передбачала відповідальність за розтрату, відчуження або приховання майна, підданого опису або арешту, або приховання або присвоєння майна, що підлягає конфіскації.

Кримінальний кодекс України 1960 року діяв аж до 1 вересня 2001 року, тобто до набрання чинності нинішнім КК України. Ст.388, прийнятого 5 квітня 2001 року КК України, передбачила кримінальну відповідальність за приховування майна, що підлягає конфіскації або на яке накладено арешт чи яке описано. Безпосереднім об'єктом цього злочину, віднесеного законодавцем до посягань на правосуддя, були підстави визнавати встановлений порядок виконання вироків у частині конфіскації майна або інших правових рішень щодо забезпечення відповідного правового режиму майна, що підлягає конфіскації або на яке накладено арешт чи яке описано. Об'єктивна ж сторона розглядуваного злочину полягала у приховуванні зазначеного майна.

На підставі Закону України № 2456-IV від 03 березня 2005 р. „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України”, ст.388 КК України було змінено і викладено у новій редакції. Так, залишаючи незмінним об'єкт цього злочину, законодавець суттєво змінив описання об'єктивної сторони даного злочину.

Таким чином, провівши дослідження генези кримінального законодавства України щодо встановленого в ст.388 КК України порядку поводження з майном, на яке накладено арешт, або яке описано чи підлягає конфіскації, можемо зазначити наступне:

- 1) Законодавство про злочини, що передбачають кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації концептуально сформулювалося в КК УРСР 1922 року, а остаточно – в Кримінальному кодексі 1960 року, який містив ст.182, що встановлювала відповідальність за утаювання майна, що підлягало конфіскації, або утаювання чи розтрату майна, на яке було накладено арешт або яке було описано.
- 2) Проведений аналіз розвитку вітчизняного кримінального законодавства дозволяє виділити п'ять основних етапів розвитку кримінально-правової норми, яка на даний час передбачає кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, або яке описано чи підлягає конфіскації. Так, до набрання чинності КК України 2001 року вітчизняне кримінальне законодавство нараховувало чотири статті, які були безпосередніми прототипами досліджуваної ст.388 КК України. Такими є: 1) ст.185 КК УСРР 1922 р., що встановлювала

відповідальність приватних осіб за привласнення, тобто самовільне удержання з корисливою метою, а також розтрату майна, дорученого для певної мети; 2) ст.177 КК УСРР 1927 р., що передбачала кримінальне покарання за привласнення, тобто удержання з корисливою метою чужого майна, дорученого для певної мети, або розтрату такого майна; 3) ст.177-1 КК УСРР 1927 р., що встановлювала кримінальну відповідальність за розтрату або привласнення майна, переданого на зберігання уповноваженим на те органом влади; 4) ст.182 КК УРСР 1960 р. "Утаювання майна, що підлягає конфіскації, або утаювання чи розтрата майна, на яке накладено арешт або яке описано". І нарешті, остаточна редакція ст.388 КК України «Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації» діє на підставі Закону України від 03 березня 2005 р. № 2456-IV „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України”. Даний закон був зумовлений необхідністю кримінально-правової охорони діяльності уповноважених органів у частині здійснення ними опису, арешту і конфіскації майна та направлений на посилення кримінальної відповідальності осіб у виконавчому провадженні і на усунення існуючих у цій сфері прогалин;

- 3) Вперше відповідальність за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації, як за злочини проти правосуддя була передбачена в ст.182 КК УРСР 1960 р. Раніше такі діяння в радянському законодавстві розглядалися винятково як майнові злочини.
- 4) В остаточній редакції ст.388 КК України, залишаючи незмінним об'єкт цього злочину, законодавець суттєво змінив описання об'єктивної сторони злочину, яка тепер може полягати не лише в приховуванні відповідного майна, а й в його розтраті, відчуженні, підміні, пошкодженні, знищенні або інших незаконних діях з ним, а також у порушенні обмеження права користуватися таким майном. Крім того, різновидом діяння, передбаченого частиною 1 ст.388 КК вважається здійснення представником банківської або іншої фінансової установи будь-яких банківських операцій з коштами (вкладами), на які накладено арешт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Помогалова Н.Н. Ответственность за преступления против собственности по Уложению о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года: Автореф. дисс... кандидата юридических наук: 12.00.01 / Н.Н. Помогалова. – М., 2003. – 25 с.
2. Грищук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В.К. Грищук. – Львів: «Світ», 1992. – 165 с.
3. Уголовный кодекс советских республик. Текст и постатейный комментарий под ред. С. Канарского. – 2-е изд. – К.: Гос. изд-во Украины, 1925. – 506 с.
4. Кримінальний кодекс Української РСР. Офіційний текст із змінами на 1 вересня 1958 р. та з додатками постатейно-систематизованих матеріалів. – К.: Держ. Вид-во політ. літ., 1958. – 162 с.
5. Кулешов Ю.И. Преступления против правосудия: проблемы теории, законотворчества и правоприменения. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Кулешов Ю.И. – Владивосток, 2007. – 54 с.

РОЗДІЛ VIII. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ЗАХИСТ ДИСЕРТАЦІЙ

29 жовтня 2010 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ відбувся прилюдний захист дисертації «**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ ПРАВНИЧИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ**» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право) викладачем кафедри конституційного та трудового права Запорізького національного університету

ВІХЛЯЄВИМ МИХАЙЛОМ ЮРІЙОВИЧЕМ

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

КОЛОМОЄЦЬ Тетяна

Олександрівна,

Запорізький національний університет,
завідувач кафедри адміністративного та господарського права,
декан юридичного факультету.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент

ГЕТМАНЕЦЬ Ольга Петрівна,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
завідувач кафедри правових основ
підприємницької діяльності Навчально-
наукового інституту права, економіки та
соціології;

кандидат юридичних наук, доцент

МИКОЛЕНКО Олександр Іванович,
Одеський національний університет ім. І.
І. Мечникова,
доцент кафедри адміністративного та
господарського права

18 вересня 2010 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 27.855.02 у Національному університеті державної податкової служби України відбувся прилюдний захист дисертації

«АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ПРАВОПОРУШНИКА, ЩО ПОСЯГАЄ НА ГРОМАДСЬКИЙ ПОРЯДОК І ГРОМАДСЬКУ БЕЗПЕКУ» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право) викладачем кафедри конституційного та трудового права Запорізького національного університету

ОМЕЛЬЯНЧИКОМ СЕРГІЄМ ВОЛОДИМИРОВИЧЕМ

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

КОЛОМОЄЦЬ Тетяна

Олександрівна,

Запорізький національний університет,
завідувач кафедри адміністративного та господарського права,
декан юридичного факультету.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

КУРІННИЙ Євген Володимирович,

Класичний приватний університет,
професор кафедри конституційного та адміністративного права;

кандидат юридичних наук, доцент

ВАЩЕНКО Сергій Володимирович,
Запорізький юридичний інститут
ДДУВС,

доцент кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності

Колектив юридичного факультету Запорізького національного університету та редакційна рада «Вісника Запорізького національного університету» (серія «Юридичні науки») вітають своїх колег з успішним захистом дисертації та бажають подальших творчих успіхів у науково-педагогічній діяльності!

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Біленко В.А. – доцент кафедри конституційного та трудового права юридичного факультету Запорізького національного університету

Божко Володимир Миколайович – к.ю.н., доцент, доцент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Бояров Віктор Іванович – к.ю.н., доцент, Академії адвокатури України

Віхляєв Михайло Юрійович – викладач кафедри конституційного та трудового права юридичного факультету Запорізького національного університету

Григор'єв В.А. – к.ю.н., доцент Національного університету «Одеська юридична академія»

Губрієнко Олена Миколаївна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного та трудового права юридичного факультету Запорізького національного університету

Диса Олена Вікторівна – к.психолог.н., начальник кафедри юридичної психології, судової медицини та психіатрії Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України

Давиденко А.О. – аспірант юридичного факультету Запорізького національного університету

Довгополик Анна Анатоліївна – аспірант кафедри адміністративного та господарського права юридичного факультету Запорізького національного університету

Киян Володимир Якович – к.ю.н., начальник кафедри цивільного права та процесу Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Коломоєць Тетяна Олександрівна – д.ю.н., професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та господарського права, декан юридичного факультету Запорізького національного університету

Кучинська Оксана Петрівна – к.ю.н., доцент, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України

Мальський М.М. – аспірант Львівського національного університету імені І. Франка

Меліхова Ольга Юріївна – к.ю.н., старший викладач кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету

Нікітенко Наталія Пантеліївна – здобувач кафедри адміністративного та господарського права юридичного факультету Запорізького національного університету

Огороднікова Ірина Ігорівна – аспірант Національного університету державної податкової служби України

Олійник Ніна Валеріївна – помічник голови Шевченківського районного суду м. Запоріжжя

Омельяненко Маріуца Іванівна – аспірант кафедри кримінального права та правосуддя юридичного факультету Запорізького національного університету

Покатаєва О.В. – д.екон.н., доцент Класичного приватного університету

Резнік М.М. – викладач кафедри права Сумського державного університету

Скрябін Олексій Миколайович – к.ю.н., доцент кафедри юридичної психології, судової медицини та психіатрії Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України

Стародубова О.А. – в.о. доцента кафедри адміністративного, конституційного і фінансового права Азовського регіонального інституту управління Запорізького національного технічного університету

Цільмак Олена Миколаївна – д.ю.н., доцент, начальник кафедри юридичної психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ

Чабан А.А. – студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Шалдирван Павло Валерійович – к.ю.н., доцент кафедри кримінального права та правосуддя, завідувач лабораторії криміналістики юридичного факультету Запорізького національного університету

Яцун О.В. – аспірант юридичного факультету Запорізького національного університету

УДК.....

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)

До друку приймаються наукові статті, де присутні такі необхідні елементи, передбачені п.3 Постанови президії ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003)

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття;
- **Формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 3 см, праве поле – 2 см, шрифт набору – “Times New Roman”, 14 кегль, міжрядковий інтервал – полуторний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядковій сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядковій і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче – *місце роботи (курсивом)*. Далі розташовуються анотації українською, російською та англійською і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки). Вони повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком: ЛІТЕРАТУРА, який розташовується по центру сторінки. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

Для опублікування необхідно направити на адресу оргкомітту:

1. Роздрукований текст статті з анотацією та ключовими словами українською, російською та англійською мовами;
2. Відомості про авторів;
3. Витяг із протоколу засідання вченої ради факультету (для аспірантів та здобувачів);
4. Дискету або диск, на якому повинно бути два файли: 1) із текстом статті та анотацій з ключовими словами; 2) із відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; вчене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

Нагадуємо:

До публікації приймаються матеріали, що відзначаються високим науковим рівнем підготовки, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку науки та законодавства.

У статтях і повідомленнях висловлені погляди їхніх авторів, які не завжди збігаються з поглядами редакції.

Автор несе відповідальність за достовірність фактичних даних та інформації, що міститься в статтях, чіткість викладу тексту, цитування, а також за мовностилістичний рівень написання матеріалу.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами:

Відповідальний редактор – Лютіков Павло Сергійович – (061) 764-35-31

Відповідальний секретар – Шиванова Марина Григорівна – (061) 289-12-98

Адреса: Юридичний факультет, V корпус, кімн. 111

Електронна пошта: law_faculty_znu@rambler.ru

Редакція збірника: IV корпус, кімн. 323 – (061) 289-12-26

Для нотаток

Збірник наукових статей

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 4, 2010

Технічний редактор – М.Г. Шиванова

Підписано до друку 20.03.2006 Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.

Умовн.-друк. арк. 27,8 Обл.-вид. арк. 36,7.

Замовлення №. 66 Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, МСП-41

вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

ДК № 1884 від 28.07.2004 р.